

شمس الدين محمد بن أبي القاسم معزي

كتاب

المُعْزِي

Муъъзий

(Араб тили сарф фанидан дарслик)

Таржимон:
Абдуллоҳ Саматов

Мусахҳих:
Анвар Аҳмад

Тошкент
2017

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى نِعْمَائِهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ خَاتَمِ أَنْبِيَائِهِ وَبَعْدُ!
فَهَذِهِ جُمْلَةٌ مِنْ تَصْرِيْفِ الْأَفْعَالِ مَضْبُوتَةٌ جَارِيَةٌ كَمَجْرَى الْمَدْخَلِ فِي الْكُتُبِ الْمَبْسُوتَةِ.

Неъматларни (ато этгани учун) Аллоҳга ҳамд бўлсин!

Ўзининг расули, пайғамбарларининг сўнгиси бўлган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга саловот бўлсин. Ундан (У зотга ҳамд ва Расулулуллоҳга саловот айтгандан) кейин (айтаманки), мана шу феълларнинг тусланишидан иборат тартибли жумла бўлиб, муфассал китобларга кириш йўлидаги каби жорий бўлгандир.

وَهِيَ تَشْتَمِلُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَبْوَابٍ:

الْبَابُ الْأَوَّلُ فِي تَفْصِيلِ الْأَبْنِيَّةِ: وَهُوَ أَرْبَعَةُ فُصُولٍ.

الْفَصْلُ الْأَوَّلُ: اعْلَمْ، أَنَّ الْفِعْلَ عَلَى أَيِّ بِنَاءٍ كَانَ لَا يَخْلُوا مِنْ أَنْ يَكُونَ صَحِيحًا أَوْ

مُضَاعَفًا أَوْ مِثَالًا أَوْ أَجْوَفَ أَوْ نَاقِصًا أَوْ لَفِيْفًا أَوْ مُلْتَوِيًّا.

У тўртта бобни ўз ичига олади.

Биринчи боб (феълларнинг) бинолари борасида батафчил келтирилиб, у тўрт фаслдир.

Биринчи фасл: Билинг, албатта, феъл қайси бино (шакл)га кўра бўлишига қарамасин, у саҳих, ё музоъаф, ё мисол, ё ажваф, ё ноқис, ё лафиф ёки мултавий бўлишдан холи бўлмайди, яъни шулардан биттаси бўлади.

فَالصَّحِيحُ: مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ تَضْعِيفٌ وَلَا اعْتِلَالٌ، نَحْوُ: ذَهَبَ وَدَخَرَجَ.

Саҳиҳ – бир ҳарфни иккилантирилмаган ва иллат (касал) ҳарфи бўлмаган феълдир.

Масалан: ذَهَبَ، دَخَرَجَ каби.

وَالْمُضَاعَفُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: مُضَاعَفٌ ثَلَاثِيٌّ، وَمُضَاعَفٌ رُبَاعِيٌّ.

فَالْمُضَاعَفُ الثَّلَاثِيُّ: هُوَ مَا تَجَانَسَ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ وَلَا مِهِ، نَحْوُ: فَرَّ، أَصْلُهُ فَرَّرَ.

وَالْمُضَافُ الرُّبَاعِيُّ: هُوَ مَا تَجَانَسَ فِي مُقَابَلَةِ فَائِهِ وَلَا مِهِ الْأُولَى، وَعَيْنِهِ وَلَا مِهِ الثَّانِيَةَ، نَحْوُ:

صَرَّصَرَ.

Музоъаф иккига, яъни сулосий музоъаф ва рубоий музоъафга бўлинади;

Сулосий музоъаф у – "ع" ва "ل" баробаридаги ҳарф бир жинсда бўлган феълдир.

Масалан, فَرَّ каби, бунинг асли فَرَّرَ эди.

Рубоий музоъаф у – "ف" ва биринчи "ل" ҳамда "ع" ва иккинчи "ل" баробаридаги ҳарф бир жинсдан бўлган феълдир. Масалан, صَرَّصَرَ каби.

وَالْمِثَالُ: مَا كَانَ فِي مُقَابَلَةِ فَائِهِ وَآوٍ أَوْ يَاءٍ، نَحْوُ: وَعَدَّ وَيَسَّرَ.

وَالْأَجْوْفُ: مَا كَانَ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ وَآوٍ أَوْ يَاءٍ أَوْ أَلْفٍ مُنْقَلِبَةً عَنْ إِحْدَيْهِمَا، نَحْوُ: قَالَ،

وَبَاعَ، أَصْلُهُمَا: قَوْلَ وَبِيعَ. وَهَذِهِ الثَّلَاثَةُ تُسَمَّى حُرُوفَ الْاِعْتِلَالِ.

Мисол – "ي" ёки "و" "фо" баробаридаги ҳарф "ف"нинг "ي" ёки "و" бўлган феълдир.

Масалан, يَسَرَ، وَعَدَ каби.

Ажваф – فَعَلْнинг “ъайн” баробаридаги ҳарф "و" ёки "ي" ёки иккисининг биридан қалб бўлган “алиф” бўлган феълдир.

Масалан, بَاعَ، قَالَ каби. Буларнинг асли بَيَعَ، قَوْلٌ дир.

Мана шу уч ҳарфни ҳарф "иллат", яъни касал ҳарфлар деб номланади.

وَالنَّاقِصُ: مَا كَانَ الْمُعْتَلُّ فِي مُقَابَلَةِ لَامِهِ، نَحْوُ: رَخُوَ، وَرَضِيَ، وَدَعَا، وَرَمَى. أَصْلُهُمَا دَعَوَ وَرَمَى.

وَاللَّفِيفُ: مَا كَانَ الْمُعْتَلُّ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ وَلَا مِهِ، نَحْوُ: رَوَى وَقَوَى.
وَالْمُلْتَوِيُّ: مَا كَانَ الْمُعْتَلُّ فِي مُقَابَلَةِ فَائِهِ وَلَا مِهِ، نَحْوُ: وَشَى وَوَجَى.

Ноқис – فَعَلْнинг "ل" баробарида иллатли ҳарф бўлган феълдир.

Масалан, رَمَى، دَعَا، رَضِيَ каби, у иккисининг асли دَعَوَ، رَمَى дир.

Лафиф – فَعَلْнинг "ع" ва "ل" баробарида иллатли ҳарф бўлган феълдир. Масалан, قَوَى، رَوَى каби.

Мултавий – فَعَلْнинг "ف" ва "ل" баробарида иллатли ҳарф бўлган феълдир.

Масалан, وَشَى، وَجَى каби.

BOB	السَّامِ ↓ (الصَّحِيحُ)	المُضَعَّفُ (المُضَاعَفُ)	المُعْتَلُّ الفَاءُ ↓ (المِثَالُ)	المُعْتَلُّ العَيْنُ ↓ (الأَجُوفُ)	المُعْتَلُّ اللَّامُ ↓ (التَّاقِصُ)	اللَّفِيْفُ المَقْرُونُ ↓ (اللَّفِيْفُ)	المَقْرُونُ اللَّفِيْفُ ↓ (المُلْتَوِي)
ثَلَاثِي مُجَرَّد							
(I)	1) ضَرَبَ - يَضْرِبُ	فَرَّ	وَثَبَ	بَاعَ	رَمَى	رَوَى	وَحَى
	2) نَصَرَ - يَنْصُرُ	رَدَّ	وَدَّ	دَامَ	دَعَى	—	—
	3) مَنَعَ - يَمْنَعُ	—	وَضَعَ	—	رَعَى	—	—
	4) حَمَدَ - يَحْمَدُ	عَضَّ	وَضَرَ	خَافَ	خَشِيَ	قَوِيَ	وَجِيَ
	5) نَعِمَ - يَنْعِمُ	—	وَرِثَ	—	—	—	وَلِيَ
	6) شَرَفَ - يَشْرَفُ	حَبَّ	وَفَّحَ	طَالَ	رَخُوَ	—	—
ثَلَاثِي مَزِيد							
(IV)	1) أَكْرَمَ - يَكْرِمُ	أَحَبَّ	أَوْجَبَ	أَقَامَ	أَهْدَى	أَرَوَى	أَوْصَى
(II)	2) صَرَّحَ - يُصَرِّحُ	جَدَّدَ	وَحَّدَ	صَوَّبَ	رَبَّى	سَوَّى	وَقَّى
(III)	3) سَافَرَ - يُسَافِرُ	حَابَّ	وَاطَبَّ	جَاوَبَ	حَابَى	ذَاوَى	وَأَى
(VIII)	4) اِخْتَسَبَ - يَخْتَسِبُ	اِخْتَجَّ	اِتَّضَحَ	اِفْتَاتَ	اِخْتَفَى	اِخْتَوَى	اِتَّقَى
(VII)	5) اِنْسَحَبَ - يَنْسَحِبُ	اِنْقَضَّ	—	اِنْفَادَ	اِنْجَلَى	اِنزَوَى	—
(IX)	6) اِحْمَرَّ - يَحْمُرُ	—	—	اِسْوَدَّ	اِرْعَوَى	—	—
(XI)	7) اِحْمَارَّ - يَحْمَارُ	—	—	اِسْوَادَّ	—	—	—
(V)	8) تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ	تَجَدَّدَ	تَوَرَّدَ	تَصَوَّرَ	تَقَصَّى	تَرَوَى	تَوَقَّى
(VI)	9) تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ	تَصَامَّ	تَوَارَثَ	تَزَايَدَ	تَصَابَى	تَدَاوَى	تَوَارَى
(X)	10) اِسْتَنْسَخَ - يَسْتَنْسِخُ	اِسْتَحَبَّ	اِسْتَوْجَبَ	اِسْتَبَاعَ	اِسْتَهْدَى	اِسْتَهْوَى	اِسْتَوْفَى
(XII)	11) اِخْدَوَدَبَ - يَخْدُوْدُبُ	—	—	—	اِعْرَوَى	—	—
(XIII)	12) اِجْلَوَزَ - يَجْلُوْزُ	—	—	—	—	—	—
رَبَاعِي مُجَرَّد							
(I)	1) دَخَرَخَ - يَدْخُرِخُ	صَرَصَرَ	وَسَّوَسَ	جَوْرَبَ	قَلَسَى	صَوَّصَى	—
رَبَاعِي مَزِيد							
(I)	1) تَدَخَّرَجَ - يَتَدَخَّرِجُ	تَصَلَّصَلَ	—	تَجَوَّرَبَ	تَقَلَّسَى	—	—
(II)	2) اِبْرَثَشَقَ - يَبْرَثِشِقُ	—	—	—	—	—	—
(III)	3) اِفْشَعَّرَ - يَفْشَعِّرُ	—	—	—	—	—	—

الفصل الثاني: اعلم، انَّ ابواب انبياء الافعال التي اعتبرها المحققون اثنان وعشرون بابا.

وهي اربعة مراتب:

المرتبة الاولى: الثلاثية المجردة، وهي ستة ابواب.

Иккинчи фасл: Билинг, муҳакқик (тадқиқотчи)лар эътибор қилган феъл биноларининг боблари йигирма иккитадир. У тўрт даражада бўлиб, биринчи даража сулосий мужаррад (қўшимчасиз учлик) феълларидир. У эса олти бобдир.

أَحَدُهَا فَعَلٌ - يَفْعَلُ، نَحْوُ:

(صحيح) ضَرَبَ - يَضْرِبُ

(مضاعف) وَفَرَ - يَفْرُ أَصْلُهُ: يَفْرُرُ

(مثال) وَوَثَبَ - يَثِبُ أَصْلُهُ: يَوْثِبُ وَكَذَا يَسِرَ - يَيْسِرُ

(أجوف) وَبَاعَ - يَبِيعُ أَصْلُهُ: يَبِيعُ

(ناقص) وَرَمَى - يَرْمِي أَصْلُهُ: يَرْمِي

(لفيف) وَرَوَى - يَرْوِي أَصْلُهُ: يَرْوِي

(ملتوي) وَوَحَى - يَحِي أَصْلُهُ: يَوْحِي.

Сулосий мужаррадининг биринчиси **فَعَلٌ يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **ضَرَبَ يَضْرِبُ**, **فَرَ يَفْرُ**.

يَفْرُرُ нинг асли **يَفْرُ** дир. **يَثِبُ** - **يَوْثِبُ** нинг асли **يَثِبُ** дир.

يَسِرَ - **يَيْسِرُ**, **بَاعَ** - **يَبِيعُ** ҳам ана шу кабидир.

يَبِيعُ нинг асли **يَبِيعُ** дир.

يَرْمِي нинг асли **يَرْمِي** дир.

يَرْوِي нинг асли **يَرْوِي** дир.

يَحِي нинг асли **يَحِي** дир.

وَتَأْنِيهِمَا فَعَلَ يَفْعَلُ، نَحْوُ:

(صحيح) نَصَرَ - يَنْصُرُ

(مضاعف) وَرَدَّ - يَرُدُّ

(مثال) وَوَدَّ - يُوَدُّ مِثَالٌ وَمُضَاعَفٌ.

(أجوف) وَدَامَ - يَدُومُ أَصْلُهُ: يَدُومُ

(ناقص) وَدَعَا - يَدْعُو أَصْلُهُ: يَدْعُو.

Сулосий мужарраднинг иккинчиси **فَعَلَ يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **نَصَرَ يَنْصُرُ**, **رَدَّ يَرُدُّ** وَدَّ يُوَدُّ **دَامَ** музоафдир.

يَدْعُو бунинг асли **يَدْعُو** дир. **دَعَا يَدْعُو** бунинг асли **يَدْعُو** дир.

وَتَالِثُهَا فَعَلَ يَفْعَلُ، نَحْوُ:

(صحيح) مَنَعَ - يَمْنَعُ

(مثال) وَوَضَعَ - يَضَعُ أَصْلُهُ: يَوْضَعُ

(ناقص) وَرَعَى - يَرَعَى أَصْلُهُ: يِرْعَى.

إِعْلَمَ، أَنَّ فَتْحَةَ الْعَيْنِ فِي الْمَضَارِعِ مِنْ مِثَالِ هَذَا الْبَابِ مَنْقُولَةٌ عَنِ الْكَسْرِ لِحُرُوفِ الْحَلْقِ.

وَإِنَّمَا نَقَلُوهَا، لِأَنَّ الْأَفْعَالَ الْوَارِدَةَ عَلَيْهِ تَرَاهَا قَدْ وَقَعَ أَحَدُ حُرُوفِ الْحَلْقِ وَهِيَ: الهمزة والهاء والعين والحاء والعين والحاء في مُقَابَلَةِ الْعَيْنِ أَوْ اللَّامِ.

فَلَوْ اسْتَعْمَلُوهَا يَفْعَلُ بِكَسْرِ الْعَيْنِ، نَحْوُ: يَسْحَبُ وَيَنْصَحُ لَزِمَ مُجَاوِرَةُ الْكَسْرِ لِحُرُوفِ الْحَلْقِ

بِوُقُوعِهَا بَعْدَهُ أَوْ قَبْلَهُ وَهُمْ يُعَافُونَهَا لِمَا فِيهَا مِنَ الْكُلْفَةِ فَاخْتَارُوا الْفَتْحَةَ لِلْحِفَّةِ.

Сулосий мужарраднинг учинчиси **فَعَلَ - يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **يَمْنَعُ - مَنَعَ**, **يَضَعُ - وَضَعَ** каби.

يَضَعُ нинг асли **يَوْضَعُ** дир.

يَزَعِي - يَزَعِي نИНГ асли يَزَعِي дир.

Билинг, албатта ушбу бобнинг мисол феълининг музореъси (ҳозирги-келаси замон феъли)даги фатҳа ҳуруфи ҳалқ сабабли касрадан кўчирилгандир.

Араблар фақат касра ҳаракатидан фатҳага кўчирдилар. Чунки, сен кўриб турган ана шу бобга кўра ворид бўлган феъллар гоҳида уларнинг “ъайн” ёки “лом” баробарида ҳуруфи ҳалқ (ҳалқумдан чиқадиган ҳарф)лардан бири келгани учундир.

Агар уни يَفْعَلُ “ъайн” баробари касралик қилиб ишлатганларида يَسْحَبُ وَيَنْصَحُ каби, касра ҳалқ ҳарфларига ундан кейин ёки ундан олдин келгани учун туташ келиши лозим бўлиб қолади. Ҳолбуки улар машаққат бўлгани учун ундан халос қилдилар ва енгил (ҳаракат) бўлгани учун фатҳани танладилар.

وَرَابِعُهَا فَعَلٌ يَفْعَلُ، نَحْوُ:

(صحيح) حَمَدٌ - يَحْمَدُ

(مضاعف) وَعَضَّ - يَعَضُّ

(مثال) وَوَضَرَ - يُوَضِّرُ وَمِثْلُهُ: وَسِعَ - يَسَعُ، وَيَيْسَسُ - يَيْئَسُ

(أجوف) وَخَافَ - يَخَافُ وَكَذَا: هَابَ يَهَابُ

(ناقص) وَخَشِيَ - يَخْشَى

(لغيف) وَقَوِيَ - يَقْوَى وَكَذَا: حَيَّ - يَحْيَى

(ملتوي) وَوَجِيَ - يُوَجَى.

إِعْلَمَ، أَنَّ مَا سَقَطَ فِيهِ الْوَاوُ فِي الْمَضَارِعِ مِنْ مِثَالِ هَذَا الْبَابِ، نَحْوُ: وَسِعَ - يَسَعُ، وَوَطِئَ

- يَطِئُ فَإِنَّ فَتْحَةَ عَيْنِهِ مَنْقُولَةٌ عَنِ الْكَسْرَةِ لِحُرُوفِ الْحَلْقِ وَمَا ثَبَتَ فِيهِ الْوَاوُ مِنْ ذَلِكَ نَحْوُ: وَجَلَ

- يُوَجَلُ، وَوَبَى - يُوَبَى فَإِنَّ الْفَتْحَةَ أَصْلِيَّةٌ فِي عَيْنِهِ.

Сулосий мужарраднинг тўртинчиси **فَعِلَ يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **يُحَمِّدُ** - **حَمِدَ** - **عَضَّ** - **يَعَضُّ**, **وَضَرَ** - **يُوضِرُ** Масалан, **يَسَعُ** - **وَيْسَسُ** - **يَيْسَسُ** дир.

يَخَافُ - **خَافَ** ҳамда **يَهَابُ** - **هَابَ** ҳам ана шу кабидир.

ҳам ана шу кабидир. **يَحْيَى** - **وَجَى** - **يُوجَى** ҳамда **يَخْشَى** - **قَوَى** - **يَقْوَى**

Билинг, албатта мана бу бобнинг мисол феълининг музореъси (ҳозирги-келаси замон феъли)даги “вов” тушиб кетган.

Масалан, **يَسَعُ** - **وَسِعَ** каби.

Чунки “ъайн” баробаридаги фатҳа ҳалқ ҳарфлари сабабли касрадан кўчирилгандир. Ана шу бобнинг феълларида “вов” турганлари эса **يُوجَلُ** - **وَجَلَ** га ўхшашдир. Чунки унинг “ъайн” баробаридаги фатҳа аслийдир.

وَخَامِسُهَا **فَعِلَ يَفْعَلُ نَحْوُ:**

(صحيح) **نَعِمَ** - **يَنْعِمُ**

(مثال) **وَوَرِثَ** - **يَرِثُ أَصْلُهُ:** **يُورِثُ**

(ملتوي) **وَوَلِيَ** - **يَلِي وَأَصْلُهُ:** **يُؤَلِي.**

Сулосий мужарраднинг бешинчиси **فَعِلَ يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **يُورِثُ** нинг асли **يَرِثُ** кабидир. **يَنْعِمُ** - **وَوَرِثَ** - **يَرِثُ** бўлган. Ҳамда **يُؤَلِي** нинг асли **يَلِي** - **وَوَلِيَ** бўлган.

وَسَادِسُهَا فَعْلَ - يَفْعَلُ نَحْوُ:

(صحيح) شَرَفَ - يَشْرَفُ

(مضاعف) وَحَبَّ - يُحِبُّ، أَصْلُهُ: يَحِبُّ

(مثال) وَوَفَّحَ - يُوَفِّحُ وَكَذَا: يَسْرَ - يَيْسُرُ

(أجوف) وَطَالَ - يَطُولُ، أَصْلُهُ: يَطُولُ

(ناقص) وَرَخَوَ - يَرُخُو أَصْلُهُ: يَرُخُو.

وَهَذَا الْبَابُ لَا يَكُونُ إِلَّا لَازِمًا.

Сулосий мужарраднинг олтинчиси **فَعْلَ يَفْعَلُ** дир.

Масалан, **شَرَفَ - يَشْرَفُ، حَبَّ - يُحِبُّ** каби.

يَسْرَ - يَيْسُرُ، وَفَّحَ - يُوَفِّحُ ҳамда **يَحِبُّ** асли нинг **يَحِبُّ** кабидир.

يَرُخُو асли нинг **رَخَوَ - يَرُخُو** дир, **يَطُولُ** асли нинг **طَالَ - يَطُولُ** дир.

Ушбу боб фақат лозим (ўтимсиз) бўлиб келади.

الْمَرْتَبَةُ الثَّانِيَةُ الثَّلَاثِيَّةُ الْمَزِيدَةُ وَهِيَ إِثْنَا عَشَرَ بَابًا.

أَحَدُهَا: أَفْعَلَ - يُفْعَلُ، نَحْوُ:

(صحيح) أَكْرَمَ - يُكْرِمُ

(مضاعف) وَأَحَبَّ - يُحِبُّ

(مثال) وَأَوْجَبَ - يُوجِبُ، وَكَذَا أَيْسَرَ - يُوسِرُ، أَصْلُهُ يُيسِرُ

(أجوف) وَأَقَامَ - يُقِيمُ أَصْلُهُمَا أَقَوْمَ - يُقِيمُ، وَكَذَا أَرَابَ - يُرِيبُ

(ناقص) وَأَهْدَى - يُهْدِي

(لفيف) وَأَرْوَى - يُرْوِي، وَكَذَا أَحَى - يُحْيِي

(ملتوي) وَأَوْصَى - يُوصِي، وَكَذَا أَيْدَى - يُودِي.

Иккинчи даражадаги (фъеллар) сулосий мазид (қўшимчалик учлик фъеллари)дир. У ўн икки боб бўлиб, биринчиси **أَفْعَلُ يُفْعَلُ** дир.

Масалан, **أَوْجَبَ - يُوجَبُ** ҳамда **أَكْرَمَ - يُكْرَمُ**، **أَحَبَّ - يُحِبُّ**.

يُوسِرُ эса ана шунга ўхшаш.

يُوسِرُ нинг асли **يُوسِرُ** дир.

أَقْوَمَ - يُقْوَمُ ларнинг асли **أَقَامَ - يُقِيمُ**.

أَقْوَمَ га **يُقْوَمُ** эса **أَرَابَ - يُرِيبُ**.

Шунингдек **أَفْعَلُ - يُفْعَلُ** га (бошқа мисол)

أَهْدَى - يُهْدَى، **أَرَوَى - يُرْوَى**.

أَحْيَى - يُحْيَى، **أَوْصَى - يُوصَى**، **أَيْدَى - يُودَى** лар ҳам ана шу иккиси кабидир.

وَأَعْلَمَ أَنَّ أَصْلَ يُفْعَلُ يُأَفْعَلُ، لِأَنَّ هَمْزَةَ أَفْعَلٍ قَطْعِيَّةٌ بِدَلِيلِ قَوْلِهِمْ: الرَّجُلُ أَكْرَمَنِي. فَكَانَ مِنْ حَقِّهَا أَنْ لَا تَسْقُطَ بَعْدَ حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ إِلَّا أَنَّهُمْ كَرِهُوا أَنْ يَقُولُوا فِي الْحِكَايَةِ أَعْفَعِلُ فَأَسْقَطُوهَا مَعَهَا ثُمَّ مَعَ أَخَوَاتِهَا تَبَعًا لَهَا.

أَفْعَلُ Билинг, албатта **يُفْعَلُ** нинг асли **يُأَفْعَلُ** дир. Чунки **أَفْعَلُ** нинг ҳамзаси арабларнинг **الرَّجُلُ أَكْرَمَنِي** деган гаплари далил бўлгани сабабли қатъийдир. Музориат ҳарфидан кейин тушиб кетмаслик ҳамзанинг ҳаққи эди. Лекин улар ҳикояда (бу ерда ҳикоядан биринчи шахс бирлик кўзланган) **أَعْفَعِلُ** дейишликни ёқтирмадилар, шу сабабли мутакаллим (биринчи шахс)даги қатъий ҳамзани сўнгра

унга эргаштирган ҳолда шерикларидагини ҳам тушириб юбордилар.

وَتَأْنِيهَا فَعَلٌ - يُفَعِّلُ، نَحْوُ:

(صحيح) صَرَّحَ - يُصَرِّحُ

(مضاعف) وَجَدَّدَ - يُجَدِّدُ

(مثال) وَوَحَّدَ - يُوَحِّدُ وَكَذَا يَسَّرَ يُيسِّرُ

(أجوف) وَصَوَّبَ - يُصَوِّبُ وَكَذَا طَيَّبَ - يُطَيِّبُ

(ناقص) وَرَبَّى - يُرَبِّي

(لفيف) وَسَوَّى - يُسَوِّي وَكَذَا حَيَّى - يُحْيِي

(ملتوي) وَوَفَّى - يُؤَفِّي.

وَاعْلَمْ أَنَّ الزَّائِدَةَ فِيهِ هِيَ الْعَيْنُ الْأُولَى عِنْدَ بَعْضِهِمْ وَالثَّانِيَةُ عِنْدَ آخَرِينَ وَكَذَا الْخِلَافُ فِي

الزَّائِدَةِ مِنْ كُلِّ مُكْرَّرٍ.

Иккинчиси **فَعَلٌ يُفَعِّلُ** дир.

Масалан, **وَحَّدَ - يُوَحِّدُ** ва **صَرَّحَ - يُصَرِّحُ**, **جَدَّدَ - يُجَدِّدُ**.

وَحَّدَ га ўхшаш. **يَسَّرَ** эса **يُيسِّرُ**.

Шунингдек, **صَوَّبَ - يُصَوِّبُ** ҳам (**فَعَلٌ يُفَعِّلُ** га мисолдир.)

صَوَّبَ га ўхшаш. **يُطَيِّبُ** эса **طَيَّبَ - يُطَيِّبُ**.

فَعَلٌ - يُفَعِّلُ га мисолдир.) **رَبَّى - يُرَبِّي**, **سَوَّى - يُسَوِّي**.

حَيَّى - يُحْيِي, **وَفَّى - يُؤَفِّي** эса худди ана шу иккиси кабидир.

Билинг, ушбу бобдаги (кейин қўшилган) зоида ҳарф баъзи наҳв олимларининг наздида биринчи “ъайн”, бошқаларининг наздида эса иккинчисидир. Шунингдек,

барча такрорланган зоида ҳарфлардаги хилоф ана шу кабидир.

وَنَالِثُهَا فَاعِلٌ - يُفَاعِلُ نَحْوُ:

(صحيح) سَافَرَ - يُسَافِرُ

(مضاعف) وَحَابٌ - يُحَابُ

(مثال) وَوَاطَبٌ - يُوَاطِبُ وَكَذَا يَاسِرٌ - يُيَاسِرُ

(أجوف) وَجَاوَبٌ - يُجَاوِبُ وَكَذَا طَائِبٌ - يُطَائِبُ

(ناقص) وَحَابِيٌ - يُحَابِي

(لفيف) وَدَاوَى - يُدَاوِي

(ملتوي) وَوَالِيٌ - يُوَالِي.

Учинчиси **فَاعِلٌ يُفَاعِلُ** дир.

Масалан, **سَافَرَ - يُسَافِرُ**, **حَابٌ - يُحَابُ**, **وَاطَبٌ - يُوَاطِبُ** каби.

эса **يُوَاطِبُ** га ўхшаш. **يَاسِرٌ - يُيَاسِرُ**

Яна **جَاوَبٌ - يُجَاوِبُ** (каби).

эса **جَاوَبٌ يُجَاوِبُ** га ўхшаш. **طَائِبٌ يُطَائِبُ**

Яна **حَابِيٌ - يُحَابِي**

(каби) **دَاوَى - يُدَاوِي**, **وَالِيٌ يُوَالِي**

وَرَابِعُهَا افْتَعَلَ يَفْتَعِلُ نَحْوُ:

(صحيح) اِحْتَسَبَ - يُحْتَسِبُ

(مضاعف) وَاِحْتَجَّ - يُحْتَجُّ

(مثال) وَاتَّضَحَ - يَتَّضِحُ أَصْلُهُمَا اِوتَّضَحَ - يَوْتَضِحُ فَكُلِبَتْ الْوَاوُ تَاءً وَادْغَمَتِ التَّاءُ فِي تَاءِ

اِفْتَعَلَ وَكَذَا اِتَّسَرَ يَتَّسِرُ

(أجوف) وَأَقْتَاتٌ - يَفْتَاتُ وَكَذَا إِكْتَالَ يَكْتَالُ
 (ناقص) وَاخْتَفَى - يَخْتَفِي
 (لفيف) وَاحْتَوَى - يَحْتَوِي
 (ملتوي) وَاتَّقَى - يَتَّقِي أَصْلُهُمَا اؤْتَقَى - يُوْتَقِي.

Тўртинчиси اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ дир.

Масалан, اِحْتَسَبَ - يَحْتَسِبُ، اِحْتَجَّ - يَحْتَجُّ، اِتَّضَحَّ - يَتَّضِحُّ - каби.

булган. (Бу иккисидаги) “вов”ни “та”га қалб қилинди ва ушбу “та”ни اِفْتَعَلَ (вазнидаги) “та”га идғом қилинди.

га اِتَّضَحَّ - يَتَّضِحُّ (эълол қоидаси ҳам) اِتَّسَرَ - يَتَّسِرُ ўхшаш.

Яна اِفْتَاتَ - يَفْتَاتُ.

га اِفْتَاتَ يَفْتَاتُ эса اِكْتَالَ يَكْتَالُ ўхшаш.

Яна اِحْتَفَى - يَحْتَفِي، اِحْتَوَى - يَحْتَوِي، اِتَّقَى - يَتَّقِي каби.

дир. اؤْتَقَى - يُوْتَقِي асли нинг ати - يَتَّقِي.

وَاعْلَمْنَا أَنَّا لَا نَقُولُ فِي يَفْتَعِلُ أَصْلُهُ يَأْفْتَعِلُ كَمَا قُلْنَا فِي يُفْعِلُ أَصْلُهُ يُأْفَعِلُ. لَأَنَّ هَمْزَةَ اِفْتَعَلَ وَصَلِيَّةٌ بِدَلِيلِ قَوْلِهِمْ: الرَّجُلُ اِحْتَسَبَ، فَحَقُّهَا أَنْ تَسْقُطَ بَعْدَ حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ وَكَذَا كُلُّ هَمْزَةٍ وَقَعَتْ بَعْدَ هَذِهِ.

Билинг, албатта, биз يَأْفْتَعِلُ нинг асли деб айтмаймиз. Худди يُفْعِلُ нинг асли يُأْفَعِلُ деганимиз каби. Чунки, اِفْتَعَلَ вазнидаги ҳамза арабларнинг اِحْتَسَبَ деган сўзларини далил бўлгани сабабли васлий ҳамзадир.

Шундай экан, у музориат ҳарфидан кейин тушиб кетишга ҳақлидир. Шунингдек, музориат ҳарфидан кейин келган барча (васлий) ҳамза ана шунга ўхшашдир.

وَخَامِسُهَا اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ، نَحْوُ:
 (صحيح) اِنْسَحَبَ - يَنْسَحِبُ
 (مضاعف) وَاِنْقَضَ - يَنْقُضُ
 (أجوف) وَاِنْقَادَ - يَنْقَادُ وَكَذَا اِنْقَاسَ يَنْقَاسُ
 (ناقص) وَاِنْحَلَى - يَنْحَلِي
 (لفيف) وَاِنزَوَى - يَنْزَوِي.

Бешинчиси **اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ** дир.

Масалан, **اِنْحَسَبَ - يَنْحَسِبُ**, **اِنْقَضَ - يَنْقُضُ**, **اِنْقَادَ - يَنْقَادُ** каби.

اِنْقَاسَ - يَنْقَاسُ эса **اِنْقَادَ - يَنْقَادُ** га ўхшаш.

Яна **اِنْحَلَى - يَنْحَلِي**, **اِنزَوَى - يَنْزَوِي** каби.

وَسَادِسُهَا اِفْعَلٌ - يَفْعَلُ تَقْدِيرُهُمَا: اِفْعَلٌ - يَفْعَلُ، نَحْوُ:
 (صحيح) اِحْمَرَّ - يَحْمَرُّ
 (أجوف) وَاِسْوَدَّ - يَسْوَدُّ وَكَذَا اِبْيَضَّ - يَبْيِضُّ
 (ناقص) وَاِرْعَوَى - يَرْعَوِي مِنْ نَاقِصٍ هَذَا الْبَابِ اَصْلُهُمَا: اِرْعَوَوْ - يَرْعَوُو فَتَرَكَوا الْاِذْغَامَ
 وَقَلَبُوا الْوَاوَ الثَّانِيَةَ اَلْفَا فِي الْمَاضِي وَيَاءٌ فِي الْمُضَارِعِ فَحَصَلَا عَلَى مُوَازَاةِ اِنزَوَى - يَنْزَوِي.

Олтинчиси **اِفْعَلٌ - يَفْعَلُ** бўлиб, булар тақдирда **اِفْعَلٌ - يَفْعَلُ** дир. Масалан, **اِحْمَرَّ - يَحْمَرُّ**, **اِسْوَدَّ - يَسْوَدُّ** каби.

يَبْيِضُ - يَسْوَدُ - يَرْعَوِي - يَنْزَوِي

Эса йага ўхшаш. Иккисининг асли йага ўхшаш. Араблар идғомни тарк қилиб, иккинчи вовни мозий (ўтган замон)да “алиф”га, музореъ (ҳозирги-келаси замон)да эса “йа”га қалб қилдилар. Шунда йага ўхшаш равишда ҳосил бўлди.

وَسَابِعُهَا اِفْعَالٌ - يَفْعَالٌ تَقْدِيرُهُمَا اِفْعَالٌ يَفْعَالٌ، نَحْوُ:

(صحيح) اِحْمَارٌ - يَحْمَارُ

(أجوف) وَاِسْوَادٌ - يَسْوَدُ وَكَذَا اِبْيَاضٌ - يَبْيِضُ وَلَا تَكُونُ هَذِهِ الْاَبْوَابُ الثَّلَاثَةُ مُتَعَدِّيَةً.

Еттинчиси йага ўхшаш, улар тақдирда йага ўхшаш, улар тақдирда йага ўхшаш дир. Масалан, йага ўхшаш, йага ўхшаш, йага ўхшаш.

يَبْيِضُ - يَسْوَدُ - يَرْعَوِي - يَنْزَوِي

Ушбу учта йага ўхшаш, йага ўхшаш, йага ўхшаш боблари мутаъаддий (ўтимли) бўлмайди.

وَتَامِيهَا تَفْعَلٌ يَتَفَعَّلُ، نَحْوُ:

(صحيح) تَفْصَحُ - يَتَفَصَّحُ

(مضاعف) وَجَدَّدَ - يَتَجَدَّدُ

(مثال) وَتَوَرَّدَ - يَتَوَرَّدُ وَكَذَا تَيْسَّرَ - يَتَيْسَّرُ

(أجوف) وَتَصَوَّرَ - يَتَصَوَّرُ وَكَذَا تَحَيَّرَ يَتَحَيَّرُ

(ناقص) وَتَقَضَى - يَتَقَضَى

(لغيف) وَتَرَوَى - يَتَرَوَى وَكَذَا تَزَيَّى يَتَزَيَّى

(ملتوي) وَتَوَفَّى - يَتَوَفَّى.

Саккизинчиси **تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ** дир.

Масалан, **تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ، تَجَدَّدَ - يَتَجَدَّدُ، تَوَرَّدَ - يَتَوَرَّدُ** каби.

تَوَرَّدَ га ўхшаш. худди **تَيَسَّرَ - يَتَيَسَّرُ**.

Яна **تَصَوَّرَ - يَتَصَوَّرُ** каби.

تَصَوَّرَ га ўхшаш. эса **تَحَيَّرَ - يَتَحَيَّرُ**.

Яна **تَرَوَّى - يَتَرَوَّى** феъли **تَقَضَّى - يَتَقَضَّى** каби.

تَقَضَّى - يَتَقَضَّى، تَرَوَّى - يَتَرَوَّى лар худди **تَزَيَّى - يَتَزَيَّى، تَوَفَّى - يَتَوَفَّى** ларга ўхшашдир.

وَتَأْسَعُهَا تَفَاعَلٌ يَتَفَاعَلُ نَحْوُ:

(صحيح) تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ

(مضاعف) وَتَصَامٌ - يَتَصَامُ

(مثال) وَتَوَارَتْ - يَتَوَارَتُ وَكَذَا تَيَاسَرَ يَتَيَاسِرُ

(أجوف) وَتَجَاوَبَ - يَتَجَاوَبُ وَكَذَا تَزَايَدَ يَتَزَايَدُ

(ناقص) تَصَابَى - يَتَصَابَى

(لفيف) وَتَدَاوَى - يَتَدَاوَى

(ملتوي) وَتَوَارَى - يَتَوَارَى.

Тўққизинчиси **تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ** дир.

Масалан, **تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ، تَصَامٌ - يَتَصَامُ، تَوَارَتْ - يَتَوَارَتُ** каби.

تَوَارَتْ га ўхшаш. худди **تَيَاسَرَ - يَتَيَاسِرُ**.

Яна **تَجَاوَبَ - يَتَجَاوَبُ** каби.

يَتَزَايَدُ - يَتَجَاوَبُ га ўхшашдир.

Яна يَتَصَابِي - يَتَدَاوِي، تَدَاوَى - تَوَارَى - يَتَوَارَى каби.

وَعَاشِرُهَا اسْتَفْعَلٌ - يَسْتَفْعِلُ، نَحْوُ:

(صحيح) اسْتَخْرَجَ - يَسْتَخْرِجُ

(مضاعف) وَاسْتَحَبَّ - يَسْتَحِبُّ

(مثال) وَاسْتَوْجَبَ - يَسْتَوْجِبُ وَكَذَا اسْتَيْسَرَ يَسْتَيْسِرُ

(أجوف) وَاسْتَحَابَ - يَسْتَحِيبُ وَكَذَا اسْتَبَاعَ - يَسْتَبِيعُ

(ناقص) وَاسْتَهْدَى - يَسْتَهْدِي

(لفيف) اسْتَهْوَى - يَسْتَهْوِي وَكَذَا اسْتَحْيَى يَسْتَحِي

(ملتوي) وَاسْتَوْفَى - يَسْتَوْفِي.

Ўнинчиси اسْتَفْعَلٌ يَسْتَفْعِلُ дир.

Масалан, اسْتَخْرَجَ - يَسْتَخْرِجُ، اسْتَحَبَّ - يَسْتَحِبُّ، اسْتَوْجَبَ - يَسْتَوْجِبُ
каби.

اسْتَوْجَبَ га ўхшаш. - يَسْتَوْجِبُ худди اسْتَيْسَرَ - يَسْتَيْسِرُ

Яна يَسْتَحِيبُ - اسْتَحَابَ каби.

اسْتَحَابَ га ўхшаш. - يَسْتَحِيبُ худди اسْتَبَاعَ - يَسْتَبِيعُ

Яна اسْتَهْدَى - يَسْتَهْدِي، اسْتَهْوَى - يَسْتَهْوِي каби.

اسْتَحْيَى лар эса худди - يَسْتَحِي، اسْتَوْفَى - يَسْتَوْفِي

асрага ўхшашдир. - يَسْتَهْوِي، اسْتَهْدَى - يَسْتَهْدِي، اسْتَهْوَى - يَسْتَهْوِي

وَحَادِي عَشْرُهَا اِفْعَوْعَلٌ - يَفْعَوْعَلُ نَحْوُ:

(صحيح) اِحْدَوْدَبَ - يَحْدُوْدُبُ

(ناقص) وَاغْرُورَى - يَغْرُورِي.

Ўн биринчиси **يَفْعُولٌ** - **اِفْعَوْلٌ** дир.

Масалан, **اِحْدَوْدَبَ** - **يَحْدُوْدِبُ**, **اِغْرُورَى** - **يَغْرُورِي**.

وَتَائِي عَشْرَهَا **اِفْعَوْلٌ** **يَفْعَوْلٌ**, **نَحْوُ**:

(صحيح) **اِحْلَوَزَ** - **يَحْلَوِزُ**.

Ўн иккинчиси **يَفْعَوْلٌ** - **اِفْعَوْلٌ** дир. Масалан, **اِحْلَوَزَ** **يَحْلَوِزُ** каби.

الْمَرْتَبَةُ الثَّلَاثَةُ: الرُّبَاعِيَّةُ الْمَجْرَدَةُ وَهُوَ بَابٌ وَاحِدٌ فَعْلَلٌ يُفَعِّلُ، نَحْوُ:

(صحيح) **دَخَرَجَ** - **يُدْخِرُجُ**

(مضاعف) **وَصَرَصَرَ** - **يُصَرِّصِرُ**

(مثال) **وَنَحْوُ وَسَوَسَ** - **يُوسِّسُ** **مِثَالٌ** **وَمُضَاعَفٌ**

(أجوف) **وَجَوْرَبَ** - **يُجَوِّرُبُ** **وَكَذَا شَيْطَانَ** - **يُشَيِّطُنُ**

(ناقص) **وَقَلَّسَى** - **يُقَلِّسِي**

(لفيف) **وَضَوَّضَى** **يُضَوِّضِي**.

Учинчи даражадаги (фезллар) рубой мужаррад (қўшимчасиз тўртлик фезллари)дир. У битта боб (бўлиб), **فَعْلَلٌ يُفَعِّلُ дир. Масалан, **صَرَصَرَ يُصَرِّصِرُ**, **دَخَرَجَ يُدْخِرُجُ****

каби. **وَسَوَسَ **يُوسِّسُ** хам “мисол”, хам**

“музоаф”дир. **جَوْرَبَ يُجَوِّرُبُ эса (мисолдир). **شَيْطَانَ يُشَيِّطُنُ** худди**

каби. **ضَوَّضَى يُضَوِّضِي **قَلَّسَى يُقَلِّسِي** га ўхшаш. Яна **جَوْرَبَ يُجَوِّرُبُ****

الْمَرْتَبَةُ الرَّابِعَةُ: الرَّبَاعِيَّةُ الْمَزِيدَةُ وَهِيَ ثَلَاثَةُ أَبْوَابٍ لَا تَكُونُ مُتَعَدِّيَةً.
أَحَدُهَا: تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ، نَحْوُ:

(صحيح) تَدَخَّرَجَ يَتَدَخَّرَجُ

(مضاعف) وَتَصَلَّصَ - يَتَصَلَّصُ

(أجوف) وَتَجَوَّرَبَ - يَتَجَوَّرَبُ وَكَذَا تَشَيَّطَنَ - يَتَشَيَّطُنُ

(ناقص) وَتَقَلَّسَى - يَتَقَلَّسَى.

وَتَانِيهَا: اِفْعَنَّالَ - يَفْعَنَّالُ، نَحْوُ: اِبْرَنْشَقَ - يَبْرَنْشِقُ.

وَتَالِثُهَا: اِفْعَلَّالَ - يَفْعَلَّالُ، نَحْوُ: اِفْشَعَّرَ - يَفْشَعِّرُ.

Тўртинчи даражадаги (феъллар) рубоий мазид (қўшимчалик тўртлик) феълларидир. У учта бобда бўлиб, ушбу бобдаги феъллар мутааддий (ўтимли) бўлиб келмайди.

Биринчиси **تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ** дир.

Масалан, **تَدَخَّرَجَ - يَتَدَخَّرَجُ، تَصَلَّصَ - يَتَصَلَّصُ، تَجَوَّرَبَ - يَتَجَوَّرَبُ** каби.

تَشَيَّطَنَ - يَتَشَيَّطُنُ худди **تَجَوَّرَبَ - يَتَجَوَّرَبُ** га ўхшаш.

Яна **تَقَلَّسَى - يَتَقَلَّسَى** каби.

Иккинчиси **اِفْعَنَّالَ - يَفْعَنَّالُ** дир.

Масалан, **اِبْرَنْشَقَ - يَبْرَنْشِقُ** каби.

Учинчиси **اِفْعَلَّالَ - يَفْعَلَّالُ** дир. Масалан, **اِفْشَعَّرَ - يَفْشَعِّرُ** каби.

الفصل الثالث: اعلم، انَّ اَبْنِيَّةَ الْاَفْعَالِ الَّتِي ذَكَرْنَاهَا لِلْفَاعِلِ فَاِذَا اَرَدْتَ بِنَاءَ فِعْلِ لِلْمَفْعُولِ وَيُسَمَّى بِنَاءَ الْمَجْهُولِ فَاكْسِرْ مِنَ الْمَاضِي مَا قَبْلَ آخِرِهِ وَاضْمُ كُلَّ مُتَحَرِّكٍ قَبْلَهُ وَاَفْتَحْ مِنَ الْمُضَارِعِ مَا قَبْلَ آخِرِهِ وَاضْمُ حَرْفَ الْمُضَارَعَةِ.

Учинчи фасл: Билгин! Албатта биз юқорида зикр қилиб ўтган феълларнинг бино шакллари фоил учун эди. (яъни маълум феъл бўлган). Агар *فعل* ни мафъулга бино қилишни истасанг (яъни мажхул феъл қилмоқчи бўлсанг, уни мажхул бино яъни, ноаниқ шакли деб ҳам аталади). Охиридан олдинги ҳарфни касралик қилгин ва ундан олдинги барча ҳаракатли ҳарфни заммалик қилгин. Музореъ (ҳозирги-келаси замон) феълида охиридан олдинги ҳарфни фатҳалик қилгин ва музориат ҳарфини заммалик қилгин.

وَهَذَا تَحْرِيرُ الْأَفْعَالِ: فُعِلَ - يُفَعَلُ فِي جَمِيعِ الثَّلَاثِيَّاتِ الْمُجَرَّدَةِ. وَفِي الثَّلَاثِيَّاتِ الْمَزِيدَةِ:
 أُفْعِلَ - يُفَعَّلُ، فُعِلَ - يُفَعَّلُ، فُوعِلَ - يُفَعَّلُ، أُفْتَعِلَ - يُفْتَعَّلُ، أَنْفَعِلَ - يُنْفَعَلُ، أُفْعَلَّ - يُفَعَّلُ، تَقْدِيرُهُمَا: أُفْعِلَلْ - يُفَعَّلَلْ، تُفَعَّلْ - يُتَفَعَّلُ، تُفَعَّلْ - يُتَفَعَّلُ، أُسْتَفَعِلَ - يُسْتَفَعَّلُ، أُفْعُوْعِلَ - يُفْعُوْعَلُ، أُفْعُوَلْ - يُفْعُوَلُّ.

Мана шу феълларнинг ёзилишидир. Сулосий мужаррад (қўшимчасиз учликлик) феълларнинг барчасида *فُعِلَ يُفَعَّلُ* бўлади.

Сулосий мазид (қўшимчалик учлик) феълларда эса:

أَفْعَلٌ - يُفَعِّلُ، فَعَّلَ - يُفَعِّلُ، فُوعِلَ - يُفَاعِلُ، أَفْتَعَلَ، أُنْفَعِلَ - يُنْفَعِلُ، أَفْعَلَّ -
 يُفَعِّلُ، أَفْعُولٌ - يُفَعِّلُ، تُفَعِّلُ - يُتَفَعَّلُ، تُفُوعِلُ - يُتَفَاعَلُ، أُسْتُنْفَعِلُ - يُسْتُنْفَعِلُ، أَفْعُوعِلُ -
 يُفَعِّعِلُ، أَفْعُوعِلُ - يُفَعِّعِلُ.

бўлади.

أَفْعَلٌ - يُفَعِّلُ нинг ўзгармас шакли أَفْعَلٌ - يُفَعِّلُ дир.

أَفْعُولٌ - يُفَعِّلُ эса أَفْعُولٌ - يُفَعِّلُ нинг ўзгармас шакли أَفْعُولٌ - يُفَعِّلُ дир.

وَفِي الرُّبَاعِيِّ المُجَرَّدِ: فُعِّلَ - يُفَعِّلُ

وَفِي الرُّبَاعِيِّ المُزِيدِ: تُفَعِّلُ - يُتَفَعَّلُ، أَفْعُنِّلُ - يُفَعَّنَلُ، أَفْعِلِّلُ - يُفَعَّلِّلُ تَقْدِيرُهُمَا أَفْعَلِّلُ

. يُفَعَّلِّلُ .

(Феълнинг мажхул шакли) рубоий мужаррад (қўшимчасиз тўртлик) феълларда эса فُعِّلَ يُفَعِّلُ бўлади.

Рубоий мазид (қўшимчалик тўртлик) феълларда эса تُفَعِّلُ يُتَفَعَّلُ бўлади.

أَفْعُلِّلُ - يُفَعَّلِّلُ нинг ўзгармас шакли أَفْعِلِّلُ - يُفَعَّلِّلُ дир.

وَأَعْلَمُ أَنَّ الفِعْلَ إِذَا لَمْ يَكُنْ مُتَعَدِّيًّا لَا يُبْنَى لِلْمَفْعُولِ إِلَّا مَوْصُولًا بِحَرْفِ الجَرِّ، لَا نَقُولُ:
 أُنسَجِبُ وَتُدْخِرُجَ وَإِنَّمَا نَقُولُ أُنسَجِبُ عَلَى التُّرَابِ وَتُدْخِرُجَ بِالحَجَرِ. لَكِنَّا مَا أَوْرَدْنَا حَرْفَ الجَرِّ
 فِي الأمثلةِ الَّتِي ذَكَرْنَاهَا لِأَنَّ غَرَضَنَا تَعْرِيفَ البِنَاءِ فَقَطُّ.

Билгин, албатта феъл мутааддий (ўтимли) бўлмаса, ундан мажхул (ноаниқ) шакли ясалмайди. Лекин жар

харфи билан бирга келган ҳолатда мажхул шакл ясалади. وَتُدْخِرُ، وَتُدْخِرُ деб эмас, балки:

أُنْسِحِبَ عَلَى التُّرَابِ – وَتُدْخِرُ بِالْحَجَرِ деб айтамыз.

Бироқ биз юқорида зикр қилиб ўтган мисолларда мақсадимиз фақат бинони билдириш бўлгани учун жар ҳарфини келтирмадик.

أَلْفَصْلُ الرَّابِعُ: إِعْلَمُ، أَنَّ الْأَمْرَ يَخْصُلُ مِنَ الْمُضَارِعِ وَهُوَ نَوْعَانِ؛ فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ الْأَمْرُ بِغَيْرِ اللَّامِ وَهُوَ مَخْصُوصٌ بِالْفَاعِلِ الْمُخَاطَبِ.

Тўртинчи фасл. Билгин! Албатта, амр (буйрук) феъли музореъ (ҳозирги-келаси замон) феълидан ясалади. У икки турли бўлиб, биринчиси ломсиз амрдир. У мухотаб (иккинчи шахс) фоил билан хосланган бўлади.

وَتَمَامُهُ بِعَمَلَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَنْ تَنْظُرَ فِي آخِرِهِ، إِنْ كَانَ صَحِيحًا أَسْكَنْتَهُ وَأَسْقَطْتَ مَا قَبْلَهُ لَوْ كَانَ مُعْتَلًّا سَاكِنًا، وَإِنْ كَانَ مُدْغَمًا فَلَكَ فِي بَابِ يَفْعُلُ بِالضَّمِّ وَالْفَتْحِ وَالْكَسْرِ وَالتَّشْكِينِ بَعْدَ فَكِّ الإِدْغَامِ وَلَكَ فِي بَقِيَّةِ الْأَبْوَابِ مَا سِوَى الضَّمِّ وَإِنْ كَانَ مُعْتَلًّا أَسْقَطْتَهُ.

Амр феълининг ясалиши икки амал билан бўлади. Биринчиси феълнинг охирига қарайсан, агар саҳиҳ (соғлом) бўлса уни сукунли қиласан. Агар у феъл сукунли иллат ҳарфи бўлса, охиридан олдинги ҳарфни тушириб юборасан. Бордию, у феъл мудғам (охири иккилантирилган) бўлса, يَفْعُلُ “ъайн” баробари заммали бобдаги (феълларда) охирини заммали, фатҳали, касрали ҳамда идғомни ечгандан кейин сукунли

қилишинг мумкин. Музореъ феълининг “ъайн” баробари заммали бўлганлардан ташқари қолган бобларда эса агар иллатли бўлса, уни тушириб юборасан.

وَتَأْنِيهِمَا أَنْ تُسْقِطَ حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ وَتَنْظُرَ فِي الَّذِي يَلِيهِ فِي غَيْرِ بَابِ يُفْعَلُ إِنْ كَانَ مُتَحَرِّكًا
فَقَدْ تَمَّ الْأَمْرُ وَإِنْ كَانَ سَاكِنًا، فَفِي يُفْعَلُ بِالضَّمِّ تُبْتَدَى بِهَمْزَةٍ مَضْمُومَةٍ وَفِي مَا عَدَا ذَلِكَ تُبْتَدَى
بِهَمْزَةٍ مَكْسُورَةٍ فَيَتِمُّ الْأَمْرُ.

Иккинчиси музориат ҳарфини тушириб юборасан ва *يُفْعَلُ* дан бошқа бобда музориат ҳарфига яқин бўлган ҳарфга қарайсан, агар у ҳарф ҳаракатли бўлса, шубҳасиз амр феъли яшаш охири етган бўлади. Бордию, у ҳарф сукунли бўлса *يُفْعَلُ* “ъайни” заммали феълларда заммали ҳамза билан бошланади. Ундан бошқаларида эса касрали ҳамза билан бошланади. Шундан сўнг амр (буйруқ) феъли яшаш ниҳоясига етади.

أَمَّا فِي بَابِ يُفْعَلُ فَإِنَّكَ تُعِيدُ الْهَمْزَةَ الْمَفْتُوحَةَ السَّاقِطَةَ سِوَاءَ كَانَ مَا يَلِي حَرْفَ الْمُضَارِعَةِ
مُتَحَرِّكًا أَوْ سَاكِنًا فَيَتِمُّ الْأَمْرُ.

Аммо *يُفْعَلُ* бобида тушиб кетган фатҳали ҳамзани, албатта қайтарасан. Хоҳ музориат ҳарфига яқин бўлган ҳарф ҳаракатли бўлсин, хоҳ сукунли бўлсин амр феъли (яшаш) ниҳоясига етади.

مِثَالُ الصَّحِيحِ آخِرُهُ: اضْرِبْ، اَنْصُرْ، اِمْنَعْ، اَكْرِمْ، صَرِّحْ، ثَبِّ، ضَحْ، سَعْ، بَعْ، دُمْ، خَفْ، اَقِمْ.

مِثَالُ الْمُدْغَمِ آخِرُهُ: رُدُّ، رُدِّ، اُرْدُدْ - فَرِّ، فَرِّ، اِفْرِرْ - عَضَّ، عَضَّ، اِعْضَضْ - حَابَّ حَابِّ، حَابِبْ - اِحْتَجَّ - اِحْتَجَّ.
مِثَالُ الْمُعْتَلِّ آخِرُهُ: اِرْمِ، اُدْعُ، اِخْشَ، اِهْدِ، رَبِّ، اِخْتَفِ، اِنْقَضِ.

Саҳиҳ (соғлом) феълга мисол, унинг охири:

اضْرِبْ، اَنْصُرْ، اِمْنَعْ، اَكْرِمْ، صَرِّحْ، ثَبِّ، ضَحْ، سَعْ، بَعْ، دُمْ، خَفْ، اَقِمْ сингари сукунли бўлади.

Мудғам (иккилантирилган) феълнинг мисоли, унинг охири:

رُدُّ، رُدِّ، اُرْدُدْ - فَرِّ، فَرِّ، اِفْرِرْ - عَضَّ، عَضَّ، اِعْضَضْ - حَابَّ، حَابِّ، حَابِبْ - اِحْتَجَّ اِحْتَجَّ сингари заммали, фатҳали, касрали ҳамда идғом ечгандан кейин сукунли бўлади.

Иллатли феълга мисол, унинг охири эса:

اِرْمِ، اُدْعُ، اِخْشَ، اِهْدِ، رَبِّ، اِخْتَفِ، اِنْقَضِ сингари охиридан иллатли ҳарф туриб кетади.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي: الْأَمْرُ بِاللَّامِ يُؤْمَرُ بِهِ الْفَاعِلُ فِي الْعَيْبَةِ وَالْحِكَايَةِ.

وَتَمَامُهُ بِالْعَمَلِ الْأَوَّلِ بَعْدَ إِدْخَالِ اللَّامِ الْمَكْسُورَةِ عَلَى الْمُضَارِعِ الْمَبْنِيِّ لِلْفَاعِلِ، نَحْوُ:

لِيَضْرِبَ، لِأَضْرِبَ، لِيَنْصُرَ، وَلِنَحْوُ: لِيُرْدَ، لِيُرْدَ، لِيُرْدَ.

وَكَذَا: لِأُرْدَ، لِنُرْدَ، وَلِنَحْوُ: لِيَرْمَ، لِأَرْمَ، لِنَرْمَ.

Иккинчи тури “ломлик амр” бўлиб, у орқали (бирор иш-ҳаракатни) ғойиб (учинчи шахс)даги ва биринчи шахсдаги фоилга буюрилади. Бу феълни ясаши битта

амал билан, яъни музореъ феълининг маълум шаклига касрали ломни келтиргандан сўнг ниҳоясига етади.

Масалан, لِيَضْرِبُ، لِأَضْرِبُ، لِنَضْرِبُ каби.

Изоҳ: Ломлик амр феълида ҳам يَفْعُلُ “ъайн” баробари заммали бобдаги музоаф феълларнинг охирини заммали, фатҳали, касрали ҳамда идғомни ечгандан кейин сукунли қилиш мумкин.

Масалан: لِيَرُدُّ، لِيَرُدُّ، لِيَرُدُّ каби.

لِنَرُدُّ، لِنَرُدُّ ҳам лард га ўхшаш.

Иллатли феълларда эса ҳарф иллат тушиб кетади.

Масалан, لِيَزِمُ، لِأَزِمُ، لِنَزِمُ каби.

وَيُؤْمَرُ بِهِ الْمَفْعُولُ فِي الْمُخَاطَبِ وَالْحِكَايَةِ وَتَمَامُهُ بِالْعَمَلِ الْأَوَّلِ بَعْدَ إِدْخَالِ اللَّامِ الْمَكْسُورَةِ عَلَى الْمَضَارِعِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَفْعُولِ، نَحْوُ: لِيَضْرِبُ، لِيَضْرِبُ، لِأَضْرِبُ، لِنَضْرِبُ، وَنَحْوُ: لِيَرُدُّ، لِيَرُدُّ، لِنَرُدُّ.

وَكَذَا لِيَرُدُّ، لِأَرُدُّ، لِنَرُدُّ. لَا يَجُوزُ الضَّمُّ فِي هَذَا الْأَمْرِ لِزَوَالِ مَتَّبِعِهِ وَهُوَ ضَمُّ السَّوَاءِ، نَحْوُ: لِيَزِمُ، لِيَزِمُ، لِأَزِمُ، لِنَزِمُ.

Шунингдек, “ломлик амр” феъли орқали иккинчи шахс, учинчи шахс ва биринчи шахсдаги мафъул (яъни ноиби фоил)га буюрилади. Бунинг ясалиши ҳам битта амал билан, яъни музореъ феълининг мажхул (ноаник) шаклига касралик лом ҳарфини келтиргандан сўнг ниҳоясига етади.

Масалан: لِيَضْرِبُ، لِيَضْرِبُ، لِأَضْرِبُ، لِنَضْرِبُ каби.

Ломлик амр феълининг ушбу шаклида эса يَفْعُلُ “ъайн” баробари заммали бобдаги музоаф

феълларнинг охирини фатҳали, касрали ҳамда идғомни ечгандан кейин сукунли қилиш мумкин.

Масалан, لَتَرَدَّ، لَتُرَدَّ، لَتُرَدَّدْ каби.

Унинг ушбу шаклида заммали қилиш матбуъси тушиб кетгани учун жоиз эмас. Матбуъ эса бир хил нарсани бири-бирига қўшишдир.

Иллатли феълларда эса ҳарф иллат тушиб кетади.

Масалан، لَتُرَمَ، لَيُرَمَ، لَأُرَمَ، لِنُرَمَ каби.

الْبَابُ الثَّانِي فِي التَّغْيِيرَاتِ: وَهُوَ خَمْسَةٌ فُصُولٍ.

الفصل الأول: اعلم، أن الأصل في كلِّ فعلٍ أن يكون مُوازياً لبناءِ بابه في عددِ حُرُوفِهِ وفي نوعِ حَرَكَاتِهِ وَسَكَنَاتِهِ كَالصَّحِيحِ.

Иккинчи боб тағйиротлар (феълларнинг ўзгартириш) тўғрисида бўлиб, у бешта фаслдир.

Биринчи фасл. Билгин, ҳар бир феълдаги асл қоида ўз бобининг биносига ҳарфларининг адади, ҳаракатларининг тури ва сукунларида мувофиқ келишидир. Худди саҳиҳ (соғлом) феъл каби.

وَعَيَّرَ الصَّحِيحُ قَدْ يَخْرُجُ عَنِ الْمُوَازَةِ بِأَسْبَابٍ، وَهِيَ الْإِدْغَامُ وَالْقَلْبُ وَالتَّسْكِينُ وَالْحَذْفُ.

مِثَالُ الْإِدْغَامِ، قَوْلُكَ: أَحَبَّ، فَإِنَّهُ لَا يُوَازِي أَفْعَلَ مَعَ قِيَامِ الْمُوَازَةِ فِي أَحَبَّ.

وَمِثَالُ الْقَلْبِ، قَوْلُكَ: بَاعَ، فَإِنَّهُ لَا يُوَازِي فَعَلَ مَعَ قِيَامِهَا فِي بَاعَ.

وَمِثَالُ التَّسْكِينِ، قَوْلُكَ: يَرَمِي، فَإِنَّهُ لَا يُوَازِي يَفْعَلُ مَعَ قِيَامِهَا فِي يَرَمِي.

وَمِثَالُ الْحَذْفِ، قَوْلُكَ: يَثْبُ، فَإِنَّهُ لَا يُوَازِي يَفْعَلُ مَعَ قِيَامِهَا فِي يُوَثْبُ.

Гоҳида саҳиҳ (соғлом) феълдан бошқалари баъзи бир сабаблар туфайли саҳиҳ феълга мувофиқ бўлмай қолади. У сабаблар “идғом қилиш”, (иккилантириш) “қалб қилиш”, (бир ҳарфни бошқасига айлантириш) “суқунли қилиш” ва “ҳазф қилиш” (бирор ҳарфни тушириб юбориш)дир.

Идғомга мисол أَحَبَّ деган сўзинг. Чунки у أَحَبَّ вазнида мувофиқ бўлиб туриши билан бирга أَفَعَلَ га ўхшаш эмас.

Қалб қилишга мисол بَاعَ деган сўзинг. Чунки бу بَاعَ вазнида мувофиқ бўлиб туриши билан бирга فَعَلَ га ўхшаш эмас.

Суқунли қилишга мисол يَزِمِي деган сўзинг. Чунки у يَزِمِي вазнида мувофиқ бўлиб туриши билан бирга يَفْعِلُ га ўхшаш эмас.

Ҳазф қилишга мисол يَثُبُ деган сўзинг. Чунки бу ҳам يَثُبُ вазнида мувофиқ бўлиб туриши билан бирга يَفْعِلُ га ўхшаш эмас.

الفصل الثاني: اعلم، أنّ شرط إدغام المتجانسين حصول سُكونِ الأوّلِ مِنْهُمَا وَتَحْرُكُ الثَّانِي ثُمَّ إِنْ كَانَ مَا قَبْلَهُمَا مُتَحَرِّكًا أَوْ مَدَّةً أَدْعَمَتْ وَلَمْ تَحْتَجْ إِلَى زِيَادَةِ عَمَلٍ، نَحْوُ: فَرَّ وَعَضَّ وَحَبَّ وَحَابَّ وَتَصَامَّ. وَإِنْ كَانَ سَاكِنًا غَيْرَ مَدَّةٍ نُقِلَتْ إِلَيْهِ حَرَكَةُ أُوْلِيهِمَا وَأُدْعِمَتِ الثَّانِي، نَحْوُ: يَفِرُّ وَيَعَضُّ وَيَحِبُّ وَأَحَبَّ يُحِبُّ.

Иккинчи фасл. Билгин, албатта иккита бир жинсдаги ҳарфни идғом қилишнинг шarti улардан

аввалгиси сукунли бўлиши, иккинчиси эса ҳаракатли бўлиши керак. Агар у иккисидан олдинги ҳарф ҳаракатли бўлса ёки мадд ҳарф бўлса, биринчи ҳарфни иккинчисига киргизасан. Ортиқча амалга муҳтож бўлмайсан.

Масалан, فَرَّ، عَضَّ، حَبَّ، حَابَّ، تَصَامَّ

Бордию, у иккисидан олдинги ҳарф мадд ҳарфдан бошқа сукунли ҳарф бўлса, уларнинг биринчисини ҳаракатини унга кўчирилади. Биринчи ҳарфни иккинчисига идғом қилинади.

Масалан, وَيَفِرُّ، وَيَعْضُّ، وَيُحِبُّ، وَأَحَبُّ، يُحِبُّ каби.

وَاعْلَمَ، أَنَّ الْمُدْغَمَ لَا يَلْزَمُ أَنْ يَكُونَ مُضَاعَفًا إِلَّا تَرَى أَنَّ إِحْمَرَ وَاحْمَارًا وَأَقْشَعَرَ مُدْغَمَةٌ عَلَى نَحْوِ: فَرَّ وَحَابَّ وَأَحَبَّ وَلَا تَضْعِيفَ فِي شَيْءٍ مِنْهُمَا لَا تَضْعِيفَ الثَّلَاثِيَّ وَلَا تَضْعِيفَ الرَّبَاعِيَّ.

Билгин, албатта мудғам (иккилантирилган) феъл музоаф бўлиши шарт эмас. Кўрмайсизми, албатта, إِحْمَرَ، فَرَّ، حَابَّ، أَحَبَّ феъллари музоафлиги кўра идғом қилинган. У иккисидан бирортасида на сулосий музоафлик, на рубой музоафлик бордир.

وَكَذَا الْمُضَاعَفُ لَا يَلْزَمُ أَنْ يَكُونَ مُدْغَمًا إِلَّا تَرَى أَنَّ قَوْلَنَا رَدَدَنَّ مُضَاعَفٌ وَلَا إِدْغَامٌ فِيهِ وَصَرَّصَرَ مُضَاعَفٌ وَلَا يُمَكِّنُ فِيهِ الْإِدْغَامُ حَيْثُ لَمْ يَجْتَمِعْ فِيهِ الْمُتَجَانِسَانِ .

Шу каби музоаф феъли ҳам мудғам (иккилантирилган) бўлиши шарт эмас. Кўрмайсизми, رَدَدَنَّ деган сўзимизда идғом қилиш йўқдир. Шунингдек, صَرَّصَرَ феъли ҳам музоафдир. Бироқ унда ҳам иккита бир

жинсдаги ҳарф жам бўлмагани учун идғом қилишнинг имкони йўқ.

الفصل الثالث: اعلم، أنك تحتاج في معرفة مواضع القلب إلى عدة أصول. منها: أن الواو والياء إذا تحركتا وانفتحا ما قبلهما ثقلان ألفا نحو: قال، وباع، ودعا، ورمي إلا إذا منع مانع كما في رميا، ودعوا لأنهما إذا قبلتا اجتمعت ألفان ووجب حذف إحداهما لالتقاء الساكنين ولزم بعد الحذف التباس حال ضمير الاثنين بحال ضمير الواحد.

Учинчи фасл. Билгин, албатта сен қалб қилиш ўринларини билишда бир неча қоидаларга эҳтиёж сезасан.

Ана шу қоидалардан биринчиси, албатта “вов” ва “йа” ҳарфлари иккиси ҳаракатли бўлиб, ўзидан олдинги ҳарф фатҳали бўлса “алиф”га қалб қилинади.

Масалан, قال، باع، دعا، رمى каби.

Лекин бирор монийъ рэмйя фезълларидаги каби (икковини) “алиф”га қалб бўлишига тўсқинлик қилса, унда ҳар иккисини ҳам “алиф”га қалб қилинмайди. Чунки у иккисини “алиф”га қалб қилинса (ўзгартирилса), унда иккита алиф ҳарфи ёнма-ён келиб қолади. (Бу ҳолатда) эса иккита сукун бир-бирига тўқнаш келгани учун иккисидан бирини ҳазф қилиш шарт бўлиб қолади. Улардан бирини ҳазф қилгандан кейин эса иккилик замирининг кўриниши бирлик замирининг кўриниши билан ноаниқ бўлиб қолади.

ومنها أن كلَّ واوٍ ساكنةٍ إنكسر ما قبلها ثقلب ياء نحو: إيضر في الأمر من تضر، ألا ترى أنك إذا قلت فأوضر زال القلب لفوات الكسرة لسقوط همزة الوصل.

Улардан иккинчиси: Албатта, барча сукунли вов ўзидан олдинги ҳарф касрали бўлса “йа”га қалб қилинади. Масалан, **إِيضَرَ** феълининг амр феълидаги **تَوَضَّرَ** каби. Кўрмайсанми, албатта сен **فَاوَضَّرَ** деб айтганинда “васлий ҳамза” (талаффузда) тушиб қолиб, касра йўқолгани сабабли қалб қилишлик (ўз-ўзидан) йўқ бўлади.

وَمِنْهَا: أَنْ كَلَّ يَاءٍ سَاكِنَةٍ أَوْ أَلِفٍ اِنْضَمَّ مَا قَبْلَهَا ثِقَلَانَ وَأَوْ نَحْوُ: يُوقِنُ أَصْلُهُ يُيَقِنُ فِي مُضَارِعِ أَيَقَنَ وَنَحْوُ: يُوسِرُ أَصْلُهُ يُيَسِرُ فِي مُضَارِعِ أَيَسَرَ وَنَحْوُ: يُوسِرُ فِي مَجْهُولِ يُيَسِرُ وَيَيَسِرُ وَكَذَا أَوْسِرُ فِي الْأَمْرِ مِنْ تَيَسَّرَ وَنَحْوُ ضُورِبَ وَتَضُورِبَ فِي مَجْهُولِ ضَارَبَ وَتَضَارَبَ.

Учинчиси: Албатта, ҳар бир сукунли “вов” ёки сукунли “йа” ҳарфининг ўзидан олдинги ҳарфи заммали бўлса “вов”га қалб қилинади.

Масалан, **أَيَقَنَ** нинг музореъ феъли бўлмиш **يُوقِنُ** каби. Бунинг асли **يُيَقِنُ** дир.

Яна **أَيَسَرَ** нинг музореъ феъли бўлмиш **يُوسِرُ** каби. Бунинг асли **يُيَسِرُ** дир.

Шунингдек, **يُيَسِرُ**, **يَيَسِرُ** нинг мажҳули шаклидаги **يُوسِرُ** каби. **يُيَسِرُ** нинг амр феълидаги **أَوْسِرُ** ҳам, **تَضَارَبَ**, **تَضَارَبَ** нинг мажҳул шаклидаги **تَضُورِبَ**, **تَضُورِبَ** ҳам юқоридаги қоидага кўра бўлади.

وَمِنْهَا: أَنَّ كُلَّ وَاوٍ وَقَعَتْ فِي مُقَابَلَةِ اللَّامِ بَعْدَ الْكَسْرِ تُقَلِّبُ يَاءً نَحْوُ: دُعِي وَرُحِي فِي مَجْهُولٍ دَعَا وَرَحُو.

Тўртинчиси: Албатта, ҳар бир “вов” “лом” баробарида касрадан кейин келса, “йа”га қалб қилинади.

Масалан, رُحِي، دُعِي мажхул шаклидаги رَحُو، دَعَا.

وَمِنْهَا: أَنَّ كُلَّ وَاوٍ وَقَعَتْ رَابِعَةً فَصَاعِدًا وَمَ يَنْضَمُّ مَا قَبْلَهَا تُقَلِّبُ يَاءً نَحْوُ يُدْعِيَانِ وَيُرْحِيَانِ أَصْلُهُمَا يُدْعَوَانِ وَيُرْحَوَانِ.

Бешинчиси: Албатта, ҳар бир “вов” тўртинчи ва ундан кейинги ҳарф бўлиб, ўзидан олдинги ҳарф заммали бўлмаса “йа”га қалб қилинади.

Масалан, يُدْعِيَانِ، يُرْحِيَانِ.

Бу иккисининг асли يُدْعَوَانِ، يُرْحَوَانِ дир.

الفصل الرابع: اعلم، أَنَّ الْوَاوَ وَالْيَاءَ تُسَكَّنَانِ طَلَبًا لِلْحِقَّةِ وَذَلِكَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ: أَحَدُهَا تَسْكِينٌ فَحَسْبُ نَحْوُ: يَرْمِي وَيَدْعُو.

Тўртинчи фасл. Билгин, албатта “вов” ва “йа” ҳарфларини талаффузи осон бўлиш мақсадида ҳар икковини сукунли қилинади. Талаффузга енгил қилиш уч турга кўра бўлади.

Биринчиси фақат сукун қилиш орқали бўлади.

Масалан, يَرْمِي، يَدْعُو.

وَتَانِيهَا: تَسْكِينٌ مَعَ نَقْلِ حَرَكَةِ الْمُسْكَنِ إِلَى مَا قَبْلَهُ نَحْوُ: يَبِيعُ وَيَدُومُ.
 وَثَالِثُهَا: تَسْكِينٌ مَعَ نَقْلِ حَرَكَةِ الْمُسْكَنِ إِلَى مَا قَبْلَهُ وَقَلْبُ الْمُسْكَنِ بِمُنَاسَبَةِ الْحَرَكَةِ
 الْمَنْقُولَةِ، نَحْوُ: أَقَامَ يُقِيمُ.

Иккинчиси: сукунли ҳарфнинг ҳаракатини ўзидан олдинги ҳарфга кўчириш орқали сукунли қилиш.

Масалан, يَدُومُ, يَبِيعُ каби.

Учинчиси сукунли ҳарфнинг ҳаракатини ўзидан олдинги ҳарфга кўчириш орқали сукунли қилиш ва сукунли бўлган ҳарфни кўчирилган ҳаракатга муносиб қалб қилиш.

Масалан, أَقَامَ, يُقِيمُ каби.

الْفَصْلُ الْخَامِسُ: اعْلَمْ، أَنَّ لِلْحَذْفِ أَسْبَابًا مِنْهَا مُجَاوِرَةُ الْوَاوِ وَالْكَسْرَةُ الْمُحَقَّقَةُ فِي نَحْوِ:
 يَثْبُ أَوْ الْمُقَدَّرَةُ فِي نَحْوِ: يَضَعُ وَيَسَعُ. وَهَذَا تَعُودُ الْوَاوُ فِي مَجْهُولِ الْمُضَارِعِ فِي نَحْوِ: يُوثَبُ وَيُوضَعُ
 وَيُوسَعُ لِرَوَالِ الْكَسْرَةِ.

Бешинчи фасл. Билгин, албатта ҳазф қилиш (бирор ҳарфни тушириб юбориш)ни бир неча сабаблари бор.

Улардан биринчиси, “вов” ҳамда “таҳқиқий касра” ёки “вов” ва “тақдирий касра” ёнма-ён бўлиб келса;

Масалан, يَثْبُ، يَضَعُ، يَسَعُ каби.

Буларнинг асли يُوَسَعُ، يُوَضَعُ، يُوَثَبُ бўлган.

Шунинг учун ушбу феъллар музореъсининг мажҳул шаклида касра йўқ бўлгани учун “вов” ўз ўрнига қайтиб келади.

Масалан, يُوَثَبُ، يُوَضَعُ، يُوَسَعُ каби.

وَمِنْهَا مُلَاقَاةُ الْمُعْتَلِّ السَّاكِنِ سَاكِنًا آخَرَ نَحْوُ: بَعٌ وَدُمٌ، وَكَذَا قَوْلُهُمْ: رَمَوْا وَدَعَوْا وَرَمَتْ
وَدَعَتْ. وَمِنْهَا تَخْرِيجُ الْأَمْرِ مِمَّا اعْتَلَّ آخِرُهُ قَدْ ذَكَرْنَاهُ.

Иккинчиси, сукунли бўлган иллатли ҳарфни бошқа сукунли ҳарфга йўлиқиб қолиши;

Масалан, بَعٌ، دُمٌ каби.

Улар (араблар)нинг دَعَتْ، رَمَتْ، دَعَوْا، رَمَوْا деган сўзлари ҳам юқоридаги каби бўлади.

Учинчиси, охири иллатли бўлган феъллардан амр феъли чиқариш керак бўлса. Биз буни амр (буйруқ) феъли яшаш фаслида айтиб ўтдик.

Масалан, اذْعُ، اِزْمُ، اِخْشُ каби.

وَاعْلَمُ، أَنَّ لِلْمُضَارِعِ الصَّحِيحِ آخِرُهُ ثَلَاثَةٌ أَحْوَالٍ: حَالُ الرَّفْعِ عِنْدَ تَجْرُدِهِ عَنِ النَّوَاصِبِ
وَالجَوَازِمِ، وَحَالُ الْجُزْمِ مَعَ الْجَوَازِمِ، وَحَالُ النَّصْبِ مَعَ النَّوَاصِبِ، نَحْوُ: يَضْرِبُ وَلمَ يَضْرِبُ وَلمَ
يَضْرِبُ. فَإِذَا كَانَ مُعْتَلًّا الْآخِرِ يُسْكَنُ فِي حَالِ الرَّفْعِ، نَحْوُ: يَزِمِي وَيَدْعُو وَيَخْشَى، وَيُحْدَفُ فِي
حَالِ الْجُزْمِ، نَحْوُ: لمَ يَزِمُ وَلمَ يَدْعُ وَلمَ يَخْشَ، وَيُحْرَكُ فِي حَالِ النَّصْبِ إِلَّا إِذَا كَانَ أَلْفًا، نَحْوُ: لَنْ
يَزِمِي وَلَنْ يَدْعُو وَلَنْ يَخْشَى بِالْأَلْفِ لِامْتِنَاعِهَا عَنِ الْحُرْكَةِ.

Билгин, албатта саҳиҳ (соғлом) музореъ феъллини охирги ҳарфини ҳаракати учта ҳолатда бўлади;

Биринчиси: раф ҳолати насб қилувчи ва жазм қилувчи калималар (юкламалар)дан холи бўлганда.

Масалан, يَضْرِبُ каби.

Иккинчиси: жазм ҳолати жазм (феълнинг охирини сукунли) қилувчи калималар билан бирга келганда бўлади.

Масалан, لَمْ يَضْرِبْ каби.

Учинчиси: насб ҳолати насб қилувчи ҳарфлар билан бирга келганда.

Масалан, لَنْ يَضْرِبَ каби.

Бордию, музореъ феълнинг охирида иллатли ҳарф бўлса, раф ҳолатида уни сукунли қилинади.

Масалан: يَدْعُو، يَخْشَى، يَزِمِي каби.

Жазм ҳолатида иллатли ҳарфни тушириб юборилади.

Масалан، لَمْ يَزِمِ، لَمْ يَدْعُ، لَمْ يَخْشَ каби.

Насб ҳолатида эса унга ҳаракат қўйилади.

Масалан، لَنْ يَزِمِي، لَنْ يَدْعُو каби.

Лекин иллатли ҳарф “алиф” бўлса, унда “алиф”нинг ҳаракатли бўлиши мумкин бўлмагани сабабли унга ҳаракат қўйилмайди.

Масалан، لَنْ يَخْشَى каби.

الْبَابُ الثَّالِثُ: فِي خَوَاصِّ اللَّوَاحِقِ لِلْأَفْعَالِ، وَهُوَ أَرْبَعَةٌ فُصُولٍ.
الْفَصْلُ الْأَوَّلُ: إِعْلَمْ، أَنَّ اللَّوَاحِقَ ثَمَانٍ أَرْبَعٍ سَوَاكِنَ تَقْتَضِي حَرَكَةً مَا قَبْلَهَا.

Учинчи боб: феълларга хос бўлган лавоҳиқлар борасида бўлиб, у тўртта фаслдир.

Биринчи фасл: Билгин, албатта лавоҳиқ (феълларга бирлашиб келадиган олмош)лар саккизта бўлиб, ундан

тўрттаси ўзи сукунли бўлиб, ўзидан олдинги ҳарфни ҳаракатли бўлишини талаб қилади.

أَحَدُهَا: أَلْفٌ ضَمِيرِ الْإِثْنَيْنِ تَلْحَقُ الْمَاضِي وَالْمُضَارِعَ وَالْأَمْرَ وَتَقْتَضِي فَتْحَةَ مَا قَبْلَهَا
ضُرُورَةً، نَحْوُ: ضَرَبْنَا وَيَضْرِبَانِ وَاضْرِبْنَا.

Ўзи сукунли бўлган лавоҳиқлардан биринчиси иккилик замир (олмош)нинг “алиф”идир. У мозий (ўтган замон), музореъ (ҳозирги-келаси замон) ҳамда амр (буйруқ) феълига бирлашиб келади ва заруратан ўзидан олдинги ҳарфни фатҳали бўлишини тақозо қилади.

Масалан, ضَرَبْنَا، يَضْرِبَانِ، اِضْرِبْنَا каби.

وَتَانِيهَا: وَأَوْ ضَمِيرِ جَمَاعَةِ الرِّجَالِ تَلْحَقُ الثَّلَاثَةَ وَتَقْتَضِي ضَمَّةَ مَا قَبْلَهَا، نَحْوُ: ضَرَبُوا
يَضْرِبُونَ وَاضْرِبُوا.

Иккинчиси: музаккар кўплик замир (олмош)нинг “вов”идир. У ҳам учта феълга қўшилиб келиб, ўзидан олдинги ҳарфни заммали бўлишини тақозо қилади.

Масалан, ضَرَبُوا، يَضْرِبُونَ اِضْرِبُوا каби.

وَتَالِثُهَا: يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ تَلْحَقُ الْمُضَارِعَ وَالْأَمْرَ وَتَقْتَضِي كَسْرَةَ مَا قَبْلَهَا نَحْوُ: تَضْرِبِينَ
وَاضْرِبِي.

Учинчиси: мухотаба (иккинчи шахс муаннас жинсни билдирувчи) “йа” дир. У музореъ ва амр

феълларига қўшилиб келиб, ўзидан олдинги ҳарфни касрали бўлишини тақозо қилади.

Масалан, اضْرِبِي، تَضْرِبِينَ، каби.

وَرَابِعُهَا: تَاءُ التَّأْنِيثِ السَّاكِنَةِ تَخْتَصُّ بِالْمَاضِي وَتَفْتَضِي فَتُحَدِّثُ مَا قَبْلَهَا، نَحْوُ: ضَرَبْتَ.
وَإِنَّمَا تَحَرَّكَتْ هَذِهِ التَّاءُ فِي ضَرَبْتَا لِمُلَاقَاتِهَا الْأَلِفَ بَعْدَهَا فَلَا إِعْتِبَارَ لِهَذِهِ الْحَرَكَةِ لِكَوْنِهَا
ضُرُورِيَّةً.

Тўртинчиси: сукунли бўлган муаннас “та”дир. У мозий феълга хос бўлиб, ўзидан олдинги ҳарфни фатҳали бўлишини тақозо қилади.

Масалан, ضَرَبْتَ каби.

Ушбу “та” фақат ضَرَبْتَا сийғасида ўзидан кейинги “алиф”га йўлиққани учун ҳаракатли бўлади. Ушбу ҳаракатни заруратан бўлгани учун ҳеч қандай эътибори йўқдир.

وَأَرْبَعٌ مُتَحَرِّكَاتٍ تَفْتَضِي سُكُونًا مَا قَبْلَهَا.
أَحَدُهَا: نُونُ ضَمِيرِ جَمَاعَةِ النِّسَاءِ تَلْحَقُ الثَّلَاثَةَ. نَحْوُ: ضَرَبْنَ وَيَضْرِبْنَ وَاضْرَبْنَ.

Ўзи ҳаракатли бўлган тўртта лавоҳиқлар ўзидан олдинги ҳарфни сукунли бўлишини тақозо қилади.

Биринчиси муаннас кўплик замир (олмош)нинг “нун”идир. У учта феълга қўшилиб келади.

Масалан, ضَرَبْنَ، يَضْرِبْنَ، اضْرَبْنَ، каби.

وَتَانِيهَا: تَاءُ الْمُخَاطَبِ، نَحْوُ: ضَرَبْتَ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُمْ، ضَرَبْتِ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُنَّ.

وَتَالِثُهَا: تَاءُ الْمُتَكَلِّمِ وَحَدَهُ، نَحْوُ: ضَرَبْتُ.

Иккинчиси мухотаб (иккинчи шахс музаккар ва муаннас жинсни билдирувчи) “та” дир.

Масалан, ضَرَبْتُ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُمْ، ضَرَبْتِ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُنَّ каби.

Учинчиси ёлғиз мутакаллим (биринчи шахс бирликни билдирувчи) “та” дир.

Масалан, ضَرَبْتُ каби.

وَرَابِعُهَا: نُونُ الْمُتَكَلِّمِ مَعَ الْغَيْرِ، نَحْوُ: ضَرَبْنَا. وَهَذِهِ الثَّلَاثَةُ تَخْتَصُّ بِالْمَاضِي.

Тўртинчиси: мутакаллим маъал ғойр (биринчи шахс бошқа билан бирга бўлганлигини билдирувчи) “нун” дир.

Масалан, ضَرَبْنَا каби.

Мана шу кейинги учтаси мозий (ўтган замон) феълига хос бўлади.

وَاعْلَمْ، أَنَّ النَّوْنَ الْمَكْسُورَةَ بَعْدَ الْأَلِفِ فِي يَضْرِبَانِ، وَالْمَفْتُوحَةَ بَعْدَ الْوَاوِ فِي يَضْرِبُونَ، وَالْيَاءَ فِي تَضْرِبِينَ عَلَامَتَانِ لِحَالِ الرَّفْعِ فَقَدْ عَرَفْتَهُ.

Билгин, албатта يَضْرِبَانِ сийғасида “алиф”дан кейин келган касрали “нун” ва يَضْرِبُونَ сийғасида “вов”дан кейин келган фатҳали “нун” ҳамда تَضْرِبِينَ сийғасидаги “йа” раф ҳолатини билдирувчи аломатдир. Сиз бу ҳақда маълумотга эга бўлгансиз.

وَلِهَذَا تَسْقُطَانِ عِنْدَ الْجَوَازِمِ وَالنَّوَاصِبِ، نَحْوُ: لَمْ يَضْرِبْنَا وَلَمْ يَضْرِبُوا وَلَمْ تَضْرِبْ وَلَمْ يَضْرِبَا وَلَمْ يَضْرِبُوا وَلَمْ تَضْرِبِي.
وَالْمِثَالُ مَعَ اللَّوَاحِقِ جَارٍ مَجْرَى الصَّحِيحِ.

Шунинг учун ушбу икки нун, феъл жазм ва насб бўлганда тушиб кетади.

Масалан, لَمْ يَضْرِبْنَا لَمْ يَضْرِبُوا لَمْ تَضْرِبِي، لَمْ يَضْرِبْنَا لَمْ يَضْرِبُوا لَمْ تَضْرِبِي.

Лавоҳиқлар билан бирга келган мисол саҳиҳ ўрнида келган.

الفصل الثاني: اعلم، أن الإدغام في آخر الفعل يسلم مع الأربع السواكن تقول مع الألف: فَرَا وَيَفْرَانِ وَفَرًا وَمَعَ الْوَاوِ فَرُوا وَيَفْرُونَ وَفَرُوا وَمَعَ الْيَاءِ تَفْرَيْنَ وَفَرِي وَمَعَ التَّاءِ فَرَّتْ.

Иккинчи фасл. Билгин, албатта феълнинг охиридаги идғом (иккилантирилган ҳарф) тўртта сукунли бўлган лавоҳиқлар билан бирга ўз ҳолида қолади.

“Алиф” билан فَرَا، وَيَفْرَانِ، وَفَرًا , “вов” билан فَرُوا، وَيَفْرُونَ، وَفَرُوا , “йа” билан فَرِي، وَفَرِي، хамда “та” билан бирга فَرَّتْ деб айтасан.

وَيَبْطُلُ مَعَ الْأَرْبَعِ الْمُتَحَرِّكَاتِ، تَقُولُ مَعَ النُّونِ: فَرَزْنَ وَيَفْرِزْنَ وَأَفْرِزْنَ، وَمَعَ الْبَاقِيَةِ فَرَزْتَ إِلَى فَرَزْنَا. وَالسَّبَبُ فِي ذَلِكَ أَنَّ الْمُتَحَرِّكَاتِ تَقْتَضِي سُكُونَ الثَّانِي مِنَ الْمُتَجَانِسِينَ فَيَقُوتُ شَرْطُ الْإِدْغَامِ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ وَيَعُودُ الْأَصْلُ بِخِلَافِ السَّوَاكِنِ فَإِنَّهَا لَا تَقْتَضِي سُكُونَ الثَّانِي مِنَ الْمُتَجَانِسِينَ فَلَا يَقُوتُ شَرْطُ الْإِدْغَامِ وَكَذَلِكَ الْبَوَاقِي.

Идғом ўзи ҳаракатли бўлган тўртта лавоҳиқ орқали ечилиб кетади. “Нун” билан فَرَزْنَ، يَفْرِزْنَ، اِفْرِزْنَ деб айтасан. Қолган فَرَزْتَ дан فَرَزْنَا гача бўлган сийғаларда ҳам идғом қилмасдан айтасан. Ушбу феълларда идғомни ечилиб кетишига сабаб, албатта, ўзи ҳаракатли бўлган лавоҳиқлар иккита бир жинсдан бўлган ҳарфни иккинчисини сукунли бўлишини тақозо этади. Шунга кўра биз айтиб ўтган идғом қилиш шарти йўқолиб, феъл ўзи сукунли бўлган лавоҳиққа хилоф равишда аслига қайтади. Чунки, у иккита бир жинсдан бўлган ҳарфни иккинчисини сукунли бўлишини тақозо этмайди. Шунинг учун идғом қилиш шарти ўз-ўзидан йўқолади. Қолган феълларда ҳам юқоридаги каби бўлади.

وَأَمَّا الْمُضَاعَفُ مِنْ بَابِ فَعَّلٍ وَتَفَعَّلَ وَفَعَّلَ لَا إِدْعَامَ فِي آخِرِهِ فَهُوَ جَارٍ مَعَ اللّٰوَاِحِ بِجَرَى الصّٰحِيحِ.

Боблардаги музоаф феъли охирини идғом қилинмайди. У ҳам лавоҳиқлар билан бирга саҳиҳ (соғлом) феъл ўрнида келгандир.

أَلْفَصْلُ الثَّلَاثُ: إِعْلَمْ، أَنَّ الْأَجُوفَ مِنْ بَابِ فَعَلَ وَفَاعَلَ وَأَفْعَلَ وَافْعَالَ وَتَفَعَّلَ وَتَفَاعَلَ وَفَعَّلَ لَا يَتَغَيَّرُ عَيْنُهُ مَعَ اللّٰوَاِحِ فَهُوَ جَارٍ مَعَ اللّٰوَاِحِ بِجَرَى الصّٰحِيحِ.

Учинчи фасл. Билгин, албатта

Бобларидаги ажваф феълининг таянч баробари лавоҳиқлар билан

ўзгармайди. У ҳам лавоҳиқлар билан саҳиҳ феълдек келган.

وَأَمَّا فِي غَيْرِهَا فَالْعَيْنُ تَثْبُتُ مَعَ الْأَرْبَعِ السَّوَاكِينِ تَقُولُ: مَعَ الْأَلِفِ خَافًا وَطَالًا فِي الْمَاضِي، وَيَخَافَانِ وَيَطُولَانِ فِي الْمَضَارِعِ، وَخَافَا وَطُولَا فِي الْأَمْرِ. وَمَعَ الْوَاوِ خَافُوا وَطَالُوا وَيَخَافُونَ وَيَطُولُونَ وَخَافُوا وَطُولُوا. وَمَعَ الْيَاءِ تَخَافِينَ وَتَطُولِينَ وَخَافِي وَطُولِي وَمَعَ التَّاءِ خَافَتْ وَطَالَتْ.

Аммо улардан бошқа боблардаги ажваф феълларда эса “ъайн” баробаридаги иллатли ҳарф суқунли бўлган тўртта лавоҳиқ билан бирга туради. Ўтган замон феълида “алиф”ни қўшиш билан طَالًا, خَافًا, музореъ феълида يَطُولَانِ, يَخَافَانِ, амр феълида эса طُولًا, خَافًا, деб айтасан. “Вов” ни бирлаштириш билан خَافُوا, يَطُولُونَ, طَالُوا, يَخَافُونَ, يَطُولُونَ, خَافُوا, “йа” ни қўшиш билан طُولِي, تَخَافِينَ, تَطُولِينَ, خَافِي, طُولِي, “та” ҳарфини қўшиш билан эса طَالَتْ, خَافَتْ, деб айтасан.

وَتُحْدَفُ مَعَ الْأَرْبَعِ الْمُتَحَرِّكَاتِ تَقُولُ مَعَ النُّونِ: خَفَنَ وَطَلَنَ وَيَخْفَنَ وَيَطْلَنَ وَخَفْنَ وَطَلْنَ وَمَعَ الْبَاقِيَةِ خَفَتْ وَطَلَتْ إِلَى خَفْنَا وَطَلْنَا. وَالسَّبَبُ فِي الْحَذْفِ الْإِتْقَاءُ السَّائِكِينَ.

Мазкур ажваф феълларини “ъайн” баробаридаги иллатли ҳарф ҳаракатли бўлган тўртта лавоҳиқ билан бирга бўлганда тушириб юборилади. “Нун” ни қўшиб, خَفْنَ, طَلْنَ, يَخْفَنَ, يَطْلَنَ, خَفْنَ, طَلْنَ, деб айтасан.

Қолган خَفْنَا, طَلْنَا сийғаларидан тоинки طَلْتُ, خَفْتُ сийғаларигача бўлганларда ҳам “ъайн” баробаридаги ҳарфни ҳазф қилиб айтасан. Ҳазф қилишга сабаб иккита сокинни бир-бирига тўқнаш келганидир.

الْفَصْلُ الرَّابِعُ: إِعْلَمُ، أَنَّ اللَّامَ الْمُعْتَلَّةَ تَصِحُّ مَعَ الْأَلِفِ وَالْمُرَادُ لِصُحْبَتِهَا هَهُنَا أَنَّهَا تَثْبُتُ
مُتَحَرِّكَةً نَحْوُ: رَمِيَا وَيَرْمِيَانِ وَارْمِيَا وَدَعَوْا وَيَدْعُوَانِ وَادْعُوا.
وَكَذَلِكَ: رَعِيَا وَيَرْعِيَانِ وَارْعِيَا وَخَشِيَا وَيَخْشِيَانِ وَارْخُوا وَيَرْخُوَانِ وَارْخُوا.

Тўртинчи фасл. Билгин, албатта иллатли бўлган “лом” баробаридаги ҳарф “алиф” билан бирга бўлганда соғлом туради, яъни ҳазф қилинмайди. Бу ерда бирга бўлишидан мурод иллатли ҳарфни ҳаракатли бўлиб туришидир.

Масалан, رَمِيَا، يَرْمِيَانِ، اِرْمِيَا، دَعُوا، يَدْعُوَانِ، اُدْعُوا каби.

Шунингдек, رَعِيَا، يَرْعِيَانِ، اِرْعِيَا، خَشِيَا، يَخْشِيَانِ، اِرْخُوا، يَرْخُوَانِ، اِرْخُوا феълларида ҳам юқоридаги каби бўлади.

وَمَعَ الْوَاوِ تَنْظُرُ إِنْ انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا سَقَطَتْ بَعْدَ الْقَلْبِ نَحْوُ: رَمَوْا وَدَعَوْا أَصْلُهُمَا رَمِيُوا
وَدَعَوْوا فَفُئِلَتَا أَلْفَيْنِ بِالْأَصْلِ الْأَوَّلِ مِنْ أَصُولِ الْقَلْبِ وَحُذِفَتَا لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ وَكَذَا: يَخْشَوْنَ
وَيَرْمُونَ وَارْحَشُوا.

“Вов” билан бирга келганда қарайсан, агар иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф фатҳали бўлса, унда иллатли ҳарф қалб бўлганидан кейин тушиб кетади.

Масалан, رَمَوْا، دَعَوْا каби.

Буларнинг асли رَمِيُوا، دَعَوْوا бўлиб, қалб қилишнинг биринчи қоидасига кўра улардаги иллатли ҳарфни алифга ўзгартирилди. Уларни икки сокин бир-бирига тўқнаш келгани учун ҳазф қилинди.

Худди шунингдек، اِخْشَوْا، يَرْمُونَ، يَخْشَوْنَ феълларидаги қоида ҳам юқоридаги кабидир.

وَإِنْ أَنْضَمَّ مَا قَبْلَهَا سَقَطَتْ بَعْدَ التَّسْكِينِ فَحَسَبُ نَحْوٍ: رَخُوا وَيَدْعُونَ وَادْعُوا. وَإِنْ أَنْكَسَرَ مَا قَبْلَهَا سَقَطَتْ بَعْدَ التَّسْكِينِ مَعَ النَّقْلِ نَحْوٍ: خَشُوا وَيَرْمُونَ وَارْمُوا

Бордию ундан олдинги ҳарф заммали бўлса, фақат сукунли қилгандан кейин тушиб кетади.

Масалан, رَخُوا، يَدْعُونَ، اُدْعُوا каби.

Агар иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф касрали бўлса, иллатли ҳарфни ҳаркати юқоридаги ҳарфга кўчириб, сукунли қилингандан кейин тушиб кетади.

Масалан, اِرْمُوا، يَرْمُونَ، اِرْمُوا каби.

وَمَعَ الْيَاءِ تَنْظُرُ كَذَلِكَ فَتَقُولُ فِيمَا انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا نَحْوٍ: تَخْشَيْنَ وَتَرْمِينَ فَسَقَطَتْ بَعْدَ الْقَلْبِ بِالْأَلِفِ وَفِيمَا أَنْضَمَّ مَا قَبْلَهَا نَحْوٍ: تَدْعِينَ وَادْعِي أَصْلُهُمَا تَدْعُوَيْنَ وَادْعُوِي فَتَسْقُطُ بَعْدَ التَّسْكِينِ مَعَ النَّقْلِ وَفِيمَا أَنْكَسَرَ مَا قَبْلَهَا نَحْوٍ: تَرْمِينَ وَارْمِي فَتَسْقُطُ بَعْدَ التَّسْكِينِ فَحَسَبُ.

Худди шунингдек, “йа” ҳарфи билан бирга келганда ҳам кўрасан. Кейин иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф фатҳали бўлганда تَرْمِينَ، تَخْشَيْنَ деб айтасан. Шунда иллатли ҳарф “алиф”га қалб бўлгандан кейин тушиб кетади.

Иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф заммали бўлганда تَدْعِينَ، اُدْعُوِي деб айтасан. Буларнинг асли اُدْعُوِي، تَدْعُوِيْنِ бўлиб, иллатли ҳарфнинг ҳаркати нақл қилиб (юқорисидаги ҳарфга кўчириб) сукунли қилингандан кейин тушиб кетади.

Иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф касрали бўлганда эса تَرْمِينِ اِزْمِي деб айтасан. Бунда иллатли ҳарф фақат сукунли қилингандан кейин тушиб кетади.

وَمَعَ التَّاءِ تَنْظُرُ إِنْ انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا سَقَطَتْ بَعْدَ الْقَلْبِ نَحْوُ: رَمَتْ وَدَعَتْ وَرَمَتَا وَدَعَتَا. وَإِنْ انْضَمَّ مَا قَبْلَهَا أَوْ انْكَسَرَ صَحَّتْ نَحْوُ: رَضِيَتْ وَرُمِيَتْ وَرَحُوتْ.

(Юқоридаги иллатли феълларга) “та” ҳарфини ҳам қўшиб кўрасан, агар иллатли ҳарфдан олдинги ҳарф фатҳали бўлса, қалб қилингандан кейин тушиб кетади.

Масалан, رَمَتْ، دَعَتْ، رَمَتَا، دَعَتَا каби.

Бордию ундан олдинги ҳарф заммали ёки касрали бўлса, иллатли ҳарф тушиб кетмайди.

Масалан, رَضِيَتْ، رُمِيَتْ، رَحُوتْ каби.

وَأَمَّا مَعَ الْمُتَحَرِّكَاتِ فَإِنَّهَا تَنْبُتُ سَاكِنَةً نَحْوُ: رَمِيْنَ وَدَعَوْنَ وَيَرْمِيْنَ وَيَدْعُوْنَ وَارْمِيْنَ وَادْعُوْنَ وَكَذَا رَمِيَتْ وَدَعَوْتَ إِلَى رَمِينَا وَدَعُونَا.

Юқоридаги иллатли феъллар ҳаркатли бўлган лавоҳиқлар билан бирга келганда, иллатли ҳарф сукунли ҳолатда албатта туради.

Масалан, رَمِيْنَ، دَعَوْنَ، يَرْمِيْنَ، يَدْعُوْنَ، اِرْمِيْنَ، اُدْعُوْنَ каби.

Шунингдек, دَعُونَا، رَمِينَا сийғаларидан тоинки دَعَوْتَ، رَمِيَتْ сийғаларигача ҳам юқоридаги кабидир.

أَلْبَابُ الرَّابِعِ فِي تَفْصِيلِ الْحَاقِ اللَّوَّاحِقِ وَهُوَ ثَمَانِيَةٌ فُصُولٍ.

الفصل الأول: اعلم، أنهم يُسمون هذا الباب باب الحاق الضمائر. وذلك أنهم يُوردون جملاً لبيان صور الحاقها بالماضي والمضارع والأمر في الأقسام السبعة حال بنائها للفاعل والمفعول.

Тўртинчи боб лавоҳиқларнинг қўшиш тафсилоти тўғрисида. У саккизта фаслдир;

Биринчи фасл. Билгин, албатта улар (араблар) ушбу бобни "باب الحاق الضمائر" яъни замирларнинг (феълларга) қўшиш борасидаги боб деб ҳам номлаганлар. Ана шундай номлашликларига сабаб улар еттита ақсомда замирларни мозий, музореъ ва амр феълларига маълум ҳолатида ҳам, мажхул ҳолатида ҳам қўшиш кўринишини баён қилиш учун бир неча жумлаларни келтирганлар.

وَيُكْرَرُونَ الْفِعْلَ فِي كُلِّ جُمْلَةٍ مِنْهَا أَرْبَعٌ عَشَرَ مَرَّةً عَلَى هَذَا التَّرْتِيبِ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لِلْغَائِبِ وَالْغَائِبِيْنَ وَالْغَائِبِيْنَ وَثَلَاثَ مَرَّاتٍ لِلْغَائِبَةِ وَالْغَائِبَتَيْنِ وَالْغَائِبَاتِ وَثَلَاثَ مَرَّاتٍ لِلْمُخَاطَبِ وَالْمُخَاطَبِيْنَ وَالْمُخَاطَبِيْنَ وَثَلَاثَ مَرَّاتٍ لِلْمُخَاطَبَةِ وَالْمُخَاطَبَتَيْنِ وَالْمُخَاطَبَاتِ وَمَرَّةً لِلْمُتَكَلِّمِ وَحَدَهُ وَأُخْرَى لَهُ مَعَ غَيْرِهِ إِلَّا فِي حَقِّ الْأَمْرِ فَإِنَّ الْعَادَةَ جَرَتْ بِتَقْدِيمِ الْخِطَابِ ثُمَّ الْعَيْبَةِ ثُمَّ الْمُتَكَلِّمِ.

Ундан ҳар бирида мозий ва музореъ феълни ўн тўрт марта маълум тартибга кўра такрорлаганлар. Уч марта ғоиб (учинчи шахс бирлик), иккилик ва кўплик учун, уч марта ғоибх (учинчи шахс муаннас бирлик), муаннас иккилик ва муаннас кўплик учун. Уч марта мухотоб (иккинчи шахс бирлик), иккилик ва кўплик учун ҳамда уч марта мухотаба (иккинчи шахс муаннас бирлик), муаннас иккилик ва муаннас кўплик учун. Шунингдек,

бир марта ёлғиз мутакаллим (бир шахс)нинг ўзи учун ва бир марта мутакаллим (биринчи шахс) учун бошқа билан бўлганда. Лекин амр феъли ҳақида одат олдин иккинчи шахсни кейин учинчи шахсни сўнгра биринчи шахсни келтиришга жорий бўлган.

وَلَا فَرْقَ فِي الْمَاضِي وَالْأَمْرِ لِلْفَاعِلِ بَيْنَ لَفْظِ الْمُخَاطَبِينَ وَالْمُخَاطَبَتَيْنِ. وَكَذَا لَا فَرْقَ فِي الْمَضَارِعِ وَالْأَمْرِ لِلْمَفْعُولِ بَيْنَ الْغَائِبَةِ وَالْمُخَاطَبِ وَبَيْنَ الْغَائِبَتَيْنِ وَالْمُخَاطَبَتَيْنِ

Мозий ва амр феълларининг маълум шаклида мухотабайн (иккинчи шахс музаккар иккилик) билан, мухотабатайн (иккинчи шахс муаннас иккилик) лафзлари ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ.

Худди шунингдек музореъ ва амр феълларининг мажхул шаклида ҳам ғоиб (учинчи шахс муаннас бирлик) ва мухотаб (иккинчи шахс музаккар бирлик) ўртасида ҳамда ғоибатайн (учинчи шахс муаннас иккилик) билан мухотабайн (иккинчи шахс музаккар иккилик) ва мухотабатайн (иккинчи шахс муаннас иккилик) ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ.

وَسَتَرَى جَمِيعَ مَا ذَكَرْنَا وَلَكِنْ يُجِبُّ أَنْ يَتَعَلَّمَ أَنَّ ضَمِيرَ الْغَائِبِ وَالْغَائِبَةِ فِي الْمَاضِي وَالْمَضَارِعِ وَالْأَمْرِ لَا يَبْرُزُ فِي اللَّفْظِ. فَإِذَا قُلْتَ رَجُلًا ضَرَبَ وَامْرَأَةً ضَرَبَتْ كَانَ التَّقْدِيرُ ضَرَبَ هُوَ وَضَرَبَتْ هِيَ كَذَا يَضْرِبُ وَتَضْرِبُ وَيَضْرِبُ وَتَضْرِبُ.

Айтиб ўтганларимизнинг барчасини ўзингиз тезда кўрасиз. Лекин мозий, музореъ ва амр феълларида ғоиб (учинчи шахс музаккар бирлик) ва ғоиб (учинчи шахс

муаннас бирлик)нинг замирлари лафзда кўринмаслиги таълим олишликка муҳаббат уйғотади.

Агар сиз **ضَرَبْتُ** امْرَأَةً ضَرَبْتُ، **ضَرَبْتُ** رَجُلًا деб айтсангиз, тақдирда бўлади. **ضَرَبْتُ** هِيَ، **ضَرَبْتُ** هُوَ.

يَضْرِبُ، **تَضْرِبُ**، **يَضْرِبُ**، **لِيَضْرِبُ**، **لِيَتَضْرَبُ** феълларида ҳам худди шу каби бўлади.

وَلَا تَحْسَبَنَّ تَاءَ التَّأْنِيثِ ضَمِيرًا فَإِنَّهَا عَلَامَةٌ التَّأْنِيثِ فَحَسْبُ. وَلَوْ كَانَ ضَمِيرًا لَمَا جَازَ بَعْدَهَا ذِكْرُ الْفَاعِلِ الْمُظْهِرِ فِي قَوْلِكَ: ضَرَبْتُ الْمَرْأَةَ كَمَا لَا يَجُوزُ فِي قَوْلِكَ: ضَرَبْنَا رَجُلَانِ وَضَرَبُوا رَجَالًا.

Сиз муаннас “та” ҳарфини замир деб ўйламанг, чунки у муаннаслик аломати холос. Агар замир бўлганида эди **ضَرَبْتُ الْمَرْأَةَ** деган гапингда кўриниб турган фоилни зикр қилиш жоиз бўлмаган бўларди.

Худди **ضَرَبْنَا رَجُلَانِ**، **ضَرَبُوا رَجَالًا** деган гапингда ҳам жоиз бўлмаган бўларди.

وَكَذَا ضَمِيرُ الْمُخَاطَبِ وَالْمُتَكَلِّمِ وَحَدَهُ وَالْمُتَكَلِّمِ مَعَ غَيْرِهِ لَا يَبْرُزُ فِي الْمَضَارِعِ وَالْأَمْرِ نَحْوُ: تَضْرِبُ وَأَضْرِبُ وَنَضْرِبُ وَأَضْرِبُ وَلَاضْرِبُ وَلِنَضْرِبُ وَالتَّقْدِيرُ أَنْتَ وَأَنَا وَنَحْنُ.

Худди шу каби мухотаб (иккинчи шахс), мутакаллим (биринчи шахс бирлик) ва мутакаллим маал ғойр (биринчи шахс кўплик) замирлари музореъ ва амр феълларида кўринмайди.

Масалан, **تَضْرِبُ**، **أَضْرِبُ**، **نَضْرِبُ**، **إَضْرِبُ**، **لَأَضْرِبُ**، **لِنَضْرِبُ** каби.

Буларнинг тақдирида эса **أَنْتَ**، **أَنَا**، **نَحْنُ** замирлари бор.

الفصل الثاني: في الصحيح الماضي نحو: ضَرَبَ، ضَرَبْنَا، ضَرَبُوا، ضَرَبْتُ، ضَرَبْتَنَا، ضَرَبْتَنِي،
 ضَرَبْتُمْ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُمْ، ضَرَبْتُمَا، ضَرَبْتُنَّ، ضَرَبْتُنَّ، ضَرَبْتُنَا.
 وَمَجْهُولُهُ: ضَرَبَ، ضَرَبْنَا، ضَرَبُوا ... الخ.

Иккинчи фасл: ўтган замон саҳиҳ (соғлом) феъли тўғрисида.

Феълларни тусланиши

Масдардан куйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1. **Феъли мозий** –ўтган замон феъли.
2. **Феъли музореъ** –ҳозирги ва келаси замон феъли.
3. **Исми фоъил** – иш бажарувчи.
4. **Исми мафъул** – қилинган иш номи ёки иш қилинмиш иш.
5. **Феъли жаҳд** – ўтган замон инкор феъли.
6. **Феъли нафий** – фақат келаси замон инкор феъли.
7. **Феъли амр ҳозир** – буйруқ феъли.
8. **Феъли амр ғоиб** – ломлик буйруқ феъли.
9. **Феъли наҳий** – буйруқ феълининг инкори.
10. **Исми замон ва макон** – иш бажариладиган вақт ва жой.
11. **Исми олат** – иш бажарувчи қурол ва ускуна.
12. **Исми тафзил** – ортиқроқ иш бажарувчи.

ضَرَبَ – масдаридан куйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1. ضَرَبَ – урди у бир эркак киши, ўтган замонда.
2. يَضْرِبُ – уради у бир эркак киши, келаси замонда.
3. ضَارِبٌ – урувчи бир эркак киши.

4. مَضْرُوبٌ – урилган бир эркак киши.
5. لَمْ يَضْرِبْ – урмади у бир эркак киши, ўтган замонда.
6. لَا يَضْرِبُ – урмайди у бир эркак киши, келаси замонда.
7. اَضْرِبْ – (амр ҳозир) ур сен бир эркак киши.
8. لِيَضْرِبْ – (амр ғоиб) урсин у бир эркак киши.
9. لَا تَضْرِبْ – урма сен бир эркак киши.
10. مَضْرِبٌ – уриладиган вақт ва макон.
11. مِضْرَابٌ – урувчи қурол.
12. أَضْرَبُ – урувчи роқ бир киши.

Мозий феъли

Мозий феълининг маълуми 14 сийғада келади:

бта ғоиб (3 – шахс); бта мухотаб (2 – шахс); ва 2та мутакаллим (1 – шахс).

бта ғоиб сийғасининг 3таси музаккар (эркак жинси) сийғаси учун ва 3таси муаннас (аёл жинси) сийғаси учундир. бта мухотаб сийғасининг ҳам 3таси музаккар сийғаси ва 3таси муаннас сийғаси учундир. Мутакаллимнинг 2та сийғаси эса, ҳам музаккар ҳам муаннас сийғаси учундир. Ғоиб ва мухотаб сийғаларида музаккар сийғаси учун ҳам, муаннас сийғаси учун ҳам бирлик, иккилик ва кўплик бўлади. Мутакаллим учун эса фақат бирлик ёки кўплик бордир. Яъни бир киши: «Мен ва биродарим иккимиз, деса ҳам иккилик сийғаси бўлмасдан кўплик сийғаси ишлатилади.

Мозий феълининг маълуми қуйидагича сарфланади:

ضَرَبَ	урди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
ضَرَبَا	урди у икки эркак киши, ўтган

	замонда (тасния, музаккар, ғойбайн сийғаси)
ضَرَبُوا	урдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғойбийн сийғаси)
ضَرَبْتَ	урди у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғойба сийғаси)
ضَرَبْتَا	урди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғойбатайн сийғаси)
ضَرَبْنَ	урдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғойбат сийғаси)
ضَرَبْتَ	урдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
ضَرَبْتُمْ	урдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
ضَرَبْتَ	урдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
ضَرَبْتُمْ	урдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)

ضَرَبْتُ	урдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضَرَبْنَا	урдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Мажҳул шакли эса *ضَرَبَ ضَرْبًا ضَرْبًا ... الخ* дир.

Мозий феълни мажҳул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни касралаи ва у ҳарфдан олдинги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилинади. Масалан: *ضَرَبَ* – маълум феъл эди. Бу феълнинг охирги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган (ر) –касралаи қилинади – *ضَرِبَ* бўлади. Сўнгра (ر) ҳарфидан олдинги ҳаракатли бўлган ҳарф (ض) заммали қилинади – *ضَرِبَ* бўлади.

Мозий феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

ضَرِبَ	урилди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
ضَرَبَا	урилди у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
ضَرَبُوا	урилдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
ضَرَبْتُ	урилди у бир аёл, ўтган замонда

	(воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
ضُرَيْتَا	урилди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
ضُرَيْنَ	урилдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
ضُرَيْتَ	урилдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضُرَيْتُمَا	урилдингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
ضُرَيْتُمْ	урилдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
ضُرَيْتَ	урилдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضُرَيْتُمَا	урилдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
ضُرَيْتُمْ	урилдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
ضُرَيْتُ	урилдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضُرَيْنَا	урилдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ,

музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

الْمُضَارِعُ يَضْرِبُ يَضْرِبَانِ يَضْرِبُونَ، تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ يَضْرِبْنَ، تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ تَضْرِبُونَ، تَضْرِبِينَ تَضْرِبَانِ تَضْرِبْنَ، أَضْرِبُ نَضْرِبُ.

Музорей феъли

Музорей феълининг маълуми ҳам 14 сийғада келади. Музорей феълининг аввалида қўшилиб келадиган ҳарфларга «музориъат ҳарфлари», дейилади.

Музориъат ҳарфлари 4та: ن، ي، ت، ا

Музорей феълининг маълуми қуйдагича сарфланади:

يَضْرِبُ	уради у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	уради у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урадилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
تَضْرِبُ	уради у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибата сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уради у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يَضْرِبْنَ	урадилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)

تَضْرِبُ	урасан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
تَضْرِبُونَ	урасизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
تَضْرِبِينَ	урасан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
تَضْرِبِنَّ	урасизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرِبُ	ураман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نَضْرِبُ	урамиз биз кўп эркаклар, ёки кўп аёллар келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

وَجْهَهُوْلَهُ: يُضْرِبُ يُضْرِبَانِ يُضْرِبُونَ ... الخ

Мажхул шакли эса الخ يُضْرِبُ يُضْرِبَانِ يُضْرِبُونَ ... дир.

Музореъ феълининг мажхули

Музорей феълини мажхул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни фатҳали ва музориъат ҳарфини заммали қилинади.

Масалан: يَضْرِبُ – маълум феъл эди. Бу феълнинг охириги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган () фатҳали қилинади – يَضْرِبُ бўлади. Сўнгра музориъат ҳарфи заммали қилинади – يَضْرِبُ бўлади. Музорей феълнинг мажхули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

يَضْرِبُ	урилади у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урилади у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	уриладилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
تَضْرِبُ	урилади у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урилади у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يَضْرِبْنَ	уриладилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبُ	уриласан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уриласиз сиз икки эркак киши,

	келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
تَضَرُّونَ	уриласизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
تَضَرَّبِينَ	уриласан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضَرَّبَانِ	уриласиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
تَضَرَّبِينَ	уриласизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرَبُ	уриламан мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نَضْرَبُ	уриламиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Исми фoъил

Исми фoъил сулосий мужаррад бобларида доимо **فَاعِلٌ** вазнида келади. Масалан: **ضَارِبٌ** каби.

Исми фoъил бта сийғада келади: 3та музаккар ва 3та муаннас.

Исми фoъил куйидагича сарфланади:

ضَارِبٌ	урувчи бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
ضَارِبَانِ	урувчи икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
ضَارِبُونَ	урувчи кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
ضَارِبَةٌ	урувчи бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
ضَارِبَتَانِ	урувчи икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
ضَارِبَاتٌ	урувчи кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннасинг жамъ сийғаси яна **فَوَاعِلٌ** вазнида ҳам келади.

Масалан: **ضَوَارِبٌ** – урувчи кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми фойил сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг музореъ феълининг маълуми вазнида келади. Музориъат ҳарфининг ўрнига заммали мийм (م) келтириб, охиридан олдинги ҳарф касрала қилинади. Масалан:

مُكْرِمٌ – **يُكْرِمُ** – **أَكْرَمَ** (ҳурмат қилувчи)

مُفْرِحٌ – **يُفْرِحُ** – **فَرِحَ** (хурсанд қилувчи)

مُدْخِرٌ – **يُدْخِرُ** – **دَخَرَ** (юмалатувчи)

تَدَخَّرَجَ - يَتَدَخَّرَجُ - مُتَدَخَّرَجٌ (думаловчи)

Исми мафъул

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларида доимо **مَفْعُولٌ** вазнида келади. Масалан: **مَضْرُوبٌ** каби.

Исми мафъул ҳам бта сийғада келади: 3та музаккар ва 3та муаннас.

Исми мафъул қуйидагича сарфланади:

مَضْرُوبٌ	урилган бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَانِ	урилган икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبُونَ	урилган кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَةٌ	урилган бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَتَانِ	урилган икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَاتٌ	урилган кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннасинг жамъ сийғаси яна **مَفَاعِلٌ** вазнида ҳам келади.

Масалан: **مَضَارِبٌ** – урилган кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг музореъ феълининг мажҳули вазнида келади. Музориъат ҳарфининг ўрнига заммалик мийм (م) келтирилиб, охиридан олдинги ҳарф фатхали қилинади. Масалан:

مُكْرِمٌ - يُكْرِمُ - أَكْرَمَ (ҳурмат қилинган)

مُفْرِحٌ - يُفْرِحُ - فَرَّحَ (хурсанд қилинган)

مُدْحَرِجٌ - يُدْحِرُجُ - دَحَرَجَ (юмалатилган)

مُتَدَحْرِجٌ - يَتَدَحْرِجُ - تَدَحَرَجَ (думалаган)

Жаҳд феъли

Жаҳд феълини яшаш учун музореъ феълининг аввалига مَ келтирилади. Масалан: مَ يَضْرِبُ каби. Бу مَ охири саҳиҳ бўлган феълларда воҳидларининг охиридаги ҳаракатни (يَضْرِبُ → مَ يَضْرِبُ), тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (مَ → مَ يَضْرِبَانِ), (مَ يَضْرِبَانِ → مَ يَضْرِبُونَ), (مَ يَضْرِبَانِ → مَ يَضْرِبُوا) туширади.

Охири ҳарфи иллат бўлган феълларда воҳидларидан ҳарфи иллатни (مَ يَزِمُ → مَ يَزِمِي) тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (مَ يَزِمِيَانِ → مَ يَزِمِيَا), (مَ يَزِمُونَ → مَ يَزِمُوا) туширади.

Аммо муаннаснинг икки жамъ сийғасининг охиридаги (ن)лар кўплик аломати бўлгани учун у нунлар ҳеч қачон тушмайди.

Яна مَ музореъ феълининг маъносини мозийга кўчириб, инкор қилади.

жаҳд феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لم يَضْرِبْ	урмади у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لم يَضْرِبَا	урмади у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لم يَضْرِبُوا	урмадилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لم تَضْرِبْ	урмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
لم تَضْرِبَا	урмади у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لم يَضْرِبْنَ	урмадилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لم تَضْرِبْ	урмадинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لم تَضْرِبَا	урмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لم تَضْرِبُوا	урмадингизлар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда

	(жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لم تَضْرِبِي	урмадинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لم تَضْرِبْنَا	урмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لم تَضْرِبْنَ	урмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لم أَضْرِبْ	урмадим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لم نَضْرِبْ	урмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Жаҳд феълининг мажҳули

Жаҳд феълининг мажҳули ҳам 14 сийғада келади:

لم يُضْرَبْ	урилмади у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
-------------	--

لم يُضْرَبْنَا	урилмади у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لم يُضْرَبُوا	урилмадилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لم تُضْرَبْ	урилмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
لم تُضْرَبْنَا	урилмади у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لم يُضْرَبْنَ	урилмадилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لم تُضْرَبْ	урилмадинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لم تُضْرَبْنَا	урилмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لم تُضْرَبُوا	урилмадингизлар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)

لم تُضْرِبِي	урилмадинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لم تُضْرِبَا	урилмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатин сийғаси)
لم تُضْرِبَنَّ	урилмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لم أُضْرِبْ	урилмадим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لم نُضْرِبْ	урилмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феъли

Нафий феълени яшаш учун музореъ феълининг аввалига لا келтирилади. Масалан: لا يَضْرِبُ каби.

Бу لا музореъ феълининг маъносини истиқболга (келаси замонга) хослаб инкор этади.

Масалан: لا يَضْرِبُ дейилса, урмайди у бир эркак киши, келаси замонда, деган маъно чиқади. Лекин урмайпти у бир эркак киши, ҳозирги замонда, деган маъно чиқмайди.

Нафий феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لا يَضْرِبُ	урмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لا يَضْرِبَانِ	урмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لا يَضْرِبُونَ	урмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لا تَضْرِبُ	урмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибба сийғаси)
لا تَضْرِبَانِ	урмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لا يَضْرِبْنَ	урмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لا تَضْرِبُ	урмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لا تَضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)

لا تَضْرِبُونَ	урмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لا تَضْرِبِينَ	урмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لا تَضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لا تَضْرِبْنِ	урмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لا أَضْرِبُ	урмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لا نَضْرِبُ	урмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феълининг мажҳули

Нафий феълининг мажҳули ҳам 14 сийғада келади:

لا يُضْرَبُ	урилмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид,
-------------	--

	музаккар, ғоиб сийғаси)
لا يُضْرَبَانِ	урилмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لا يُضْرَبُونَ	урилмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لا تُضْرَبُ	урилмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибба сийғаси)
لا تُضْرَبَانِ	урилмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لا يُضْرَبْنَ	урилмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لا تُضْرَبُ	урилмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لا تُضْرَبَانِ	урилмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لا تُضْرَبُونَ	урилмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)

لا تُضْرِبِينَ	урилмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لا تُضْرِبَانِ	урилмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لا تُضْرِبْنَ	урилмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لا أُضْرِبُ	урилмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لا نُضْرِبُ	урилмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

الْأَمْرُ: اضْرِبْ، اضْرِبَا، اضْرِبُوا، اضْرِبِي، اضْرِبَا، اضْرِبْنَ.

Амр феъли ҳақида

Амр икки қисмдир: амр хозир (*мухотаб*) ва амр ғоиб (*ғоиб ва мутакаллим*).

Амри хозир

Амри ҳозир музореъ феълининг бта мухотаб сийғасидан икки амал бажарилади:

1. Музореъ феълининг охирига қаралади. Агар феълнинг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, сукунли қилинади. Масалан: $تَضْرِبُ \rightarrow تَضْرَبُ$ каби.

Агар феълнинг охири ҳарфи иллат бўлса, ҳарфи иллат туширилади. Масалан: $تَرْمِي \rightarrow تَرْمِ$ каби.

2. Музориъат ҳарфи бўлган (ت) ташлаб юборилади. Сўнгра унинг кейинидаги ҳарфга қаралади. Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлса, амр феъли шу ерда тугайди.

Масалан: $تَثِبُ$ (сакрайсан) феълини олайлик. Аввал охирги ҳарфга қаралади, охири саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукунли қилинади: $تَثِبُ$. Кейин музориъат ҳарфи ташлаб юборилади. Унинг кейинидаги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун амр феъли тугайди.

$تَثِبُ \rightarrow تَثِبُ \rightarrow ثِبُ$ (сакра).

Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлса, феълнинг $ع$ ҳарфининг ҳаракатига қаралади. Агар феълнинг $ع$ ҳарфининг ҳаракати касра ёки фатҳа бўлса, ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади.

Масалан: ($تَضْرِبُ$ – $تَفْعِلُ$ вазнида); ($تَحْمَدُ$ – $تَفْعَلُ$ вазнида).

$تَضْرِبُ \rightarrow تَضْرِبُ \rightarrow ضْرِبُ \rightarrow اِضْرِبُ$ (ур);

$تَحْمَدُ \rightarrow تَحْمَدُ \rightarrow حَمْدُ \rightarrow اِحْمَدُ$ (мақта).

Агар феълнинг ع ҳарфининг ҳаракати замма бўлса, ясалаётган амр феълининг аввалига заммали ҳамза келтирилади.

Масалан: (تَكْتُبُ - تَفْعُلُ вазнида).

تَكْتُبُ → تَكْتُبُ → كْتُبُ → أُكْتُبُ (ёз).

Шу билан амр феъли тугайди. Аммо أَفْعَلُ бобида амр феълининг аввалига ҳар доим фатҳали ҳамза келтирилади.

(Масалан: أَقِمُّ ، أَكْرِمُ)

ضَرَبَ феълдан амри ҳозир қуйидагича олинади:

تَضَرَّبُ –мухотаб сийғасининг охирига қаралади. ب

сахих ҳарф бўлгани учун сукун қилинади: تَضَرَّبُ бўлади.

Музориъат ҳарфи бўлган ت олиб ташланади: ضَرَبَ

бўлади. Музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлгани учун феълнинг ع ҳарфи ҳаракатига қаралади. ع

ҳарфи баробарида бўлган ر ҳарфи касрали бўлгани учун ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади: اِضْرَبْ бўлади.

Амри ҳозир қуйидагича сарфланади:

اِضْرَبْ	ур сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
اِضْرَبْنَا	уринг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
اِضْرَبُوا	уринглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)

إِضْرِبِي	ур сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
إِضْرِبَا	уринг сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
إِضْرِبْنَ	уринглар сиз кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

الْأَمْرُ بِاللَّامِ: لِيَضْرِبَ، لِيَضْرِبَا، لِيَضْرِبُوا، لِيَضْرِبْ، لِيَضْرِبَا، لِيَضْرِبْنَ، لِأَضْرِبْ، لِنَضْرِبْ.

Амри ғоиб

Амри ғоиб феъли музореъ феълининг аввалига (ل) келтириш билан ясалади. Масалан: لِيَضْرِبْ каби.

Бу (ل) музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни туширади.

Масалан: لِيَضْرِبْ каби. Саҳиҳ феълда ҳам, ноқис феълда ҳам тасния ва жамъларининг охиридаги нунларни туширилади. Лекин муаннаснинг жамъ сийғасидаги (ن) кўплик аломати бўлгани учун ҳеч қачон тушмайди.

Агар амри ғоиб феълининг аввалига бирор— бир ҳаракатли ҳарф туташса, (ل) сукунли ўқилади. Масалан: فَلْيَضْرِبْ (бас урсин) каби.

Амри ғоиб феълининг маълуми 8 сийғада келади: бта ғоиб ва 2та мутакаллим. Амри ғоиб феъли қуйидагича сарфланади:

لَيَضْرِبُ	Урсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَيَضْرِبَانَا	Урсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَيَضْرِبُونَا	Урсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَتَضْرِبُ	урсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоибта сийғаси)
لَتَضْرِبَانَا	урсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَيَضْرِبْنَ	урсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَأَضْرِبُ	урайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لِنَضْرِبُ	урайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

وَجْهَهُوْلَهُ: لَتَضْرِبُ، لَتَضْرِبَانَا، لَتَضْرِبُونَا، لَتَضْرِبِي، لَتَضْرِبَانَا، لَتَضْرِبْنَ، لَيَضْرِبُ، لَيَضْرِبَانَا، لَيَضْرِبُونَا،
لَتَضْرِبُ، لَتَضْرِبَانَا، لَيَضْرِبْنَ، لَأَضْرِبُ، لِنَضْرِبُ.

Амри ғоибнинг мажхули

Амри ғоиб феълининг мажҳули 14 сийғада келади. Истисно тарзида аввал мухотаб сийғаси сарфланади. Амри ғоиб феълининг мажҳули куйидагича сарфланади:

لِتُضْرَبْ	урилгин сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
لِتُضْرَبَا	урилингиз сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
لِتُضْرَبُوا	урилингизлар сизлар кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
لِتُضْرَبِي	урилгин сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
لِتُضْرَبَا	урилингиз сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
لِتُضْرَبْنَ	урилингизлар сизлар кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)
لِيُضْرَبْ	урилсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لِيُضْرَبَا	Урилсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لِيُضْرَبُوا	Урилсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لِتُضْرَبْ	урилсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)

لُتَضْرَبَا	урилсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لِيُضْرَبَيْنِ	урилсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَأُضْرَبَ	урилайн мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لِنُضْرَبَ	урилайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феъли

Музореъ феълининг аввалига (لَا) келтириш билан наҳий феъли ясалади. Масалан: لَا تَضْرَبُ (урма) каби.

Наҳий ломи (لَا) киритилганида музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни (لَا تَضْرَبُ) каби сукун қилади. Агар охири иллат ҳарфи бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳарфи иллатни (لَا تَرْمِ) каби туширади.

Шунингдек, тасния ва жамъларидаги (ن)ларни ҳам туширади.

Лекин муаннаснинг жамъларидаги (ن)ларни туширмайди. Наҳий феълининг маълуми 14 сийғади келади. Бу феълда ҳам истисно тарзида аввал мухотаб

сийғаси, кейин ғоиб ва мутакаллим сийғалари сарфланади.

Наҳий феъли қуйидагича сарфланади:

لَا تَضْرِبُ	урма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تَضْرِبَانَا	урманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تَضْرِبُوا	урманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تَضْرِبِي	урма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تَضْرِبَانَا	урманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لَا تَضْرِبِينَ	урманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يَضْرِبُ	урмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб)
لَا يَضْرِبَانَا	урмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَا يَضْرِبُوا	урмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تَضْرِبُ	урмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)

لَا تُضْرِبْنَا	урмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا يَضْرِبُنَّ	урмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا أَضْرِبُ	урмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا نَضْرِبُ	урмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феълнинг мажҳули

Наҳий феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

لَا تُضْرَبُ	урилма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تُضْرَبْنَا	урилманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تُضْرَبُوا	урилманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تُضْرِبِي	урилма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)

لَا تُضْرِبْنَا	урилманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатин сийғаси)
لَا تُضْرِبُنَّ	урилманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يُضْرَبُ	урилмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَا يُضْرَبَانَا	урилмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибдин сийғаси)
لَا يُضْرَبُوا	урилмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибдин сийғаси)
لَا تُضْرَبُ	урилмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا تُضْرَبَانَا	урилмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатин сийғаси)
لَا يُضْرَبُنَّ	урилмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا أُضْرَبُ	урилмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا نُضْرَبُ	урилмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Исми замон ва исми макон

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг $يَفْعَلُ$ бобида ва сулосий мужаррад бобларининг мисол феълларида феълнинг $ع$ ҳарфи ҳаракати касрали бўлиб, $مَفْعَلٌ$ вазнида келади.

Масалан:

$يَضْرِبُ$ – $ضَرَبَ$ → $مَضْرِبٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби, саҳиҳ феъл);

$يَعِدُ$ – $وَعَدَ$ → $مَوْعِدٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби, мисол феъл);

$يَضَعُ$ – $وَضَعَ$ → $مَوْضِعٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби, мисол феъл).

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг $يَفْعَلُ$ бобидан бошқа бобларда ва сулосий мужаррад бобларининг ноқис феълларида феълнинг $ع$ ҳарфи ҳаракати фатҳали бўлиб, $مَفْعَلٌ$ вазнида келади.

Масалан:

$يَنْصُرُ$ – $نَصَرَ$ → $مَنْصُرٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби, саҳиҳ феъл);

$يَرْمِي$ – $رَمَى$ → $مَرْمِيٌّ$ ($يَفْعَلُ$ боби, ноқис феъл);

$يَكُنْسُ$ – $كَنَّسَ$ → $مَكْنَسٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби, саҳиҳ феъл).

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг исми мафъуллари вазнида келади. Масалан:

$يُكْرِمُ$ – $أَكْرَمَ$ → $مُكْرِمٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби);

$يُفْرِحُ$ – $فَرِحَ$ → $مُفْرِحٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби);

$يُدْخِرُ$ – $دَخَرَ$ → $مُدْخِرٌ$ ($يَفْعَلُ$ боби);

$يَتَدَخَّرُ$ – $تَدَخَّرَ$ → $مُتَدَخِّرٌ$ ($تَفَعَّلَ$ боби).

Исми замон ва исми макон уч сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرِبٌ	урадиган бир замон ёки бир макон (воҳид сийғаси)
مَضْرِبَانِ	урадиган икки замон ёки икки макон (тасния сийғаси)
مَضَارِبُ	урадиган кўп замонлар ёки кўп маконлар (жамъ сийғаси)

Исми олат

Исми олат сулосий мужаррад бобларида уч вазнда келиши мумкин: 1. مِفْعَلٌ ; 2. مِفْعَالٌ ; 3. مِفْعَلَةٌ

سَطَرَ – يَسْطُرُ (чизиқ чизди) → مَسْطَرٌ – чизиқ чизувчи қурол, яъни чизғич;

فَتَحَ – يَفْتَحُ (очди) → مِفْتَاحٌ – очувчи қурол, яъни калит;

كَنَّسَ – يَكْنُسُ (супурди) → مَكْنَسَةٌ – супурувчи қурол, яъни супурги.

Исми олат сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган. Исми олат ҳам уч сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرِبٌ – урадиган бир қурол (воҳид сийғаси);

مَضْرِبَانِ – урадиган икки қурол (тасния сийғаси);

مَضَارِبُ – урадиган кўп қуроллар (жамъ сийғаси).

"Эслатма: Агар исми олат مِفْعَلٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مِفْعَالٌ вазнида бўлади. Агар مِفْعَالٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مِفْعَالِيٌّ вазнида бўлади.

Исми тафзил

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларида музаккар учун أَفْعَلُ вазнида, муаннас учун فُعْلَى вазнида келади.

Масалан: أَضْرَبُ ва ضَرْبِي каби.

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган.

Исми тафзил 6 сийғада (3та музаккар ва 3та муаннас) келади ва қуйидагича сарфланади:

أَضْرَبُ	урувчирок бир эркак (воҳид, музаккар сийғаси)
أَضْرَبَانِ	урувчирок икки эркак (тасния, музаккар сийғаси)
أَضْرَبُونَ	урувчирок кўп эркаклар (жамъ, музаккар сийғаси)
ضَرْبِي	урувчирок бир аёл (воҳида, муаннас сийғаси)
ضَرْبِيَانِ	урувчирок икки аёл (тасния, муаннас сийғаси)
ضَرْبِيَاتٌ	урувчирок кўп аёллар (жамъ, муаннас сийғаси)

وَكَذَا الصَّحِيحُ وَالْمِثَالُ مِنْ جَمِيعِ الْأَبْوَابِ وَكَذَا الْأَجُوفُ وَالْمُضَاعَفُ الْجَارِيَانِ مَعَ اللَّوَاحِقِ
بِحَرْي الصَّحِيحِ.

Барча бобларнинг саҳиҳ (соғлом) ва мисол (“фа” баробарида иллатли ҳарф келган) феъллари худди шу

каби бўлади. Шунингдек, лавоҳиқ (олмош)лар билан бирга келган ажваф (“ъайн” баробарида иллатли ҳарф келган) ва музоаф (бир жинсдан икки ҳарф бўлган) феъллари ҳам саҳиҳ феъл жорий бўлгандек келади.

الفصل الثالث: في المضاعف الماضي وهو على ثلاثة أنواع:

النوع الأول: ما يكون مدغمه في تقدير الفتحة نحو: فرّ، فرّا، فرّوا.... إلى فرّنا. وكذا: ردّ وأحبّ وحابّ واحتجّ وأنصبّ وتصامّ واستحبّ. ونحو: احمرّ واحمّارّ وأشعرّ في حكم هذا النوع.

Учинчи фасл ўтган замон музоаф феъли борасида. У учта навдир.

Биринчи нав: қўшиб ёзилган ҳарфига фатҳа тақдир қилинган бўлади.

Масалан, فرّوا, فرّا, فرّ дан то فرّنا гача шундай.

рэдд, аҳабб, ҳабб, аҳтҷ, ансубб, тсавамм, астхбб феъллари худди юқоридаги каби бўлади.

аҳмрр, аҳмарр, ашшрр феъллари ҳам ушбу навнинг ҳукмидадир.

والتّوع الثاني: ما يكون مدغمه في تقدير الضّمّة نحو: حبّ، حبّا، حبّوا.... إلى حبّنا.

والتّوع الثالث: ما يكون مدغمه في تقدير الكسرة نحو: عَضّ، عَضّا، عَضّوا...إلى

عَضّنا.

Иккинчи нав: эса қўшиб ёзилган ҳарфига замма тақдир қилинган бўлади.

Масалан, حبّوا, حبّا, حبّ дан то حبّنا гача шундай.

Учинчи нав: қўшиб ёзилган ҳарфига касра тақдир қилинган бўлади.

Масалан, عَضُوا، عَضًا، عَضَّ، عَضَّوْنا то

وَجْهُهُ يَكُونُ مُدْعَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الْكَسْرَةِ لَا مُحَالَةَ نَحْوُ: فَرَّ، فَرًّا، فُرُوا... إِلَى فُرْنَا.
وَكَذَا: رُدَّ، عَضَّ، وَحَبَّ، وَأَحَبَّ، وَحُوبَّ، وَاحْتَجَّ، وَأَنْصَبَّ، وَتَصَوَّمَ، وَأَسْتَحَبَّ. وَنَحْوُ:
أَحْمَرَّ، وَأَحْمُورًا، وَأَفْشَعَرَ فِي حُكْمِهِ.
وَلَا تَسْتَبَعِدُ بِنَاءَ الْمَجْهُولِ مِنَ اللَّازِمِ فَقَدْ قُدِّمَتِ الْمَعْدِرَةُ.

Буларнинг мажхул шаклига чорасиз касра тақдир қилинган бўлади.

Масалан, فُرْنَا то فُرَّ، فَرًّا، فُرُوا

رُدَّ، عَضَّ، حُبَّ، أَحَبَّ، حُوبَّ، أَحْتَجَّ، أَنْصَبَّ، تَصَوَّمَ، أَسْتَحَبَّ
фeъллари ҳам худди шу каби унинг ҳукмида бўлади.

Лозим (ўтимсиз) фeълдан мажхул шаклини юқорида узр келтирилгани сабаб яшаш эҳтимолдан йироқ бўлмайди.

وَالْمُضَارِعُ وَهُوَ أَيْضًا عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ، فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ: مَا يَكُونُ مُدْعَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الْفَتْحَةِ،
نَحْوُ: يَعَضُّ، يَعَضَّانِ، يَعَضُّونَ.. إِلَى نَعَضُّ وَكَذَا يَتَصَامُّ.

Музоафнинг музореъ фeъли ҳам уч навга кўра бўлади.

Биринчи нав: иккилантирилган ҳарфига фатҳа тақдир қилинган бўлади.

Масалан, يَعَضُّونَ، يَعَضَّانِ، يَعَضُّوْنا то

فَعْلِيدَا هَام هُودِي شُو كَابِي بُولَادِي. فَعْلِيدَا هَام هُودِي شُو كَابِي بُولَادِي.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ مُدْغَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الضَّمَّةِ نَحْوُ يَرْدُ يَرْدَانِ يَرْدُونَ إِلَى نَرْدُ وَكَذَا يُحِبُّ .
وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ مَا يَكُونُ مُدْغَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الْكَسْرَةِ نَحْوُ يَفِرُّ يَفِرَّانِ يَفِرُّونَ إِلَى نَفِرُّ .

Иккинчи нав: иккилантирилган ҳарфига замма тақдир қилинган бўлади.

Масалан, يَرْدُ يَرْدَانِ يَرْدُونَ дан то نَرْدُ гача худди шундай.

فَعْلِيدَا هَام هُودِي ШУ КАБИ Бُولَادِي.

Учинчи нав: иккилантирилган ҳарфига касра тақдир қилинган бўлади.

Масалан, يَفِرُّ، يَفِرَّانِ، يَفِرُّونَ дан то نَفِرُّ гача шундай.

وَكَذَا يُحِبُّ مِنْ أَحَبَّ وَيَحَابُّ وَيُحْتَجُّ وَيُنْصَبُّ وَيَسْتَحَبُّ، وَنَحْوُ: يَحْمَرُّ، يَحْمَارُّ وَيُقْشَعِرُّ فِي حُكْمِهِ.

وَجْهَوْلُهُ: يَكُونُ مُدْغَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الْفَتْحَةِ لَا مُحَالَةَ، نَحْوُ: يُفِرُّ، يُفِرَّانِ، يُفِرُّونَ... إِلَى نَفِرُّ.
وَكَذَا يَرْدُ وَيُعْضُّ وَيُحِبُّ مِنْ حَبَّ وَأَحَبَّ وَيَحَابُّ وَيُحْتَجُّ وَيُنْصَبُّ وَيُسْتَحَبُّ، وَنَحْوُ:
يَحْمَرُّ، وَيَحْمَارُّ، وَيُقْشَعِرُّ فِي حُكْمِهِ.

يَحَابُّ، يُحِبُّ ва қолган (боби)нинг музореъси бўлган أَحَبَّ феъллари ҳам учинчи навдаги каби унинг ҳукмида бўлади.

Бу учта навнинг мажхул шакли иккилантирилган ҳарфида чорасиз фатҳа тақдир қилинган бўлади.

Масалан, يَفِرُّ، يَفِرَّانِ، يَفِرُّونَ дан то نَفِرُّ гача шундай.

يُعَضُّ، يُرَدُّ ва أَحَبَّ نИНГ музореъ феълининг мажхули бўлган يُحَابُّ ҳамда қолган، يُحْمَرُّ، يُحْمَارُّ، يُسْتَحَبُّ، يُنْصَبُّ، يُنْصَبُّ، يُجْتَبُّ، يُجْتَبُّ، يُفْشَعَرُّ феъллар ҳам يُفْرُّ каби унинг ҳукмида бўлади.

وَأَعْلَمُ أَنَّهُ لَا فَرْقَ فِي قَوْلِكَ يُحَابُّ؟ بَيْنَ الْمَبْنِيِّ لِلْفَاعِلِ وَالْمَنْعُولِ لَفْظًا، لَكِنَّ التَّقْدِيرَ مُخْتَلِفٌ وَيُظْهِرُ عِنْدَ فَكِّ الإِدْغَامِ فَإِنَّكَ تَقُولُ نَمَّةٌ يُحَابِبُ وَهَهُنَا يُحَابَبُ.

Билгин, албатта يُحَابُّ деган сўзингда маълум шакли билан мажхул шаклини орасида лафз жиҳатидан ҳеч қандай фарқ йўқ. Лекин тақдирда турличадир. Ушбу фарқ идғом ечилганда кўринади. Албатта сен ўша жойда (маълум шаклида) يُحَابِبُ, мана бу ерда (мажхул шаклида) эса يُحَابَبُ деб айтасан.

وَالْأَمْرُ تَقُولُ فِي النَّوعِ الْأَوَّلِ مِنَ الْمُضَارِعِ عَضَّ، عَضًّا، عَضُّوا.. الخ لِيَعَضَّ، لِيَعَضَّا، لِيَعَضُّوا.. الخ وَكَذَا تَصَامَّ.

Амр феълини музореънинг биринчи нави бўйича

عَضَّ، عَضًّا، عَضُّوا.. الخ
لِيَعَضَّ، لِيَعَضَّا، لِيَعَضُّوا.. الخ

деб айтасан. تَصَامَّ феълида ҳам худди шу каби бўлади.

وَأَعْلَمُ أَنَّ الْفَرْقَ بَيْنَ الْمَاضِي وَالْأَمْرِ فِي قَوْلِكَ: عَضَّ، عَضًّا، عَضُّوا.. يُظْهِرُ عِنْدَ فَكِّ الإِدْغَامِ فَإِنَّكَ تَقُولُ نَمَّةٌ: عَضَّ، عَضًّا، عَضُّوا... وَهَهُنَا: إِعَضَّ، إِعَضَّا، إِعَضُّوا..

وَفِي قَوْلِكَ: تَصَامًا، تَصَامًا، تَصَامُوا.. لَا يَظْهَرُ عِنْدَ الْإِدْغَامِ إِلَّا فِي تَصَامٍ فَإِنَّكَ تَقُولُ ثُمَّ: تَصَامَمَ وَهَهُنَا تَصَامَمَ.

Билгин, عَصَا، عَصَا، عَصَّ деб айтган сўзингда мозий феъли билан амр феъли ўртасидаги фарқ идғом ечилганда кўринади. Албатта, сен ўтган замон феълида дейсан, амр феълида эса

اعْضَضُوا، اعْضَضَا، اعْضَضُوا деб айтасан.

Шунингдек, تَصَامًا، تَصَامًا، تَصَامُوا деган сўзингда мозий феъли билан амр феъли ўртасидаги фарқ харфларни бир-бирига кўшилганда эмас, балки идғом ечилганда тَصَامَمَ сийғасида кўринади. Албатта, сен ўтган замон феълида дейсан, амр феълида эса تَصَامَمَ деб айтасан.

وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّانِي مِنْهُ: رُدًّا، رُدًّا، رُدُّوا.. الخ وَكَذَا حُبًّا.

وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّلَاثِ مِنْهُ: فَرًّا، فَرًّا، فَرُّوا، فَرِّي، فَرًّا، فَرًّا، فَرُّوا. لِيَفْرَأَ، لِيَفْرَأَ، لِيَفْرَأُوا.. الخ وَكَذَا: أَحَبًّا، وَحَابًّا، وَاحْتَجَّ، وَأَنْصَبَّ، وَأَسْتَحَبَّ وَنَحْوُ: أَحْمَرًّا، وَأَحْمَارًا، وَأَفْشَعَرًّا فِي حُكْمِهِ.

Амр феълини музореънинг иккинчи нави бўйича

رُدًّا، رُدًّا، رُدُّوا.. الخ

феълини тусланиши ҳам رُدًّا каби бўлади.

Музореънинг учинчи нави бўйича эса

فَرًّا، فَرًّا، فَرُّوا، فَرِّي، فَرًّا، فَرًّا

لِيَفْرَأَ، لِيَفْرَأَ، لِيَفْرَأُوا.. الخ

وَالْفَرْقُ بَيْنَ الْمَاضِي وَالْأَمْرِ فِي حَابِّ وَاحْتَجَّ وَانْصَبَّ وَاحْمَرَّ وَاحْمَارًا يَظْهَرُ عِنْدَ فِكَ الْإِدْغَامِ
وَجَهْلُهُ يَكُونُ مُدْغَمُهُ فِي تَقْدِيرِ الْفَتْحَةِ لَا مُحَالَةَ نَحْوُ: لُتْفَرًا، لُتْفَرًا، لُتْفَرُوا.. الخ
وَكَذَا لِتُرْدَ، وَلِتْعَضَّ، وَلِتْحَبَّ مِنْ حَبِّ وَأَحَبَّ، وَلِتْحَابَّ وَلِتْحَتَّجَّ وَلِتُنْصَبَّ وَلِتْتَصَامَ
وَلِتُسْتَحَبَّ وَنَحْوُ: لِتُحْمَرَّ، وَلِتُحْمَارًا وَلِتُقْشَعَرَّ فِي حُكْمِهِ.

حَابِّ، وَاحْتَجَّ، وَانْصَبَّ، وَاحْمَرَّ، وَاحْمَارًا вазнларида мозий феъли билан амр феъли ўртасидаги фарқ ҳам идғом ечилганда кўринади.

Амр феълининг мажхул шаклида бир-бирига қўшилган ҳарфга чорасиз фатҳа тақдир қилинган бўлади.

Амр феъллари ва АЧБ нинг музореъсининг мажхул шакли бўлган لِتْحَبَّ ҳамда

لِتْحَابَّ، لِتْحَتَّجَّ، لِتُنْصَبَّ، لِتْتَصَامَ لِتُسْتَحَبَّ، لِتُحْمَرَّ، لِتُحْمَارًا، لِتُقْشَعَرَّ

(вазнларидаги феъллар) ҳам لِتُفَرَّ каби унинг ҳукмида бўлади.

أَلْفَصْلُ الرَّابِعُ: فِي الْأَجُوفِ الْمَاضِي، وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ.
فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ مَا يَكُونُ عَيْنُهُ فِي تَقْدِيرِ الضَّمَّةِ نَحْوُ: طَالَ، طَالًا، طَالُوا... إِلَى طُلْنَا.

Тўртинчи фасл ўтган замон ажваф (ъайн баробарида иллатли ҳарф бўлган) феъл борасида.

У учта навдир.

Биринчи нав: “ъайн” баробаридаги ҳарфга замма тақдир қилинган бўлади.

Масалан, طَالًا، طَالًا، طَالًا дан то طُلْنَا гача шундай.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ عَيْنُهُ فِي تَقْدِيرِ الْكَسْرَةِ نَحْوُ: خَافَ، خَافًا، خَافُوا.. إِلَى خَفْنَا. وَكَذَا هَابَ، وَسُقُوطُ الْعَيْنِ فِي هَذَيْنِ النَّوْعَيْنِ بَعْدَ التَّسْكِينِ مَعَ التَّثْقِيلِ.

Иккинчи нав: “ъайн” баробаридаги ҳарфга касра тақдир қилинган бўлади.

Масалан, خَافًا، خَافًا، خَافًا дан то خَفْنَا гача шундай.

هَابَ феъли ҳам خَاف каби бўлади.

Ушбу икки навда “ъайн” баробаридаги ҳарфнинг тушиб кетиши нақл қилиш (ҳаракатни юқоридаги ҳарфга кўчириш) билан суқунли қилгандан кейин бўлади.

وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ: مَا يَكُونُ فِي تَقْدِيرِ الْفَتْحَةِ نَحْوُ: دَامَ، دَامًا، دَامُوا... إِلَى دُمْنَا وَكَذَا: أَقَامَ وَأَفْتَاتَ وَأَنْقَادَ وَإِسْتَجَابَ، وَكَذَا بَاعَ وَأَرَابَ وَأَكْتَالَ وَأَنْقَاسَ وَإِسْتَبَاعَ

Учинчи нав: “ъайн” баробаридаги ҳарфга фатҳа тақдир қилинган бўлади.

Масалан, دَامًا، دَامًا، دَامًا дан то دُمْنَا сийғасигача шундай.

بَاعَ، أَرَابَ، أَكْتَالَ، أَنْقَاسَ، إِسْتَبَاعَ ва қолган أَقَامَ، إِفْتَاتَ، أَنْقَادَ، إِسْتَجَابَ вазндаги феъллар ҳам دَام каби фатҳа тақдир қилинган бўлади.

فَأَمَّا دَامَ فَإِنَّهُ يُنْقَلُ مَعَ الْمُتَحَرِّكَاتِ إِلَى بَابِ طَالَ فُقُدَّرَ الضَّمَّةُ فِي عَيْنِهِ فَيُقَالُ: دَوْمَنْ ثُمَّ دُمنَ. وَكَذَا بَاعَ فَإِنَّهُ يُنْقَلُ مَعَهَا إِلَى بَابِ هَابَ فُقُدَّرَ الْكَسْرَةُ فِي عَيْنِهِ فَيُقَالُ بِيَعَنْ ثُمَّ بَعَنْ.

Аммо دَام феъли ҳаракатли бўлган лавоҳиқ (замирлар) билан бирга келганда طَالَ бобига ўтказилади ва “ъайн”

баробарига замма тақдир қилинади. دُوْمَنَّ кейин دُوْمَنَّ деб айтилади. Шунингдек, بَاعَ феъли ҳам замирлар билан келганда هَابَ феъли бобига ўтказилади ва “ъайн” баробарига касра тақдир қилинади. Шунда يِعْنُ сўнгра يِعْنُ деб аталади.

وَكَذَا مَعَ الْبَاقِيَةِ وَإِنَّمَا نَقَلُوهُمَا إِلَى بَابِ طَالٍ وَهَابٍ، لِأَنَّهُمْ أَرَادُوا أَنْ يَكُونَ سُقُوطَ الْعَيْنِ فِي الثَّلَاثِيَّاتِ الْمُجَرَّدَةِ عَلَى طَرِيقَةٍ وَاحِدَةٍ وَهِيَ التَّسْكِينُ مَعَ النَّقْلِ وَلَا يَتَّبِعُنَّ ذَلِكَ إِلَّا إِذَا كَانَتْ حَرَكَةُ الْعَيْنِ مُخَالَفَةً لِحَرَكَةِ الْفَاءِ. وَأَمَّا أَقَامَ وَأَرَابَ وَاسْتَجَابَ وَاسْتَبَاعَ فَسُقُوطُ الْعَيْنِ فِيهَا مَعَ الْمُتَحَرِّكَاتِ لِسُكُونِهَا بِالْقَلْبِ بَعْدَ التَّسْكِينِ مَعَ النَّقْلِ.

Қолган сийғалар билан бўлганда ҳам шу каби бўлади.

Араблар фақат بَاعَ дам, هَابَ феълларини бобларига ўтказдилар. Чунки улар сулосий мужаррад (қўшимчасиз учлик) феълларида “ъайн” баробаридаги ҳарфни тушиб кетишини битта йўлга кўра бўлишини истадилар. У ҳам бўлса нақл қилиш (ҳаракатни юқоридаги ҳарфга кўчириш) билан сукунли қилишдир. Бу нарса “ъайн” баробарининг ҳаракати “фо” баробарининг ҳаракатига зид бўлсагина юзага чиқади.

Ақам, أَرَابَ، اسْتَجَابَ، اسْتَبَاعَ феълларига келсак ҳаракатли замирлар билан келганида уларда “ъайн” баробаридаги ҳарфни тушиб кетиши, нақл қилиш (ҳаракатни юқоридаги ҳарфга кўчириш) билан сукунли бўлгандан кейин қалб қилиш билан сукунлик бўлиш орқали амалга ошади.

وَأَمَّا إِفْتَاتٌ، وَاکْتَالَ، وَانْقَادَ، وَانْقَاسَ فَسُقُوطُهَا لِسُكُونِهَا بِالْقَلْبِ بِالْأَصْلِ الْأَوَّلِ وَيَبْقَى مَا قَبْلَ الْعَيْنِ مَفْتُوحًا فِي الثَّلَاثِيَّاتِ الْمَزِيدَةِ ضَرُورَةً.

фeълларда “ъайн” баробаридаги ҳарфни тушиб кетиши, қалб қилишнинг биринчи қоидаси ила қалб қилиш орқали сукунлик бўлса амалга ошади. Сулосий мазидларда эса, зарурат жиҳатидан ўайндан олдин фатҳалигича қолаверади.

وَمَجْهُولُهُ عَلَى نَوْعَيْنِ: فَالْتَّوَعُ الْأَوَّلُ مَا يَكُونُ فِي عَيْنِهِ تَسْكِينٌ مَعَ التَّنْقِيلِ وَهُوَ مَا كَانَ يَأْتِيًا نَحْوُ: يَبِعُ، يَبِعَا، يَبِعُوا... إِلَى بَعْنِ.
وَكَذَا أُرِيبَ وَاکْتِيلَ وَانْقِيسَ وَاسْتَبِيعَ

Ажваф феълнинг мажҳули икки навга кўра бўлади.

Биринчи нав: “ъайн” баробаридаги ҳарф нақл қилиш (ҳаракатни юқоридаги ҳарфга кўчириш) орқали сукун қилинган бўлади. У “йа”лик бўлган ажваф феълдир.

Масалан, يَبِعُ، يَبِعَا، يَبِعُوا дан то بَعْنُ гача шундай.

أُرِيبَ، أُكْتِيلَ، أُنْقِيسَ، أُسْتَبِيعَ феъллари ҳам يَبِعُ кабидир.

وَالْفَرْقُ بَيْنَ الْمَجْهُولِ وَالْمَعْلُومِ فِي بَعْنٍ إِلَى بَعْنَا يَظْهَرُ عِنْدَ الرَّجُوعِ إِلَى الْأَصْلِ فَإِنَّ تَقْدِيرَ الْمَجْهُولِ يُبَعْنَ وَتَقْدِيرَ الْمَعْلُومِ بَيَعْنَ وَيَجُوزُ أَيْضًا إِشْتِمَاءُ الْبَاءِ ضَمَّةً فِي الْمَجْهُولِ.

بَعْنَا гача бўлган сийғаларда мажҳул шакли билан маълум шакли ўртасидаги фарқ аслига қайтганда кўринади. Мажҳул феълнинг таркиби يُبَعْنَ , маълум

феълнинг таркиби **بَيَعَنَّ** дир. Мажхул шаклида “йа”ни замма ҳаракатига ишмом қилиш мумкин бўлади.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ فِي عَيْنِهِ تَسْكِينٌ مَعَ النَّقْلِ وَالْقَلْبِ وَهُوَ مَا كَانَ وَاَوِيًّا نَحْوُ: دِيمَ وَخَيْفَ وَطِيلَ وَأَقِيمَ وَأَقْتَيْتَ وَأَنْقَيْدَ وَأَسْتُجِيبَ.
وَلَا فَرْقَ بَيْنَهُمَا فِي الْحَاقِ الضَّمَائِرِ.

Иккинчи нав: “ъайн” баробаридаги ҳарф нақл ва қалб қилиш орқали сукунли қилинади. У “вов”лик ажваф феълидир.

Масалан, **دِيمَ، خَيْفَ، طِيلَ، أَقِيمَ، أَقْتَيْتَ، أَنْقَيْدَ، أَسْتُجِيبَ** каби.

Бу икки навнинг ўртасида замирларни қўшиш борасида ҳеч қандай фарқ йўқ.

الْمُضَارِعُ وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ، فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ: مَا يَكُونُ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ يَاءٌ نَحْوُ يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ... إِلَى نَبِيعٍ. وَكَذَا يُرِيبُ وَيَسْتَبِيعُ وَكَذَا يُقِيمُ وَيَسْتَجِيبُ.

Музореъ ажваф феъли учта навга кўра бўлади.

Биринчи нав: “ъайн” баробарида “йа” бўлади.

Масалан, **يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ** дан то **نَبِيعُ** гача шундай.

يَبِيعُ кабидир. **يُرِيبُ، يَسْتَبِيعُ، يُقِيمُ، يَسْتَجِيبُ**

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ وَاوٌ، نَحْوُ: يَدُومُ، يَدُومَانِ، يَدُومُونَ.. الخ وَكَذَا يَطُولُ.
وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ مَا يَكُونُ فِي مُقَابَلَةِ عَيْنِهِ أَلِفٌ نَحْوُ: يَخَافُ، يَخَافَانِ، يَخَافُونَ.. إِلَى نَخَافُ.
وَكَذَا يَهَابُ وَيَفْتَاتُ وَيَكْتَالُ وَيَنْقَادُ وَيَنْقَاسُ.

Иккинчи нав: “ъайн” баробарида “вов” бўлади.

Масалан, يَدُومُ، يَدُومَانِ، يَدُومُونَ каби.

فَعْلُ феъли худди يَدُومُ кабидир.

Учинчи нав: “ъайн” баробарида “алиф” бўлади.

Масалан, يَخَافُ، يَخَافَانِ، يَخَافُونَ дан то نَخَافُ гача шундай.

فَعْلُлари эса худди يَخَافُ кабидир.

وَمَجْهُولُهُ عَلَى نَوْعَيْنِ فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ مَا يَكُونُ فِي عَيْنِهِ قَلْبٌ بَعْدَ التَّسْكِينِ مَعَ النَّقْلِ، نَحْوُ:
يُبَاعُ، يُبَاعَانِ، يُبَاعُونَ... إِلَى نُبَاعٍ.
وَكَذَا: يُدَامُ وَيُخَافُ وَيُهَابُ وَيُطَالُ وَيُقَامُ وَيُرَابُ وَيُسْتَجَابُ وَيُسْتَبَاعُ.

Ажваф музореъ феълининг мажхул шакли икки навга кўра бўлади.

Биринчи нав: “ъайн” баробарида нақл қилиш (юқоридаги ҳарфга ҳаракатни кўчириш) ила сукунли қилгандан кейин қалб қилиш (бир ҳарфни бошқа ҳарфга ўзгартириш) қоидаси бўладиган феълдир.

Масалан, يُبَاعُ، يُبَاعَانِ، يُبَاعُونَ дан то نُبَاعُ гача шундай.

يُبَاعُ феъллари ҳам يَخَافُ، يُهَابُ، يُطَالُ، يُقَامُ، يُرَابُ، يُسْتَجَابُ، يُسْتَبَاعُ каби бўлади.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ فِي عَيْنِهِ قَلْبٌ فَحَسْبُ نَحْوُ: يَفْتَاتُ وَيَنْقَادُ وَكَذَا يَكْتَالُ وَيَنْقَاسُ.

Иккинчи нав: “ъайн” баробарида фақат қалб қилиш қоидаси бўладиган феълдир.

Масалан, يَفْتَاتُ، يَنْقَادُ каби.

يَفْتَاتُ، يَنْقَادُ феъллари ҳам يَفْتَاتُ، يَنْقَادُ каби бўлади.

الْأَمْرُ تَقُولُ فِي النَّوعِ الْأَوَّلِ مِنَ الْمُضَارِعِ: بَع، بَيْعًا، بَيْعُوا، بَيْعِي، بَيْعًا، بَعْنَ.
لَيْبِعُ، لَيْبِعًا، لَيْبِعُوا... إِلَى لِنَبِعُ وَكَذَا أَرَبُ وَاسْتَبَعُ وَكَذَا أَقِمُ وَاسْتَجِبُ.

Ажваф амр феълини музореънинг биринчи нави бўйича بَع، بَيْعًا، بَيْعُوا، بَيْعِي، بَيْعًا، بَعْنَ ва لَيْبِعُوا، لَيْبِعًا، لَيْبِعُوا дан то лَيْنِعُ гача шундай дейсан.

بَع، لَيْبِعُ феъллардаги тусланиш ҳам بَع، لَيْبِعُ، أَقِمُ، اسْتَجِبُ каби бўлади.

وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّانِي مِنْهُ دُمٌ إِلَى دُمَنْ لِيَدُمَ إِلَى لِنَدُمَ وَكَذَا طَلٌّ.
وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّلَاثِ مِنْهُ خَفٌ، خَافًا، خَافُوا، خَافِي، خَافًا، خَفْنَ.
وَلِيَخْفَ.. إِلَى لِنَخْفَ وَكَذَا الْبَاقِي بِجَهْوَلِهِ: لَتُبَعُ إِلَى لِنَبَعُ وَكَذَا الْجَمِيعُ.

Музореънинг иккинчи нави бўйича шундай дейсан

دُمٌ
دُومًا
دُومُوا
دُومِي
دُومًا
دُمَنْ
لِيَدُمَ
لِيَدُومًا
لِيَدُومُوا

لِتَدُمَ
لِتَدُومَا
لِيَدْمَنَّ
لِأَدْمَ
لِنَدْمَ

طُن (фeълининг тусланиши) ҳам دُم каби бўлади.

Музорeънинг учинчи нави бўйича эса бундай дейсан.

خَفَ
خَافَا
خَافُوا
خَافِي
خَافَا
خَفْنَنَ
لِيَخَفَ
لِيَخَافَا
لِيَخَافُوا
لِتَخَفَ
لِتَخَافَا
لِيَخَفْنَ
لِأَخَفَ
لِنَخَفَ

Қолган феълларнинг тусланиши ҳам خَفُّ феъли каби бўлади.

Ломлик амрнинг мажхул шакли:

لَتُبِعَ
لَتُبَاعَا
لَتُبَاعُوا
لَتُبَاعِي
لَتُبَاعَا
لَتُبَعْنَ
لَيُبِعَ
لَيُبَاعَا
لَيُبَاعُوا
لَتُبِعَ
لَتُبَاعَا
لَيُبَعْنَ
لَأُبِعَ
لِنُبِعَ

Барча навлардаги феълларда мажхул шаклларининг тусланиши لَتُبِعَ каби бўлади.

أَلْفَصْلُ الْخَامِسُ فِي النَّاقِصِ الْمَاضِي وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ.
فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ مَا كَانَ آخِرُهُ يَاءً نَحْوُ: خَشِيَ خَشِيًا خَشُوا... إِلَى خَشِينَا.
وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا كَانَ آخِرُهُ وَاوًا نَحْوُ: رَخَوَ، رَخُوا، رَخُوا... إِلَى رَخُونَا.

Бешинчи фасл ўтган замон ноқис феъли борасида бўлиб, у учта навдир.

Биринчи нав: охирги ҳарфи “йа” бўлган феълдир.

Масалан, *خَشِيَا، خَشِيَا، خَشِيْنَا* дан то *خَشِيْنَا* гача шундай.

Иккинчи нав: охирги ҳарфи “вов” бўлган феълдир.

Масалан, *رَخُوا، رَخُوا، رَخُوا* дан то *رَخُونَا* гача шундай.

وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ مَا كَانَ آخِرُهُ أَلِفًا، فَتَنْظُرُ إِنْ وَقَعَتْ ثَالِثَةً تَعُودُ إِلَى الْوَاوِ مَعَ الْأَلِفِ
وَالْمُتَحَرِّكَاتِ إِنْ كَانَتْ وَاوِيَّةً نَحْوُ: دَعَا، دَعَوَا، دَعَوَا، دَعَتْ، دَعَتَا، دَعَوْنَا.. إِلَى دَعَوْنَا.
وَالْيَاءِ إِنْ كَانَتْ يَائِيَّةً نَحْوُ: رَمَى، رَمِيَا، رَمَوْا.. إِلَى رَمَيْنَا.
وَإِنْ وَقَعَتْ رَابِعَةً فَصَاعِدًا تَعُودُ إِلَى الْيَاءِ لَا مُحَالَةً لِأَنَّهَا كَانَتْ يَائِيَّةً.

Учинчи нав: охирги ҳарфи “алиф” бўлган феълдир.

Қарайсан, агар у учинчи ҳарф бўлиб келса, иккиликнинг алифи ва ҳаракатли замирлар билан бирга бўлганда “вов”ликка қайтади. Агар у алифнинг асли “вов” бўлган бўлса.

Масалан, *دَعَا، دَعَوَا، دَعَوَا، دَعَتْ، دَعَتَا، دَعَوْنَا* дан то *دَعَوْنَا* гача шундай.

Агар у алиф асли “йа” бўлган бўлган бўлса, “йа”ликка қайтади.

Масалан, *رَمَى، رَمِيَا، رَمَوْا* дан то *رَمَيْنَا* гача шундай.

Бордию алиф тўртинчи ва ундан кейинги ҳарф бўлиб келса, чорасиз “йа”ликка қайтади. Чунки у (асли) “йа” бўлади.

فَالْأَمْرُ ظَاهِرٌ وَإِنْ كَانَتْ وَابِئَةَ فَبِالْأَصْلِ الْخَامِسِ مِنْ أَصُولِ الْقَلْبِ نَحْوُ: أَهْدَى وَرَبَّى وَخَابَى
وَاخْتَفَى وَابْجَلَى وَارْعَوَى وَتَقَضَّى وَتَصَابَى وَاسْتَهْدَى وَاعْرُورَى وَقَلَسَى وَتَقَلَسَى وَكُلَّهَا فِي حُكْمِ
رَمَى.

Амр зоҳирий бўлиб вовлик бўлса ва қалб
усулларидан бешинчи аслга мувофиқ бўлса, буларнинг
барчаси رمى ҳукмидадир.

Улар қуйидаги феъллардир:

أَهْدَى وَرَبَّى وَخَابَى وَاخْتَفَى وَابْجَلَى وَارْعَوَى وَتَقَضَّى
وَتَصَابَى وَاسْتَهْدَى وَاعْرُورَى وَقَلَسَى وَتَقَلَسَى

مَجْهُولُهُ يَكُونُ آخِرُهُ يَاءٌ لَا مُحَالَةَ، لِأَنَّ مَا قَبْلَ آخِرِ الْمَجْهُولِ فِي الْمَاضِي مَكْسُورٌ وَوُزُوْدُ
الْأَلِفِ بَعْدَ الْكَسْرِ مُحَالٌ فَتَعَيَّنَ الْوَاوُ أَوْ الْيَاءُ فَإِنْ كَانَ يَاءً فَهُوَ مَا ادَّعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانَ وَاوًا انْقَلَبَتْ
بِالْأَصْلِ الرَّابِعِ، تَقُولُ: خُشِيَ، خُشِيَا، خُشُوا.. إِلَى خُشِينَا وَكَذَا رُحِيَ وَرُمِيَ وَدُعِيَ وَأَهْدِيَ وَرَبَّى
وَخُوبِيَ وَاخْتَفِيَ وَابْجَلِيَ وَارْعُوِيَ وَحَيِّي وَتَقَضِّي وَاسْتَهْدِيَ وَاعْرُورِيَ وَقَلَسِيَ وَتَقَلَسِيَ.

Ноқис феълининг мажҳул шаклининг охири ҳарфи
шак-шубҳасиз “йа” бўлади. Чунки, ўтган замон
феълида мажҳул шаклининг охиридан олдинги ҳарф
касралидир. Касра ҳаракатидан кейин алифнинг
келиши иложи йўқ. Шунинг учун “вов” ёки “йа”
бўлиши таъйин топади. Агар у “йа”га айланса, мана бу
айни биз айтган нарса бўлади. Бордию у “вов” бўлса,
қалб қоидасининг тўртинчи қоидасига кўра ўзгарган
бўлади. Сен خُشِينَا гача шундай
айтасан.

حَيِّي، تَقَضِّي، اسْتَهْدِيَ، رُحِيَ، رُمِيَ، دُعِيَ، أَهْدِيَ، رَبَّى، خُوبِيَ، اخْتَفِيَ، ابْجَلِيَ، ارْعُوِيَ،

фeъллари ҳам хuшeи каби бuлади. **أَعْرُورِي، قُلْسِي، تُقْلِسِي**

الْمُضَارِعُ وَهُوَ كَالْمَاضِي عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ، فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ مَا كَانَ آخِرُهُ يَاءً نَحْوُ: يَزِمِي، يَزِمِيَانِ، يَزِمُونَ.. إِلَى نَزِمِي. وَكَذَا يُهْدِي وَيُرِي وَيُحَايِي وَيُخْتَفِي وَيَنْجَلِي وَيَرْعَوِي وَيَسْتَهْدِي وَيَعْرُورِي وَيُقْلِسِي.

وَاعْلَمْ أَنَّ وَزْنَ تَزْمِينَ فِي الْمُخَاطَبَةِ تَفْعِيلَ لِسُقُوطِ اللَّامِ بَعْدَ التَّسْكِينِ فِي الْمُخَاطَبَاتِ تَفْعَلَنَّ لِأَنَّ النُّونَ لَا تَسْقُطُ اللَّامَ.

Ноқис музореъ феъли ҳам мозий (ўтган замон) феъли каби учта навга кўра бўлади.

Биринчи нав: охирги ҳарфи “йа” бўлган феълдир.

Масалан, **يَزِمُونَ**, **يَزِمِيَانِ**, **يَزِمِي** дан то **نَزِمِي** гача шундай.

يُهْدِي, **يُرِي**, **يُحَايِي**, **يُخْتَفِي**, **يَنْجَلِي**, **يَرْعَوِي**, **يَسْتَهْدِي**, **يَعْرُورِي**, **يُقْلِسِي**

фeъллари ҳам худди **يَزِمِي** феъли кабидир.

Билгин, иккинчи шахс муаннас бирлик **تَزْمِينَ** вазни сукунли қилинганидан кейин “лом” баробаридаги ҳарф тушиб кетгани учун **تَفْعِيلَن** бўлгандир. Иккинчи шахс кўпликдаги **تَزْمِينَ** вазни **تَفْعَلَنَّ** дир. Чунки нун “лом” баробаридаги ҳарфни тушириб юбормайди.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا كَانَ آخِرُهُ وَاوًا نَحْوُ: يَدْعُو، يَدْعُوَانِ، يَدْعُونَ.. إِلَى نَدْعُو وَكَذَا يَرْحُو.
وَاعْلَمْ أَنَّ وَزْنَ يَدْعُونَ فِي الْعَائِيَيْنِ يَنْفَعُونَ وَفِي الْعَائِيَاتِ يَفْعَلَنَّ وَوَزْنَ تَدْعُونَ فِي الْمُخَاطَبِينَ تَفْعَلَنَّ وَفِي الْمُخَاطَبَاتِ تَفْعَلَنَّ.

Иккинчи нав: охирги ҳарфи “вов” бўлган феълдир.

Масалан, يَدْعُونَ، يَدْعُوَانِ، يَدْعُوُ дан то نَدْعُوُ гача шундай.

فِعْلَانِ يَدْعُوُ кабиدير.

Билгин, учинчи шахс музаккар кўпликдаги يَدْعُونَ вазни يَفْعُونَ дир. Учинчи шахс муаннас кўпликдаги يَدْعُونَ вазни ЭСА يَفْعَلْنَ дир. Иккинчи шахс музаккар кўпликдаги تَدْعُونَ вазни تَفْعُونَ дир. Иккинчи шахс муаннас кўпликдаги تَدْعُونَ вазни تَفْعَلْنَ дир.

وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ مَا يَكُونُ آخِرُهُ أَلِفًا نَحْوُ: يَخْشَى، يَخْشِيَانِ، يَخْشَوْنَ.. إِلَى خَشَى. وَكَذَا يَرْعَى وَيَتَقَضَّى وَيَتَصَابَى وَيَتَقَلَّسَى.
وَاعْلَمْ أَنَّ وَزْنَ تَخْشَيْنَ فِي الْمُخَاطَبَةِ تَفْعِيلَ وَفِي الْمُخَاطَبَاتِ تَفْعَلْنَ.

Учинчи нав: охирги ҳарфи “алиф” бўлган феълдир.

Масалан, يَخْشَوْنَ، يَخْشِيَانِ، يَخْشَى дан то خَشَى гача шундай.

فِعْلَانِ يَخْشَى феъллари ҳам يَرْعَى، يَتَقَضَّى، يَتَصَابَى، يَتَقَلَّسَى ўхшашдир.

Билгин, албатта تَخْشَيْنَ вазни иккинчи шахс муаннас бирликда تَفْعِيلَ, иккинчи шахс муаннас кўпликда ЭСА تَفْعَلْنَ бўлади.

بِحُجُوْلِهِ يَكُونُ آخِرُهُ أَلِفًا لَا مُحَالَةَ لِتَحْرِيكِهِ وَأَنْفِتَاحَ مَا قَبْلَهُ وَلَا تَعُوْدُ إِلَى الْوَاوِ أَصْلًا لِأَنَّهَا قَدْ وَقَعَتْ رَابِعَةً فَصَاعِدًا تَقُولُ: يُرْمَى، يُرْمِيَانِ، يُرْمَوْنَ.. إِلَى رُمِيَ.
وَكَذَا يُرْعَى، وَيُخْشَى، وَيُرْحَى، وَيُهْدَى، وَيُرْبَى، وَيُجَابَى، وَيُخْتَفَى، وَيُنْجَلَى، وَيُرْعَوَى، وَيَتَقَضَّى، وَيَتَصَابَى، وَيُسْتَهْدَى، وَيَعْرُوزَى، وَيُقَلَّسَى، وَيَتَقَلَّسَى.
وَاعْلَمْ أَنَّ وَزْنَ تَرْمِينَ فِي الْمُخَاطَبَةِ تَفْعِيلَ وَفِي الْمُخَاطَبَاتِ تَفْعَلْنَ.

Ушбу учта навда мажхул шаклининг охирги ҳарфи ўзи ҳаракатли ва ундан олдинги ҳарф фатҳали бўлгани учун чорасиз “алиф” бўлади. Мана бу “алиф” ҳеч қачон “вов”ликка қайтмайди. Чунки у тўртинчи ёки ундан кейинги ҳарф бўлиб келган.

Сен يُرْمُونَ، يُرْمِيَانِ، يُرْمِيُ дан то نُرْمِي سийғасигача шундай айтасан.

يُرْعَى، يُخْشَى، يُرْحَى، يُهْدَى، يُرَبِّي، يُحَابِي، يُخْتَفَى، يُرْعَوَى، يُتَقَضَى، يُتَصَابَى، يُسْتَهْدَى يُرْعَى، يُخْشَى، يُرْحَى، يُهْدَى، يُرَبِّي، يُحَابِي، يُخْتَفَى، يُرْعَوَى، يُتَقَضَى، يُتَصَابَى، يُسْتَهْدَى феъллар ҳам худди يُرْمِي кабидир.

Билгин, تَرْمِينِ вазни иккинчи шахс муаннас бирликда , تَفْعِينِ , иккинчи шахс муаннас кўпликда эса تَفْعَلْنَ бўлади.

الْأَمْرُ تَقُولُ فِي النَّوعِ الْأَوَّلِ مِنَ الْمُضَارِعِ: اِرْمِ، اِرْمِيَا، اِرْمُوا، اِرْمِي، اِرْمِيَا، اِرْمِينِ.
لِيَرْمِ، لِيَرْمِيَا، لِيَرْمُوا، لِيَرْمِيَا، لِيَرْمِينِ، لِأَرْمِ، لِأَرْمِ.
وَكَذَا أَهْدِ وَرَبِّ وَحَابٍ وَاخْتَفٍ وَانْجَلِ وَارْعَوْ وَاسْتَهْدِ وَاعْرَوْرِ وَقَلْسِ.

Ноқис амр феълини музореъ феълини биринчи тури бўйича اِرْمِينِ (ломлик амр феълини)

لِيَرْمِ деб айтасан.

اِهْدِ، رَبِّ، حَابٍ، اخْتَفِ، اِنْجَلِ، اِرْعَوْ، اِسْتَهْدِ، اِعْرَوْرِ، قَلْسِ феъллари ҳам юқоридаги феъл каби бўлади.

وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّانِي مِنْهُ: اُدْعُ، اُدْعُوا، اُدْعُوا.. اِلَى اُدْعِينِ. لِيَدْعُ، لِيَدْعُوا، لِيَدْعُوا.. اِلَى
لِنَدْعُ وَكَذَا اُرْحُ. تَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّلَاثِ مِنْهُ اِخْشِ، اِخْشِيَا، اِخْشُوا.. اِلَى اِخْشِينِ.
لِيَخْشِ، لِيَخْشِيَا، لِيَخْشُوا.. اِلَى لِنَخْشِي. وَكَذَا اِرْعُ، وَتَقَضَّ، وَتَصَابَ، وَتَقَلْسَ.

Музореънинг иккинчи тури бўйича шундай дейсан.

сен дуо қил	أَدْعُ
сен иккинч дуо қил	أَدْعُوا
сизлар дуо қилинглр	أَدْعُوا
сен аёл дуо қил	أَدْعِي
сен икки аёл дуо қил	أَدْعُوا
сиз аёллар дуо қилинглр	أَدْعِينَ
(Ломлик амр феълини тусланиши)	
у дуо қилсин	لِيَدْعُ
у иккиси дуо қилсин	لِيَدْعُوا
улар дуо қилсинлар	لِيَدْعُوا
у аёл дуо қилсин	لِتَدْعُ
у икки аёл дуо қилсун	لِتَدْعُوا
у аёллар дуо қилсинлар	لِيَدْعُونَ
мен дуо қилайин	لِأَدْعُ
биз дуо қилайлик	لِنَدْعُ

أَدْعُ феълининг тусланиши ҳам أَدْعُ феъли кабидир.

Музореъ феълининг учинчи тури бўйича эса шундай дейсан.

	إِخْشَ
	إِخْشِيَا
	إِخْشُوا
	إِخْشِي
	إِخْشِيَا

	إِخْشَيْنَ
(Ломлик амр феълини тусланиши)	
	لِيَخْشَ
	لِيَخْشِيَا
	لِيَخْشَوْا
	لِتَخْشَ
	لِتَخْشِيَا
	لِيَخْشَيْنَ

تَقْلَسَ، تَقْضَى، تَصَابَ، تَقْلَسَ (феълларининг тусланиши) ҳам юқоридаги кабидир.

مَجْهُولُهُ تَقُولُ: لِنُرْمَ، لِنُرْمِيَا، لِنُرْمَوْا.. إِلَى لِنُرْمَ.

وَكَذَا: لِنُدَعِ وَلِنُخْشَ وَلِنُرْعَ وَلِنُرْخَ وَلِنُتْهَدَ وَلِنُتْرَبَ وَلِنُتْحَابَ وَلِنُتْخَتَفَ وَلِنُتْجَلَّ وَلِنُتْقَضَ وَلِنُتْصَابَ وَلِنُتْسْتَهَدَ وَلِنُتْعُرُورَ وَلِنُتْقَلَسَ وَلِنُتْقَلَسَ.

Биринчи турдаги амр феълининг мажхул (ноаник) шаклини деб айтасан. إِلَى لِنُرْمَ لِنُرْمِيَا، لِنُرْمَوْا..

لِنُدَعِ، لِنُخْشَ، لِنُرْعَ، لِنُرْخَ، لِنُتْهَدَ، لِنُتْرَبَ، لِنُتْحَابَ، لِنُتْخَتَفَ، لِنُتْجَلَّ، لِنُتْقَضَ، لِنُتْصَابَ، لِنُرْمَ (феълларининг тусланиши) ҳам кабидир.

الفصل السادس في اللّيف، وهو في حكم الناقص كقولك: روى - يروي، وأزوى - يروي، وأحبي - يحب، وسوى - يسوي، وحبي - يحب، ودأوى - يدأوي، واحتوى - يحتوي، وأنزوى - ينزوي، واستهوى - يستهوي في حكم رمى - يرمي في إلحاق الضمائر.

Олтинчи фасл: лафиф феъл борасида бўлиб, у ҳам ноқис феъл ҳукмидадир.

Масалан, رَوَى - يَرْوِي، أَرَوَى - يُرْوِي، أَحْيَى - يُحْيِي، سَوَى - يُسَوِّي،

حَيَّى - يُحْيِي، دَاوَى - يُدَاوِي، اِحْتَوَى - يَحْتَوِي، اِنزَوَى - يَنْزَوِي، اِسْتَهْوَى - يَسْتَهْوِي،
деган сўзингга ўхшаш.

Лафиф феъл замирлар билан қўшилиб келганда - رَمَى
ҳукмида бўлади.

وَقَوْلِكَ: تَرَوَى - يَتَرَوَى، وَتَرَيَّ - يَتَرَيَّ، وَتَدَاوَى - يَتَدَاوَى فِي حُكْمِ رَعَى - يَرَعَى.

وَقَوْلِكَ: قَوِيَ - يَقْوَى، وَحَيَّى - يَحْيَى فِي حُكْمِ خَشِيَ - يَخْشَى.

وَكَذَا حُكْمُهَا فِي الْأَمْرِ وَالْمَجْهُولَاتِ كَحُكْمِهَا.

ҳукмида رَعَى - يَرَعَى лар تَرَوَى - يَتَرَوَى، تَرَيَّ - يَتَرَيَّ، تَدَاوَى - يَتَدَاوَى

ҳукмида бўлади. يَخْشَى - يَخْشَى лар قَوِيَ - يَقْوَى، حَيَّى - يَحْيَى

الفصل السابع في الملتوي: واعلم أنّ فائده في حكم المثل ولا منه في حكم الناقص.
الماضي وهو على نوعين، فالنوع الأول ما كان آخره ألفاً، نحو: وحى وأوحى ووفاً ووآلى وأتقى
وتوفى وتوآرى واستوفى وهو في حكم رمى.

Еттинчи фасл мултавий феъл борасидадир.

Билгин, унинг “фо” баробари мисол ҳукмида, “лом” баробари эса ноқис ҳукмида бўлади.

Ўтган замон мултавий феъли ҳам икки навга кўра бўлади.

Биринчи нав: охирги ҳарфи “алиф” бўлган феълдир.

Масалан, وَحَى، أَوْحَى، وَفَى، وَالَى، اتَّقَى، تَوَقَّى، تَوَارَى، اسْتَوَقَّى،

Бу феъллар ҳам رَمَى ҳукмидадир.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا كَانَ آخِرُهُ يَاءً نَحْوُ: وَجَى وَوَلَى وَهُوَ فِي حُكْمِ حَشِيٍّ.
بِجْهَوْلِهِ يَكُونُ آخِرُهُ يَاءً لَا مُحَالَةَ فَهُوَ فِي حُكْمِ رُمِيٍّ.

Иккинчи нав: охирги ҳарфи “йа” бўлган феълдир.

Масалан, وَبَى، وَجَى، وَبَى. Бу حَشِيٍّ ҳукмида бўлади.

Буларнинг мажхул шаклида охирги ҳарфи чорасиз “йа” бўлиб رُمِيٍّ ҳукмидадир.

الْمُضَارِعُ وَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ، فَالنَّوْعُ الْأَوَّلُ مَا يَكُونُ آخِرُهُ أَلِفًا نَحْوُ يَوْجَى وَيَتَوَقَّى وَيَتَوَارَى
وَهُوَ فِي حُكْمِ يَخْشَى.

Музореъ мултавий феъли эса уч навга кўра бўлади.

Биринчи нав: охирги ҳарфи “алиф” бўлади.

Масалан, يَتَوَارَى، يَتَوَقَّى، يَتَوَارَى. Бу - يَخْشَى ҳукмидадир.

وَالنَّوْعُ الثَّانِي مَا يَكُونُ آخِرُهُ يَاءً وَأَلِفًا ثَابِتَةً نَحْوُ: يُوصِي وَيُوقِي وَيُؤَالِي وَيَتَّقِي وَيَسْتَوِي وَهُوَ
فِي حُكْمِ يَرْمِيٍّ.

Иккинчи нав: охирги ҳарфи “йа” ва собит турган “алиф” бўлади.

Масалан, يَسْتَوِي، يُوقِي، يُؤَالِي، يَتَّقِي، يَسْتَوِي. Бу يَرْمِيٍّ ҳукмида.

وَالنَّوْعُ الثَّلَاثُ مَا يَكُونُ آخِرَهُ يَاءٌ وَأَلْفًا سَاقِطَةً نَحْوُ: يَلِي وَيَجِي فَتَقُولُ: يَجِي، يَحِيَانِ، يَجُونُ،
تَجِي، تَحِيَانِ، يَحِينُ، تَجِي، تَحِيَانِ، تَحُونُ، تَحِينُ، تَحِيَانِ، تَحِينُ، أَحِي، نَحِي.
فَسَقَطَتْ وَآوُهُ كَمَا سَقَطَتْ وَآوُ يَتَّبُ وَتَسْقُطُ يَأْتُهُ حَيْثُ تَسْقُطُ يَاءُ يَزْمُونُ.

Учинчи нав: охирги ҳарфи “йа” ва тушиб кетган “алиф” бўлади.

Масалан, يَجِي، يَحِي، каби.

Сен: يَجِي، يَحِيَانِ، يَجُونُ، تَجِي، تَحِيَانِ، تَحُونُ، تَحِينُ، تَحِيَانِ، تَحِينُ، أَحِي، نَحِي
деб айтасан.

Шунда يَتَّبُ нинг “вов”и тушиб кетгани каби يَجِي нинг ҳам “вов” ҳарфи тушиб кетади.

يَزْمُونُ нинг “йа” ҳарфи тушадиган жойда бунинг ҳам “йа” ҳарфи тушиб кетади.

وَأَعْلَمُ أَنَّ وَزْنَ تَحِينٍ فِي الْمُنْخَاطِبَةِ تَعِينٍ فِي الْمُنْخَاطِبَاتِ تَعْلَنَ.
بِحُجُولِهِ يَكُونُ آخِرُهُ أَلْفًا لَا مُحَالَةَ كَأَجْرِ النَّاقِصِ وَالْوَاوُ السَّاقِطَةُ تَعُودُ فِيهِ كَمَا عَادَتْ فِي
الْمِثَالِ فَتَقُولُ: يُوحَى وَيُؤَلَى وَهُوَ فِي حُكْمِ يُزْمَى.

Билгинг, تَحِينُ вазни иккинчи шахс муаннас бирликда
تَعْلَنَ, иккинчи шахс муаннас кўпликда эса تَعْلَنَ дир.

Музореъ мултавий феълнинг мажҳул шаклида охирги ҳарфи ноқис феълнинг охири каби чорасиз “алиф” бўлади. Мисол феълда “вов” қайтиб келгани каби бунда ҳам “вов” қайтиб келади.

Сен يُوحَى، يُؤَلَى деб айтасан. Бу يُزْمَى ҳукмида бўлади.

الْأَمْرُ تَقُولُ فِي النَّوعِ الْأَوَّلِ مِنَ الْمُضَارِعِ إِيْجَ وَالْأَصْلُ إَوْجَ وَهُوَ فِي حُكْمِ إِخْشَ وَكَذَا تَوَفَّ وَتَوَارَ، وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّانِي مِنْهُ أَوْصِ وَوَفَّ وَوَالِ وَآتَقِ وَاسْتَوْفِ وَهُوَ فِي حُكْمِ إِزْمِ.

Мултавий амр феълини музореънинг биринчи тури бўйича айб айтасан. Бунинг асли айб бўлиб, у اخش ҳукмидадир. توارَ феъллари ҳам айб кабидир.

Музореънинг иккинчи тури айб، وَفَّ، وَالِ، آتَقِ، اسْتَوْفِ деб айтасан. Бу айб ҳукмидадир.

وَتَقُولُ فِي النَّوعِ الثَّلَاثِ مِنْهُ: حَ، حِيَا، حُوا، حِي، حِيَا، حِيْنَ.

لِيْحَ، لِيْحِيَا، لِيْحُوا، لِيْحَ، لِيْحِيَا، لِيْحِيْنَ، لِأَحَ، لِنَحَ.

أَصْلُهُ: نَوْحِي، فَسَقَطَتْ وَأُوهُ كَمَا سَقَطَ وَأُو يَثْبُ وَسَقَطَتْ يَأْتُهُ كَمَا سَقَطَتْ يَأْتِ إِزْمِ ثُمَّ

أَسْقَطَ حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ فَبَقِيَ حَ وَحَدَهُ إِلَّا أَنَّهُمْ يَقُولُونَ فِي الْوَصْلِ حَ يَا زَيْدُ، وَفِي الْوَقْفِ يَا زَيْدُ حَ بِالْهَاءِ، وَكَذَا لَ مِنْ تَلِي.

Музореънинг учинчи тури бўйича айб، حِيَا، حُوا، حِي، حِيَا (ломлик амр феълини) لِنَحَ (ломлик амр феълини) айб айтасан.

Бунинг асли نَوْحِي дир. يَثْبُ да “вов” тушиб кетгани каби унинг ҳам “вов” ҳарфи тушиб кетган.

ايб да “йа” тушиб кетгани каби бунда ҳам “йа” ҳарфи тушиб кетган. Кейин музориат ҳарфини тушириб юборилган. Шунда ح нинг бир ўзи қолган. Лекин араблар васл (бошқа сўзга қўшган)да уни يَا زَيْدُ деб айтади. Вақф (ушбу феълда тўхтаган)да يَا زَيْدُ حَ деб “ха”

билан айтадилар. تَلِي نинг (амр феъли бўлган) ل ҳам юқоридаги кабидир.

بَجْهَوْلُهُ: لُتُوْحٌ وَهُوَ فِي حُكْمِ لُتْرَمٍ وَكَذَا لُتُوْجٌ وَلُتُوْلٌ وَلُتُوْصٌ وَلُتُوَالٌ وَلُتَّقٌ وَلُتَّوْفٌ وَلُتَّوَارٌ وَلُتَّتُوْفٌ.

لُتْرَمٌ у бўлиб, لُتُوْحٌ амр феълининг мажхул шакли ҳукмидадир.

لُتُوْحٌ ҳам феъллари لُتُوْجٌ, لُتُوْلٌ, لُتُوْصٌ, لُتُوَالٌ, لُتَّقٌ, لُتَّوْفٌ, لُتَّوَارٌ, لُتَّتُوْفٌ кабидир.

الفصل الثامن: في إلحاق نون تأكيد.

إِعْلَمَ، أَنَّ آخِرَ الْفِعْلِ لَا يَجُلُ إِمَّا أَنْ يَكُونَ صَحِيحًا أَوْ مُدْغَمًا أَوْ مُعْتَلًّا فَطَرِيقُ الصَّحِيحِ وَالْمُدْغَمِ وَاحِدٌ فِي إِحْقَاقِهَا وَلِلْمُعْتَلِّ طَرِيقٌ عَلَى حِدَةٍ.

Сақизинчи фасл: таъкид нунини феълга қўшилиб келиши борасида.

Билгин, албатта феълнинг охири ё саҳиҳ (соғлом) ё мудғам (иккилантирилган), ё муътал (иллатланган) бўлишдан холи эмас. Саҳиҳ ва мудғам феълнинг таъкид нунига қўшилиб келишидаги йўл биттадир. Иллатли феълники эса алоҳидадир.

أَمَّا طَرِيقُ الصَّحِيحِ وَالْمُدْغَمِ فَهُوَ أَنَّكَ تَقُولُ فِيمَا لَمْ يَتَّصِلْ بِهِ ضَمِيرٌ بَارِزٌ نَحْوُ: اضْرِبَنَّ وَفَرَنَّ مَفْتُوحًا مَا قَبْلَهَا وَفِيمَا اتَّصَلَ بِهِ الضَّمِيرُ الْبَارِزُ مَعَ الْأَلِفِ اضْرِبَانٍ وَفِرَانٍ وَمَعَ الْوَاوِ اضْرِبَنَّ وَفَرَنَّ وَالْأَصْلُ اضْرِبُونَ وَفَرُونَ فَحُذِفَتِ الْوَاوُ وَجُعِلَتْ ضَمَّةٌ مَا قَبْلَهَا دَلِيلًا عَلَيْهَا وَمَعَ الْيَاءِ اضْرِبَنَّ وَفَرَنَّ.

وَالْأَصْلُ إِضْرِبِينَ وَفَرِيْنٍ فَحُذِفَتِ الْيَاءُ وَجُعِلَتْ كَسْرَةُ مَا قَبْلَهَا دَلِيلًا عَلَيْهَا وَمَعَ التَّوْنِ إِضْرِبِنَانٍ
وَإِفْرَزِنَانٍ زِيدَتِ الْأَلْفُ بَيْنَ نُونِ جَمَاعَةِ النِّسَاءِ وَنُونِ التَّأَكِيدِ إِحْتِرَازًا عَنِ تَوَالِي التَّوْنَاتِ.

Саҳиҳ ва мудғам (иккилантирилган) феълнинг (таъкид нунига қўшилиб келишлик) йўли шуки, албатта сен бориз (кўриниб турган) замир қўшилиб келмаган феълларда охиридан олдинги ҳарфни фатҳалик қилиб айтасан.

Масалан, *فِرْنٌ، إِضْرِبِينَ، فِرْنٌ* каби.

Бориз (кўриниб турган) замир “алиф” билан бирга қўшилиб келган феълларда *فِرَانٍ، إِضْرِبَانٍ* деб айтасан.

У “вов” билан бирга қўшилиб келганда *فِرْنٌ، إِضْرِبِينَ، فِرْنٌ* деб айтасан. Бунинг асли *فِرُونٌ، إِضْرِبُونٌ* дир.

“Вов” ҳарфи тушириб юборилди. Ундан олдинги ҳарфни “вов”га далолат қилиши учун заммалик қилинди.

Бориз замир “йа” билан бирга феълга қўшилиб келганда *فِرْنٌ، إِضْرِبِينَ، فِرْنٌ* деб айтасан. Бунинг асли *فِرِينٌ، إِضْرِبِينَ* дир.

“Йа” ҳарфи ҳазф қилинди ва ундан олдинги ҳарф “йа” га далолат қилиши учун касралик қилинди.

У “нун” билан бирга феълга қўшилиб келганда *إِضْرِبِنَانٍ* деб айтасан. Муаннас кўплик нуни билан таъкид нуни орасига нунлар кетма-кет келишидан сақланишлик учун “алиф” зиёда қилинди.

وَأَمَّا طَرِيقُ مَا اعْتَلَّ آخِرُهُ فَهُوَ أَنَّكَ تَقُولُ فِيمَا لَمْ يَتَّصِلْ بِهِ ضَمِيرٌ بَارِزٌ إِزْمِيْنٌ وَادْعُوْنَ
وَإِخْشِيْنَ فَيَصِحُّ الْوَاوُ وَالْيَاءُ لِأَنَّ سُقُوطَ اللَّامِ فِي الْأَمْرِ كَانَ لِمَقَامِ السُّكُونِ وَهَذِهِ التَّوْنُ تَقْتَضِي

فَتْحَةً مَا قَبْلَهَا فَزَالَ سَبَبُ السُّقُوطِ فَصَحَّتِ اللَّامُ وَمَعَ أَلْفِ ضَمِيرِ الْإِثْنَيْنِ إِزْمِيَانٍ وَادْعُوَانٍ
وَإِخْشِيَانٍ.

Аммо охири иллатли бўлган феълларга (таъкид нуни қўшилиб келишининг) йўли шуки, албатта сен бориз замир қўшилиб келмаган феълларда إِخْشِيَانٍ، اُدْعُوَانٍ، اِزْمِيَانٍ деб айтасан. Бунда “вов” ва “йа” тушиб кетмайди. Чунки амр феълида “лом” баробаридаги ҳарфни тушиб кетиши сукунли бўлгани учун эди. Мана бу (таъкид) нуни эса ўзидан олдинги ҳарфни фатҳали бўлишини тақозо этади. Шунинг учун (бирор ҳарфни) тушиб кетиш сабаби ўз-ўзидан йўқолди ва “лам” баробаридаги ҳарф ўз ўрнида қолди. У иккилик замир бўлган “алиф” билан бирга феълга қўшилиб келганда эса

اِزْمِيَانٍ، اُدْعُوَانٍ، إِخْشِيَانٍ деб айтасан.

وَمَعَ الْوَاوِ اِزْمِيَانٍ وَادْعِيَانٍ كَمَا فِي اِضْرُبِيَانٍ وَحَرَكْنَاهَا بِالضَّمِّ فِي اِخْشِيَانٍ لِأَنَّ لَوْ اَسْقَطْنَاهَا لَمْ يَجِدْ
مَا قَبْلَهَا ضَمَّةً تَدُلُّ عَلَيْهَا.

وَمَعَ الْيَاءِ اِزْمِيَانٍ وَادْعِيَانٍ كَمَا فِي اِضْرُبِيَانٍ وَحَرَكْنَاهَا بِالْكَسْرِ فِي اِخْشِيَانٍ لِأَنَّ لَوْ اَسْقَطْنَا الْيَاءَ لَمْ
يَجِدْ فِيهَا كَسْرَةً تَدُلُّ عَلَيْهَا وَمَعَ النُّونِ اِزْمِيَانٍ وَادْعُوَانٍ وَإِخْشِيَانٍ.

Бориз замир “вав” билан бирга феълга қўшилиб келганда اِضْرُبِيَانٍ даги каби اُدْعِيَانٍ، اِزْمِيَانٍ деб айтасан. اِخْشِيَانٍ даги “вов”га замма ҳаракати бердик. Чунки биз уни тушириб юборганимизда ўзидан олдинги ҳарфда “вов”га далолат қиладиган заммани топмас эдик.

У “йа” билан бирга келганда اِضْرُبِيَانٍ даги каби اُدْعِيَانٍ، اِزْمِيَانٍ деб айтасан. اِخْشِيَانٍ да “йа”га касра ҳаракати бердик.

Чунки “йа”ни тушириб юборганимизда ўзидан олдинги ҳарфда унга далолат қиладиган касра топмас эдик.

Шунингдек, бориз замир “нун” бирга феълга қўшилиб келганда اِخْشَيْنَانٍ، اُدْعُونَانٍ، اِزْمِينَانٍ деб айтасан.

وَاعْلَمْنَا أَنَّا لَوْ تَتَّبَعْنَا جَمِيعَ الْأَقْسَامِ فِي الْحَاقِ نُونِ التَّأْكِيدِ يَطُولُ الْقَوْلُ وَيَتَكَرَّرُ مَا سَبَقَ ذِكْرُهُ
وَمَنْ أَتَقَنَّ أَصُولَ التَّغْيِيرَاتِ وَتَحْقِيقَ الْحَاقِ الضَّمَائِرِ لَمْ يَشْتَبِهْ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْحَاقِ نُونِ التَّأْكِيدِ
فَتَقُولُ فِي الْأَجْوَفِ مَثَلًا: دَوْمَنَّ، دَوْمَانِ، دَوْمُنَّ، دَوْمَنَّ، دَوْمَانٍ، دَوْمَانٍ، دَوْمَانٍ.
لِيدُومَنَّ، لِيدُومَانِ، لِيدُومُنَّ، لِيدُومَنَّ، لِيدُومَانٍ، لِيدُومَانٍ، لِيدُومَانٍ.

Билгин, албатта биз таъкид нунини (феълга) қўшишда унинг барча ақсомларини келтирганимизда эди гап чўзилиб, юқорида зикри ўтган нарса такрорланаверарди. Ким тағйирот (ўзгарувчанлик) ва замирларни (феълларга) қўшишдаги ҳақиқатни билиб олса, унинг учун феълларга таъкид нунини қўшишда бирор нарса ноаниқ бўлмайди.

Масалан, ажваф феълда، دَوْمَنَّ، دَوْمَانِ، دَوْمُنَّ، دَوْمَنَّ، دَوْمَانٍ، دَوْمَانٍ
لِيدُومَنَّ، لِيدُومَانِ، لِيدُومُنَّ، لِيدُومَنَّ، لِيدُومَانٍ، لِيدُومَانٍ، لِيدُومَانٍ
деб айтасан.

وَعَادَتِ الْوَاوُ لِتَحْرُكَ اللَّامِ بِالْحَاقِ النُّونِ وَتَقُولُ فِي الْمُلتَوِي: حَيْنَنَّ، حَيْنَانِ، حَيْنَنَّ، حَيْنَنَّ، حَيْنَانٍ.
حَيْنَانِ، حَيْنَانٍ.

لِيَحِينَنَّ، لِيَحِينَانِ، لِيَحِينَنَّ، لِيَحِينَنَّ، لِيَحِينَانِ، لِيَحِينَنَّ، لِيَحِينَنَّ.
وَقَسِ الْبَاقِي عَلَى مَا ذَكَرْنَا.

Таъкид нуни қўшиш орқали “лом” баробаридаги ҳарф ҳаракатлангани учун ажваф “вов”и қайтиб келди.

Мултавий феълда، حَيَّ حَيَّانَ حُنَّ حَنَّ حَيَّانَ حَيْنَانًا،
حَيَّ حَيَّانَ لِيَحْيَانَنَّ لِيَحْيَانَنَّ لِأَحْيَانَنَّ لِأَحْيَانَنَّ لِنَحْيَانَنَّ

Қолган ақсом феълларини ҳам зикр қилган
феълларимизга кўра қиёслаб кўр.

فَدُ وَقَعَ الْفَرَاغُ عَنْ تَسْوِيدِ هَذِهِ الرِّسَالَةِ الْمُسَمَّاةِ بِالْمُعْزِي بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَتَوْفِيقِهِ فِي شَهْرِ
27 جُمَادِي الثَّانِي الْحَمْدُ لِلَّهِ أَوْلًا وَأَخْرًا.

Ушбу "ал-Муъзий" деб номланган китоб Аллоҳ таолонинг
ёрдами ва тавфиқи билан 27 жумадус соний ойида ниҳоясига
етди.

Аввал ва охирида Аллоҳга ҳамд бўлсин!

*Ушбу китобнинг таржимаси 1438 ҳижрий сана, 28
шаввол куни, мелодий 2017 йил, 22-июл куни ниҳоясига етди.*